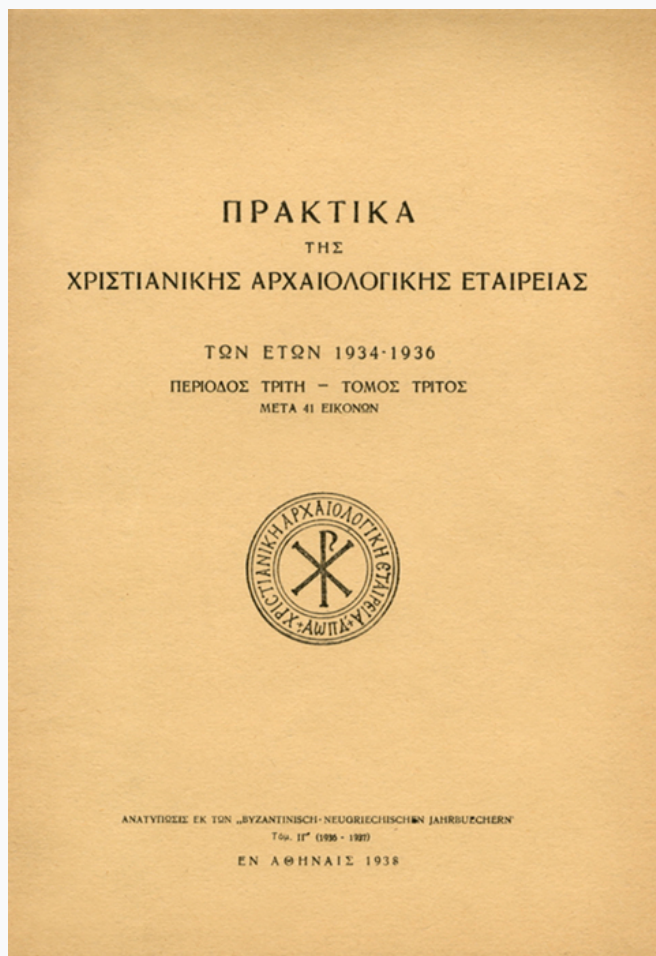

Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας

Τόμ. 3 (1938)

Δελτίον ΧΑΕ 4 (1934-1936), Περίοδος Γ'

Περί του ιστορημένου χρησμολογίου της Κρατικής Βιβλιοθήκης του Βερολίνου (Codex Graecus fol. 62=297) και του θρύλου του “μαρμαρωμένου βασιλιά”

Νίκος Α. ΒΕΗΣ

doi: [10.12681/dchae.1389](https://doi.org/10.12681/dchae.1389)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΒΕΗΣ Ν. Α. (2013). Περί του ιστορημένου χρησμολογίου της Κρατικής Βιβλιοθήκης του Βερολίνου (Codex Graecus fol. 62=297) και του θρύλου του “μαρμαρωμένου βασιλιά”. *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 3, 1–32μς. <https://doi.org/10.12681/dchae.1389>

ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Περί του ιστορημένου χρησιμοποιγίου της Κρατικής
Βιβλιοθήκης του Βερολίνου (Codex Graecus fol.
62=297) και του θρύλου του “μαρμαρωμένου
βασιλιά”

Νίκος ΒΕΗΣ

Δελτίον ΧΑΕ 4 (1934-1936), Περίοδος Γ' • Σελ. 1-32μς'

ΑΘΗΝΑ 1938

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΙΣ

Ἑπὶ

ΝΙΚΟΥ Α. ΒΕΗ (BEES).

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΗΜΕΝΟΥ ΧΡΗΣΜΟΛΟΓΙΟΥ ΤΗΣ ΚΡΑΤΙΚΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ ΤΟΥ ΒΕΡΟΛΙΝΟΥ

(Codex Graecus fol. 62=297)

ΚΑΙ ΤΟΥ ΘΡΥΛΟΥ ΤΟΥ “ΜΑΡΜΑΡΩΜΕΝΟΥ ΒΑΣΙΛΙΑ,,

Μέρος Α': Προδιοίκησις.

Χρησμοὶ καὶ Χρησμολόγια.

Μέγα μέρος τῶν χρησμῶν, οἱ ὅποιοι ἐκυκλοῦντο κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Ἀνατολῇ, ἀνεφέρετο εἰς τὰς τύχας τοῦ Βυζαντιακοῦ κράτους, ἰδίᾳ δὲ τῆς πρωτευσούσης αὐτοῦ.¹⁾ Ἀλλὰ καὶ χρησμοὶ περὶ τῶν διαφόρων τμημάτων τοῦ Βυζαντιακοῦ κράτους ἢ καὶ πόλεων αὐτοῦ ἦσαν συνήθεις. Οὕτω π. χ. ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 394 κώδικι τοῦ Μετεώρου, ὁ ὅποιος ἐγράφη κατὰ τὸν ΙΓ' αἰῶνα ἐπὶ χάρτου βομβυκίνου, περιεσώθη χρησμός ὑπὸ τύπον «ὀράσεως», ἀναφερόμενος εἰς τὰς Σέρρας καὶ προσγραφόμενος εἰς «Μακάριον μοναχὸν καὶ ἀμαρτωλόν»²⁾. Ἐν δὲ τῷ ὑπ' ἀριθ. 2147 κώδικι τῆς Βασιλικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Κοπεγχάγης κεῖται χρησμός περὶ τῆς Χαλκηδόνος.³⁾ Εἰς δὲ τὸ Ἐξαμίλιον, ἦτοι τὸν Ἰσθμὸν τῆς Κορίν-

1) Πρβλ. Ign. Döllinger, Kleine Schriften (ἐν Στουτγάρδῃ 1890) σελ. 451—557: Der Weissungsglaube und das Prophetentum in der christlichen Zeit. Wilhelm Bousset, Der Antichrist in der Ueberlieferung des Judentums, des Neuen Testaments und der alten Kirche. Ein Beitrag zur Auslegung der Apokalypse. Ἐν Γοττγῆ 1895.

* Ἄλλη βιβλιογραφία παρὰ K. Krumbacher, GBL² § 260. 6, 336. E. Kozak, „Bibliographische Uebersicht der biblisch-apokryphen Literatur bei den Slaven“ ἐν „Jb. f. protestantische Theologie“, τόμ. ΙΗ' (1892) σελ. 127—151. V. Istrin, Αἱ ἀποκαλύψεις τοῦ Μεθοδίου Πατάρων καὶ αἱ ἀπὸ κρυφοὶ ὀράσεις τοῦ Δανιὴλ ἐν τῇ Βυζαντιακῇ καὶ Σλαβωροσσηκῇ φιλολογίᾳ. Ἐν Μόσχᾳ 1897 (ρωσιστί. Πρβλ. καὶ C. E. Gleye ἐν «B. Z.» τόμ. Θ' [1909] σελ. 222—228, [ἐπίσης αὐτόθι σελ. 251]. Πρόσοθες μάλιστα Ν. Γ. Πολίτου, Λαογραφικὰ σύμμεικτα, τόμ. Α', ἐν Ἀθήναις 1920, σελ. 4—28, τοῦ αὐτοῦ, Παραδόσεις, τόμ. Β', ἐν Ἀθήναις 1904. σελ. 658 κ. ἐ. καὶ ἄλλα τινὰ κατωτέρω μνημονευόμενα ἔργα).

2) Νίκου Α. Βέη, Ἐκθεσις παλαιογραφικῶν καὶ τεχνικῶν ἐρευνῶν ἐν ταῖς μοναῖς τῶν Μετεώρων κατὰ τὰ ἔτη 1908 καὶ 1909. Ἐν Ἀθήναις 1910, σελ. 44 κ. ἐ.

3) Ch. Graux, Rapport κλ. (πρβλ. κατωτέρω σελ. 2, ὑπόσημ. 1)

θου, ἀναφέρεται χρησμός, περὶ οὗ γίνεται λόγος κατωτέρω (σελ. 205). Πολλοὶ συνηθέστεροι εἶναι οἱ χρησμοὶ ἐκεῖνοι, οἱ ὅποιοι ἀνάγονται εἰς τὰς τύχας τῆς Κρήτης¹⁾, τῆς Κύπρου²⁾ καὶ ἄλλων ἐλληνικῶν νήσων³⁾. Σχετικῶς νεώτεροι εἶναι οἱ χρησμοὶ οἱ προσγραφόμενοι εἰς τὴν "Υδραν"⁴⁾ ἀσφαλῶς δὲ μετὰ τὴν κατὰ τὸν ΙΗ' αἰῶνα ἐπελθοῦσαν ἀνύψωσιν τῆς μικρᾶς αὐτῆς νήσου εἰς ναυτικήν, ἐμπορικὴν καὶ οἰκονομικὴν περιωπὴν ἀπεδόθησαν εἰς αὐτὴν οἱ περὶ τῶν ὁ λόγος χρησμοί.

Πολυάριθμοι εἶναι αἱ προρρήσεις καὶ οἱ χρησμοί, τοὺς ὁποίους κατὰ τὰ συναξάρια οἱ διάφοροι τοπικοὶ ἄγιοι ἐξέφρασαν περὶ τῶν τυχῶν διαφόρων τμημάτων τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τῆς Χριστιανοσύνης. Οὕτω π.χ. ὁ ὅσιος Λουκάς ὁ Στεριώτης (+7 Φεβρ. 953) προεῖπε τὴν ἐν ἔτει 917 ἐπισυμβᾶσαν ὑπὸ τὸν τζάρον Συμεὼν Βουλγαρικὴν ἐπιδρομὴν εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα· ὁ δὲ ἐπίσκοπος Ἄργους Πέτρος (+περὶ τὸ 922) προεῖπε τὴν ὑπὸ τὸν προμνημονευθέντα τζάρον ἐπιδρομὴν τῶν Βουλγάρων εἰς Πελοπόννησον, ἣ ὁποία συνέβη κατὰ τὰ ἔτη 924-927.⁵⁾ Οὐχὶ μόνον προκειμένου περὶ τοῦ Βυζαντιακοῦ κράτους καὶ τμημάτων αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν βυζαντινῶν δυναστειῶν καὶ μεμονωμένων βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων ἐκυκλοφόρουσαν χρησμοί. Οὕτω,—ὅπως μνημονεύσω παραδείγματα ἐκ παλαιότερων αἰώνων—περὶ τοῦ αὐτοκράτορος

1) Πρβλ. K. K r u m b a c h e r, GBL², § 260, 6. 8. καὶ κατωτέρω, σελ... Πρβλ. καὶ S. P. L a m b r o s, Catalogue of the Greek Manuscripts Mount Athos. Cambridge 1895—1900. Τόμ. Β', σελ. 203, ἀριθ. 4806.8. C. h. G r a u x, Rapport sur les manuscrits grecs de Copenhague, ἐν „Archives des missions scientifiques et littéraires“, σειρά Γ', τόμ. Δ' (1880) σελ. 219, ἀριθ. 2147. 8. Νίκο ν Α. Βέη ν, Κατάλογος τῶν χειρογράφων κωδικῶν τῆς ἐν Ἀρσανείᾳ μονῆς τῶν Ἁγίων Θεοδώρων. [Ἀνατύπωσις ἐκ τῆς Ἐπετηρίδος Παρνασοῦ Θ' ἔτους]. Ἐν Ἀθήναις 1906, σελ. 16—18 (δημοσιεύονται ἐνταῦθα ἐκ Κρητικοῦ κώδικος τοῦ ΙΖ' αἰῶνος χρησμοὶ περὶ Κρήτης ἐπ' ὀνόματι τοῦ Δανιήλ μοναχοῦ καὶ γέροντος (πρβλ. κατωτέρω, σελ. 4 κ. ἐ.). Πρβλ. καὶ Α. Παπαδόπουλον Κεραμέα, Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη. Ἐν Πετρούπολει 1891—1915. Τόμ. Γ', σελ. 327—328, ἀριθ. 160. Ιζ'.

2) Πρβλ. κατωτέρω, σελ. 13, ἀρ. Α. Πρβλ. καὶ S. P. L a m b r o s, ἐνθ' ἄνωτέρω, σελ. 48, ἀριθ. 578. 25: «Χρησμός περὶ τῆς ἀλώσεως τῆς Κύπρου». Ἀρχ.: Οὐαί σοι τλήμων καὶ κεκαυμένη Κύπρος | τάλαινα ζσφώδη καὶ βερβορωμένη...

3) Πρβλ. τὰ κατωτέρω, σελ. 4 κ. ἐ., σημειούμενα περὶ τῶν ἐπ' ὀνόματι τοῦ Προφήτου Δανιήλ κυκλομμένων χρησμῶν.

4) Π. Δ. Σ τ ε φ α ν ἱ τ ζ η Λ ε υ κ α δ ἰ ο υ, Συλλογὴ διαφόρων προρρήσεων (πρβλ. κατωτέρω, σελ. 15 κ. ἐ.) σελ. 88 κ. ἐ. (ὅπου ἀναγράφεται, ὅτι οἱ χρησμοὶ οὗτοι εὐρέθησαν «ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῆς Βιέννης»). Πρβλ. καὶ τὸν ὑπ' ἀριθ. 1271 κώδικα τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος (κατάλογος Ἰ. καὶ Ἀ. Ἰ. Σ α κ κ ε λ ἰ ω ν ο ς, σελ. 231). Πρβλ. καὶ κατωτέρω, σελ. 7 κ. ἐ., τὰ γραφόμενα περὶ τῶν ἐπ' ὀνόματι τοῦ πατριάρχου Ταρασίου χρησμῶν.

5) Πρβλ. Νίκο ν Α. Βέη ν, «Αἱ ἐπιδρομαὶ τῶν Βουλγάρων ὑπὸ τὸν τζάρον Συμεὼν καὶ τὰ σχετικὰ σχόλια τοῦ Ἀρέθα Καίσαρείας» ἐν τοῖς «Ἑλληνικοῖς», τόμ. Α' (1928) σελ. 337—370, ἰδίᾳ σελ. 343—359.

Ἰσαακίου Α' τοῦ Κομνηνοῦ (1057—1059) εἶχε κυκλοφορήσει προφητεία, ὅτι «ἐν τῷ μηνὶ Αὐγούστῳ τελευτᾷ», προφητεία διαφευσθεῖσα, ὡς μανθάνομεν ἐκ στίχων τοῦ Μιχαήλ Ψελλοῦ.¹⁾ Ὅσον δὲ τὸ κράτος προέβαινε πρὸς τὴν πτώσιν τόσον διεδίδοντο καὶ οἱ χρησμοὶ περὶ τοῦ τέλους, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀπωτέρω ἀναστάσεως αὐτοῦ. Σειρὰ χρησμῶν ἀναφέρονται εἰς τὰς δυναστείας τῶν Κομνηνῶν, τῶν Λασκαριδῶν καὶ τῶν Παλαιολόγων. Ἡ δ' ἐπιβίωσις τῶν χρησμῶν περὶ τοῦ τελευταίου Παλαιολόγου, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω (ἐν τῷ Δ' τμήματι τῆς παρούσης πραγματείας) ὑπῆρξε μέχρι τῆς σημερινῆς ἡμέρας λίαν ἰσχυρά.

Ὁρθῶς παρετηρήθη, ὅτι οἱ βυζαντιακοὶ χρησμοὶ εἶναι ἄξιονὰ μελετηθῶσι καὶ ἐν σχέσει πρὸς τοὺς ἀρχαίους χρησμούς²⁾. Συχνοὶ εἶναι οἱ λεγόμενοι Σιβυλλιακοὶ χρησμοὶ κατὰ τὴν βυζαντιακὴν περίοδον.³⁾ Ἀλλὰ καὶ ἡ Πυθία ἐπιζῆ ἐν τοῖς βυζαντιακοῖς χρησμο-λογίαις· ἐπ' ὀνόματι αὐτῆς π. χ. παρεδόθη χρησμός, ἀναφερόμενος εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου ἐν ἔτει 1446 ἀνάκτησιν τοῦ τείχους τοῦ Ἐξαμιλίου, ἦτοι τοῦ Ἰσθμοῦ τῆς Κορίνθου· ὁ ἐν ποιητικῇ γλώσσῃ, ἀλλ' ἄμετρος χρησμός οὗτος, ὁ δῆθεν ὑπὸ τῆς Πυθίας συνταχθεὶς καὶ ἐπὶ λίθου ἐν Ρόδῳ γραφεὶς, ἐν τῇ πραγματικότητι συνετάχθη—ὡς φαίνεται—μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1446 τοῦ 1449. Περιέχεται δὲ ὁ χρησμός οὗτος μετὰ πολλῶν ἄλλων συγγενῶν κειμένων καὶ ἐν κώδικι, ὁ ὁποῖος ἐγράφη ὑπὸ τοῦ Κρητῶς Γεωργίου Κλόντζα⁴⁾ τῷ 1590, ἐναπόκειται δὲ ἐν τῇ Μαρκιανῇ βιβλιοθήκῃ ὑπὸ ἐπίσημα Cl. VII cod. 22. Κεῖται δὲ ἐν τῷ κώδικι τούτῳ ὁ εἰς τὸ Ἐξαμίλιον ἀναφερόμενος χρησμός ἀνεπίγραφος, ἀλλὰ μεθ' ἔρμηνείας· προηγεῖται δὲ τούτου ἕτερος ψευδεπίγραφος «χρησμός Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου»,⁴⁾ περὶ οὗ θὰ γίνῃ ἐκτενέστερος λόγος ἐν τῷ Δ' τμήματι τῆς προκειμένης πραγματείας.

Ὡς γνωστὸν ἐπ' ὀνόματι ἀρχαίων φιλοσόφων καὶ συγγραφέων, τοῦ Σόλωνος, τοῦ Χίλωνος, τοῦ Θουκυδίδου, τοῦ Πλάτωνος, τοῦ Μεγάνδρου, τοῦ Ἀριστοτέλους, τοῦ Πλουτάρχου καὶ ἄλλων, ἔχουσι διά-

1) Michaelis Pselli Scripta Minora edd. Ed. Kurtz—Fr. Drexl. Τόμ. Α'. Ἐν Μιλάνῳ 1936, σελ. 45—48.

2) Πρβλ. Krumbacher, GBL² § 336, 6.

3) Συνεχιστῆς Θεοφάνους I 22, σελ. 36 ἐκδόσ. Βόννης. Πρβλ. καὶ Luitprandi, Legatio, ἔκδ. Pertz, Script. German. hist. III, σελ. 555 καὶ Σπ. Π. Λάμπρου, «Νέον Ἑλληνομνήμονα», τόμ. ΙΔ' (1917—1920) σελ. 111, ἀριθ. ΛΘ', πρβλ. καὶ Franz Kamper, Kaiserprophetien und Kaisersagen im Mittelalter. Ἐν Μονάχῳ 1895, σελ. 29 κ. ἐ., 208 κ. ἐ. (β' ἐκδοσις, αὐτόθι 1896, σελ. 15 κ. ἐ.). W. Bousset, ἐνθ' ἀνωτέρω. Πρβλ. καὶ τὴν ἐν B.-Neugr. Jahrbüchern, τόμ. Δ' (1923) σελ. 121 ἀναγραφομένην βιβλιογραφίαν.

4) Σ.Π. Λάμπρου, «Νέος Ἑλληνομνήμων», τομ. Β' (1905) σελ. 475 κ. ἐ., τόμ. Δ' (1907) σελ. 20 κ. ἐ. Πρβλ. καὶ κατωτέρω, σελ. 5.

φοροι απόκρυφοι χρησιμοί παραδοθή.¹) Ἄλλ' ἐφ' ὅσον μέχρι τοῦδε παρετήρησα οἱ χρησιμοί οὗτοι δὲν ἀναφέρονται εἰς τὰς τύχας τοῦ Βυζαντιακοῦ κράτους ἢ τμημάτων αὐτοῦ. Οἱ βυζαντινοὶ καὶ νεοελληνικοὶ χρησιμοί τοῦ περιεχομένου ἐκείνου, τὸ ὁποῖον ἐμνημονεύσαμεν ἀμέσως ἀνωτέρω, προσγράφονται:

Α') εἰς συγγραφεῖς βιβλίων τῆς Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης, μάλιστα δὲ εἰς τὸν προφήτην Δανιήλ. Τούτου αἱ ὄπτασις καὶ ἡ ἀπόκρυφος ἀποκάλυψις μεγάλως συνέβαλον εἰς τὴν διάπλασιν λαϊκῶν φημηγοριῶν περὶ τῶν συμβησομένων, αἱ ὁποῖαι καὶ ἐκτὸς τοῦ βυζαντιακοῦ κόσμου εἶχον ζωηρὰν ἀπήχησιν, μάλιστα δὲ μεταξὺ τῶν Σλάβων.²) Ἄλλ' ἐκ τῶν ὄπτασιῶν τοῦ Δανιήλ ἐξεπήγασε κατὰ μέγα μέρος καὶ τι ἄρμενιαν ἀπόκρυφον κείμενον, ἥτοι χρησιμολογικὴ ἀφήγησις πολέμων καὶ ἄλλων γεγονότων, ἀρχομένη ἀπὸ Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου μέχρι τοῦ Ἡρακλείου, γραφεῖσα δὲ πιθανῶς κατὰ τὸν Ζ' αἰῶνα ὑπὸ τινος Ἑλληνοῦ.³) Σημειωτέον, ὅτι ὁ προφήτης Δανιήλ πολλάκις μεταβάλλεται εἰς Χριστιανὸν μοναχὸν προλέγοντα «περὶ τῆς Ἐπταλόφου καὶ περὶ τῶν νήσων, τί ἔστι τὸ μέλλον αὐτῶν»⁴). Ἐν τούτοις φαίνεται, ὅτι κατὰ τὸν ΙΗ' αἰῶνα ὑπῆρξε πραγματι μοναχὸς τις, μάλιστα ἐξ Ἰσμηλιτῶν καταγόμενος, ὀνόματι Δανιήλ, πεπροικισμένος διὰ τοῦ προφητικοῦ χαρίσματος καὶ πολλὰ προειπὼν ἐν σχέσει πρὸς τὴν Ἀνατολήν. Ἐν τινι χειρογράφῳ τοῦ ΙΗ' αἰῶνος, τὸ ὁποῖον κατέχει ἡ Ἀγιορειτικὴ μονὴ τοῦ Γρηγορίου, γίνεσθαι λόγος περὶ ὄπτασις τοῦ κῦρ «Δανιήλ μοναχοῦ», γενομένης «τῷ χιλιοστῷ ἐπτακοσιοστῷ [ἐξήκοστῷ] τετάρτῳ ἔτει ἀπὸ Χριστοῦ ἐπὶ

1) Πρβλ. N i k o s A. B e e s ἐν τοῖς „Byz.-Neugr. Jahrbüchern“, τόμ. Δ' (1923) σελ. 107 κ. ἐ., 425-426. A. v. P r e m e r s t e i n ἐν „Festschrift der Nationalbibliothek in Wien, herausgegeben zur Feier des 200jährigen Bestehens des Gebäudes“. Ἐν Βιέννῃ, 1926, σελ. 647 - 666, ἐν τοῖς „Byz.-Neugr. Jahrbüchern“ τόμ. Θ', σελ. 338-426, καὶ ἐν τῷ τόμῳ «Εἰς μῆμην Σπυρίδωνος Λάμπρου», (ἐν Ἀθήναις 1935) σελ. 177 κ. ἐ., ὅπου ἀναγράφεται καὶ ἀρχαιοτέρα βιβλιογραφία.

2) Πρβλ. A. V a s s i l i e v, Anecdota graeco-byzantina. Μέρους Α'. Ἐν Μόσχῃ 1893, σελ. XX—XXV, 33-47. E r i c h K l o s t e r m a n n, Zur Apokalypse Daniels ἐν „Zeitschrift für alttestamentliche Wissenschaft“ τόμ. ΙΕ' (1895) σελ. 147—150. Πρβλ. καὶ K. K r u m b a c h e r, GBL², § 260, 6. N. Γ. Π ο λ ί τ η ν, Παραδόσεις, τόμ. Β', σελ. 665 κ. ἐ. (ὅπου καὶ παλαιότερα βιβλιογραφία ἀναγράφεται) καὶ ἀνωτέρω ἐν σελ. 203¹

3) G. K a l e m k i a r, Die siebente Vision Daniels ἐν „Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes“, τόμ. ζ' (1892) τεύχη 2—3.

4) Πρβλ. π.χ. H. O. C o x e, Catalogi codicum manuseriptorum Bibliothecae Bodleianae. Μέρους Α'. Ἐν Ὁξωνίῳ 1853, σελ. 248, ἀρ. 509. Πρβλ. ἀφ' ἑτέρου S. P. L a m b r o s, ἐνθ' ἀνωτέρω, τόμ. Α', σελ. 218, ἀρ. 2581. 2ζ', τόμ. Β', σελ. 48, 4301, 4 ι'. N i k o n A. Β ἔ η ν, Κατάλογος τῶν χειρογράφων κωδίκων τῆς ἐν Ἀρσανείᾳ μονῆς τῶν Ἁγίων Θεοδώρων, σελ. 16 κ. ἐ. (πρβλ. καὶ ἀνωτέρω σελ. 21).

τῆς βασιλείας τοῦ σουλτάνου Μουσταφᾶ¹⁾). Ἔτι χειρόγραφα μεταθέ-
τουσι τὴν ὀπτασίαν τοῦ μοναχοῦ Δανιήλ εἰς τὴν 13 Νοεμβρίου 1764 καὶ
εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν²⁾, ἄλλα εἰς τὴν 18 Νοεμβρίου 1764 καὶ εἰς
τὴν Κέρκυραν³⁾.

Β') Βυζαντιακοὶ καὶ νεοελληνικοὶ χρησμοί, ἀναφερόμενοι εἰς τὰς
τύχας τοῦ κράτους ἢ τμημάτων αὐτοῦ, προγράφονται εἰς ἀγίους
καὶ πατέρας τῆς Ἐκκλησίας τῶν πρώτων μάλιστα αἰώνων· π. χ. εἰς
Ἰππόλυτον [Ρώμης]⁴⁾· εἰς Γρηγόριον τὸν Θεολόγον⁵⁾, εἰς Ἰωάννην τὸν
Χρυσόστομον⁶⁾ κλ. Ὁλόκληρον ἐν τούτοις κύκλον—διαδεδομένον ἐν τῇ
Ἀνατολῇ, Δύσει καὶ Βορρᾶ—ἀποτελοῦσιν οἱ χρησμοί, αἱ προοράσεις,
τὰ «προφθέγματα» καὶ ἄλλα περὶ τοῦ «ἀφανισμοῦ τῶν Σαρακηνῶν»⁷⁾
καὶ περὶ «τῶν ἐσχάτων ἡμερῶν» κείμενα, τὰ ὁποῖα προσγράφονται
ἀπὸ αἰώνων εἰς τὸν φιλοσοφικῶς πεπαιδευμένον καὶ ἄλλως συμπαθῆ
ἐπίσκοπον Μεθόδιον, τελειωθέντα μαρτυρικῶς τῷ 311 ἢ 312 ἐν Χαλ-
κίδι (πιθανῶς τῆς Συρίας).⁸⁾ Καὶ πολλὰ μὲν βυζαντινὰ κείμενα, ἐν οἷς
σχεδὸν ἄνευ ἐξαιρέσεων τὰ χρησμολόγια, ὀνομάζουσι τὸν Μεθόδιον
τοῦτον ἐπίσκοπον Πατάρων τῆς Λυκίας, χειρόγραφα δέ τινα ἑλληνικὰ
καὶ παλαιοσλαβικὰ θέλουσιν αὐτὸν ἐπίσκοπον Μύρων τῆς Λυκίας ἢ καὶ
Φιλίππων τῆς Μακεδονίας⁹⁾, ἀλλὰ κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἱερωνύ-

1) S. P. Lambros, ἐνθ' ἀνωτέρω, τόμ. Α', σελ. 49, ἀριθ. 581.4.

2) Αὐτόθι, τόμ. Β', σελ. 328, ἀριθ. 5711.124.

3) Αὐτόθι, τόμ. Α', σελ. 32, ἀριθ. 335, 13. Σωφρονίου Εὐστρατιάδου
—Ἀρκαδίου Βατοπεδίου, Κατάλογος τῶν ἐν τῇ μονῇ Βατοπεδίου ἐνα-
ποκειμένων κωδίκων. Ἐν Παρισίοις 1924, σελ. 151, ἀριθ. 770.2. Παρὰ S. P.
Lambros, ἐνθ' ἀνωτέρω, τόμ. Β', σελ. 108, ἀριθ. 5668.8, ἀπαντᾷ ὀπτασία
Δανιήλ μοναχοῦ ἄνευ δηλώσεως χρόνου καὶ τόπου.

4) Πρβλ. Ἄ. Παπαδόπουλον-Κεραμέα, Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη,
τόμ. Α', 202, ἀριθ. 121. 2, τόμ. Γ', σελ. 328.

5) Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 3.

6) A. Vassiliev, ἐνθ' ἀνωτέρω, μέρος Α', σελ. 33 κ. ἐ.

7) Πρβλ. π. χ. S. P. Lambros, ἐνθ' ἀνωτέρω, τόμ. Β', σελ. 220, ἀριθ.
4871. 60.

8) Πρβλ. πρὸ παντὸς τὴν σπουδαίαν πραγματείαν τοῦ A. N. Veselov-
skij, «Ἡ ἀποκάλυψις τοῦ Μεθοδίου καὶ ἡ βυζαντινογερμανικὴ φημηγορία τῶν
αὐτοκρατόρων» (ρωσιστί), ἐν τῇ ἐφημερίδι τοῦ Ρωσικοῦ Ὑπουργείου τῆς Δη-
μοσίας Ἐκπαιδεύσεως, τόμ. ΡΟΗ' (1875) σελ. 283-231 καὶ τὰς ἐρεῦνας τοῦ V. Istrin,
ἐνθ' ἀνωτέρω. Πρὸς τούτοις E. Klostermann, *Analecta zur Septuaginta,
Hexapla und Patristik*. Ἐν Λειψίᾳ 1895, σελ. 113 κ. ἐ. A. v. Gutschmid, *Kleine
Schriften*. Τόμ. Ε'. Ἐν Λειψίᾳ 1894, σελ. 495 κ. ἐ. A. Vassiliev, ἐνθ' ἀνωτέρω,
σελ. XXII κ. ἐ. Περαιτέρω βιβλιογραφία παρὰ K. Krumbacher *GBL*,², §
260,6 πρβλ. καὶ ἀνωτέρω, σελ. 1, ὑποσ. 1 καὶ τὰς κατωτέρω παραπομπάς.

9) Πρβλ. Fr. Diekamp, *Ueber den Bischofssitz des hl. Methodius ἐν
„Theologische Quartalschrift“*, τόμ. ΡΘ' (1928) S. 285—308. Πρβλ. καὶ Ἄ. Πα-
παδόπουλον-Κεραμέα, Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη. Τόμ. Δ', σελ. 213, ἀριθ.
245. 10.

μου¹⁾ ὁ λόγιος οὗτος ἀρχιερεὺς καὶ μάρτυς τοῦ Χριστοῦ προέστη κατ' ἀρχὰς μὲν τῆς Λυκιακῆς ἐπισκοπῆς Ὀλύμπου, ἔπειτα δὲ τῆς ἐπισκοπῆς Τύρου τῆς Φοινίκης. Ἐν ἓκ τῶν κυριωτέρων ἔργων τοῦ Μεθοδίου εἶναι ὁ διάλογος «περὶ Ἀναστάσεως» (ἄλλως φερόμενος καὶ ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἀγλαοφῶν»), ἐκτυλισσόμενος ἐν Πατάραις τῆς Λυκίας πιθανῶς ὁ διάλογος οὗτος συνετέλεσε νὰ ἐκληφθῇ ὁ πατὴρ ἡμῶν καὶ ἐπίσκοπος Πατάρων καὶ συγγραφεὺς χρησμῶν περὶ «τῶν ἐσχάτων ἡμερῶν».²⁾ Ἐνίστε ὁ Μεθόδιος Πατάρων ἀπαντᾷ ἐν τοῖς χειρογράφοις μόνον ὡς ἑρμηνευτῆς χρησμῶν, τιθέμενος μάλιστα χρονολογικῶς παρὰ πᾶσαν ἱστορίαν³⁾ μετὰ τὸν Θ' αἰῶνα. Καὶ ἑρμηνευταὶ καὶ διασκευασταὶ τῶν ἐπ' ὀνόματι τοῦ Μεθοδίου χρησμῶν ἀπαντῶσι· οὕτω π. χ. ἐν κώδικι Β 55 τοῦ Μετεώρου, προερχομένῳ ἐκ τοῦ ΙΖ' αἰῶνος, ἀπαντᾷ Νικόλαός τις ἄλιτρούς». ⁴⁾ Σπανιώτερον ἐξαίρεται ὁ Μεθόδιος Πατάρων ἐν τοῖς χρησμολογίοις καὶ ὡς μάρτυς, κατ' αὐτὰ θανὼν διὰ τὸν Χριστὸν «τῇ 20 Ἰουνίου 311 ἐπὶ Διοκλητιανοῦ»⁵⁾. Εἰς δὲ τὸν κατὰ τὸν Ι' αἰῶνα ἀκμάσαντα ἅγιον Ἀνδρέαν, τὸν «διὰ τὸν Χριστὸν» σαλόν, προσγράφονται προφητεῖαι, ἀπαντῶσαι συνήθως ἐν τῷ Βίῳ τοῦ ἁγίου τούτου, γραφέντι παρὰ συγχρόνου ἀνδρός, ὀνόματι Νικηφόρου, ἀντλοῦντος καὶ ἐκ τῶν διηγημάτων τοῦ ἀρχιερέως Ἐπιφανίου, οἰκείου τοῦ σαλοῦ ἁγίου⁶⁾. Ἀλλὰ καὶ αὐτοτελῶς φέρονται αἱ εἰς τὸν ἅγιον Ἀνδρέαν τὸν σαλὸν ἀποδιδόμεναι προφητεῖαι, αἱ ὁποῖαι πραγματεύονται περὶ τῆς καταλύσεως τοῦ Βυζαντιακοῦ κράτους καὶ περὶ τῶν συμβησομένων ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέ-

1) De viris illustribus 33.

2) Πρβλ. προχειρῶς Δ η μ. Σ ί μ ο υ Μ π α λ ἄ ν ο ν, Πατρολογία. Ἐν Ἀθήναις 1930, σελ. 181 κ. ἔ. καὶ τὴν αὐτόθι σημειουμένην βιβλιογραφίαν (πρόςθες καὶ A. Bla mon ti ἐν „Studi filosofici et religiosi“, τόμ. Γ' [1922] σελ. 282 κ. ἔ., J. F a r g e s, Les idées morales et religieuses de Methode d' Olympe. Paris 1929. P e t e r H e s e l e r ἐν Byzant.-Neugr. Jahrbüchern, τόμ. Ι' [1932-4] σελ. 325 κ. ἔ.

3) Πρβλ. π. χ. Η. Ο. C o x e, ἐνθ. ἀνωτέρω, σελ. 582, ἀριθ. 93. S. P. L a m b r o s, ἐνθ. ἀνωτέρω, τόμ. Α', σελ. 48, ἀριθ. 578. 24 (ἐνταῦθα ὁ Μεθόδιος Πατάρων ἀναφέρεται ὡς ἑρμηνευτῆς χρησμῶν τοῦ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ), τόμ. Β', σελ. 218, ἀριθ. 4867. 9 (ἐνταῦθα ἡ ἐπιγραφή τοῦ κειμένου λέγει: «Θεοδοσίου Πατάρων προφητεῖα περὶ τῶν μελλόντων γενέσθαι. Ἐν τέλει τοῦ Ζ' αἰῶνος δι' αἰτήσεως τοῦ εὐσεβοῦς βασιλέως κύρ Λέοντος»).

4) Πρβλ. Νί κ ο ν Α. Β ἔ η ν, Ἐκθεσις παλαιογραφικῶν καὶ τεχνικῶν ἔρευνῶν ἐν ταῖς μοναῖς τῶν Μετεώρων, σελ. 44: «Λόγος Μεθοδίου ἀρχιεπισκόπου [Πατάρων], προγνωστικός· εἰς τοὺς ὑστέρους καιρούς· πεζευσθεὶς παρ' ἐμοῦ Νικολάου ἀλιτροῦ».

5) Πρβλ. π. χ. S. P. L a m b r o s, ἐνθ. ἀνωτέρω, τόμ. Α', σελ. 49, ἀριθ. 581.3—Χρησμολογικά κείμενα ἐπ' ὀνόματι τοῦ Μεθοδίου ἐσημείωσα καὶ ἐν τοῖς Ἁγιορειτικοῖς κώδιξι κατὰ τὸν κατάλογον Σ. Π. Λ ἄ μ π ρ ο υ, ἀριθ. 2582. 2 ζ', 3290. 2, 3324, 4301.4 ς', 4335. 7, 4469. 1, 4806. 2, 5048. 6, 5711. 128, 6146. 15, 6296. 19. Πρβλ. καὶ «Νέον Ἑλληνομνήμονα», τόμ. ΙΔ' (1917—1920) σελ. 122 κ. ἔ..

6) Πρβλ. Bibliotheca hagiographica graeca². Ἐν Βρυξέλλαις 1909, σελ. 17. Α. V a s s i l i e v, ἐνθ' ἀνωτέρω, σελ. XXIV κ. ἔ., 50 κ. ἔ. Ν. Γ. Π ο λ ί τ η ν, Παραδόσεις, τόμ. Β', σελ. 665.

ραις 1). Ἄγνωστον πρὸς τὶ σχετίζονται αἱ προρρήσεις «τοῦ μακαρίου Ἀνδρέου τοῦ κατὰ Χριστὸν σαλοῦ», κείμενοι ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 6146 κώδικι τοῦ Ἀγίου Ὄρους καὶ ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 876 κώδικι τῆς Μεγίστης Λαύρας αὐτόθι 2). «Εἰς τὰ μέλλοντα συμβᾶναι» ἀναφέρονται «προφητεῖαι καὶ λόγοι» ἐπ' ὀνόματι τοῦ αὐτοῦ σαλοῦ ἀγίου, ἀθλίως παραδεδομένοι ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 6296 Ἀγιορειτικῷ κώδικι. 3) Πρβλ. καὶ τὸν ὑπ' ἀριθ. 174, κώδικα τοῦ Βατοπεδίου: «Ἀπόκρισι Ἀνδρέα τοῦ διὰ Χριστὸν σαλοῦ ὅταν ἐρωτήθη παρὰ τοῦ Ἐπιφανίου περὶ τῶν ἐσχάτων χρόνων καὶ περὶ τῆςδε τῆς [Κωνσταντίνου] πόλεως καὶ περὶ τῶν ἐσχάτων ἡμερῶν» 4). Πρβλ. καὶ τὸν ὑπ' ἀριθ. 573 κώδικα τοῦ Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων: «Ἀρχαὶ ὁδύνων καὶ περὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἅπερ μέλλει γενέσθαι. Ἐπιφανίου καὶ Ἀνδρέου τοῦ σαλοῦ καὶ μερικῆς διήγησες 5)».

Γ') Βυζαντιακοὶ καὶ νεοελληνικοὶ χρησιμοί, ἀναφερόμενοι εἰς τὰς τύχας τοῦ κράτους ἢ τμημάτων αὐτοῦ, προσγράφονται εἰς Πατριάρχας 6). Οὕτω ἐπ' ὀνόματι τοῦ ὀνομαστοῦ οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Ταρασίου (25 Δεκ. 784 - 25 Φεβρ. 806) φέρονται χρησιμοί, συνοδευόμενοι πολλακίς καὶ ὑπὸ ἐρμηνευμάτων. Ἐκ τῶν Ψευδοταρասιανῶν τούτων χρησιμῶν ἄξιος ἰδιαιτέρας προσοχῆς εἶναι ὁ ἐν ἔτει 1805, Δεκ. 16, ὑπὸ τοῦ ἱερομονάχου Γαβριήλ τοῦ Σιναΐτου ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 565 κώδικι τῆς μονῆς Σινᾶ καταγραφεὶς χρησιμὸς μετὰ τῆς σχετικῆς ἐρμηνεύσεως αὐτοῦ 7). Ἀναφέρεται δὲ ὁ χρησιμὸς οὗτος εἰς τὰς ἐσχάτας ἡμέρας, καθ' ἃς «ὁ Μωάμεθ παροικήσει ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ Βύζαντος» ἐπὶ 345 ἔτη, μεθ' ὃ δὲ θέλει καὶ πάλιν ἐκπέσει 8). Χρησιμοὶ Ψευδοταρασιανοὶ ἀναφέρονται καὶ εἰς ἄλλα καὶ εἰς

1) Πρβλ. καὶ Α. Παπαδόπουλον - Κεραμέα, Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη. Τόμ. Γ', σελ. 328, ἀριθ. 160.

2) S. P. Lambros, ἐνθ' ἄνωτέρω, τόμ. Β', σελ. 409, ἀριθ. 16. Spyridon - Sophronios Eustratiades, ἐνθ' ἄνωτέρω, σελ. 134, ἀριθ. 876,1.

3) S. P. Lambros, ἐνθ' ἄνωτέρω, τόμ. Β', σελ. 434, ἀριθ. 20.

4) Σωφρονίου Εὐστρατιάδου - Ἀρκαδίου Βατοπεδίου, Κατάλογος τῶν ἐν τῇ ἱερᾷ μονῇ τοῦ Βατοπεδίου ἐναποκειμένων κωδίκων. Ἐν Παρισίοις 1924, σελ. 40, ἀριθ. 10.

5) Ἀ. Παπαδόπουλου - Κεραμέως, Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη, τόμ. Β', σελ. 593-594, ἀριθ. 573. Πρβλ. καὶ Ἰ. καὶ Ἀ. Ἰ. Σακκελίωνα, ἐνθ' ἄνωτέρω, σελ. 228, ἀριθ. 1256 ε'.

6) Πρβλ. K. Krumbacher, GBL² § 260,6.

7) Porphyrii [Uspenski]—V. Beneschevitsch, Catalogus codicum manuscriptorum Graecorum, qui in monasterio Sanctae Catharinae asservantur. Τόμ. Α'. Ἐν Πετροπόλει 1911, σελ. 533—541.

8) Πρβλ. π. χ. Ἰ. καὶ Ἀ. Ἰ. Σακκελίωνα, ἐνθ' ἄνωτέρω, σελ. 228, ἀριθ. 1256, σελ. 231, ἀριθ. 1271. Ἀ. Παπαδόπουλου - Κεραμέα, Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη, τόμ. Α', σελ. 252, ἀριθ. 153,1, σελ. 316, ἀριθ. 244.3. S. P. Lambros, ἐνθ' ἄνωτέρω, τόμ. Β', σελ. 91, ἀριθ. 4463.5 α, σελ. 328, ἀριθ. 5711. 131, σελ. 408 κ. ε., ἀριθ. 6146.10,17. Spyridon - Sophronios Eustratiades,

τὴν νῆσον Ὑδραν¹⁾. Ἐκ τῶν διαδόχων τοῦ Ταρασίου φημίζεται ἐξαιρέτως ὡς ἐξηγητῆς χρησμῶν ὁ πρῶτος μετὰ τὴν Ἀλωσιν οἰκουμηνικός Πατριάρχης Γεννάδιος ὁ Σχολάριος²⁾. Ὁ Λέων Ἀλλάτιος³⁾ καὶ ὁ Παΐσιος Λιγαρίδης⁴⁾, μητροπολίτης Γάζης⁵⁾, ἔσχον εὐκαιρίας νὰ μνημονεύσωσιν ἰδιαιτέρως τὴν δεξιότητα αὐτοῦ περὶ τὴν ἔρμηνείαν χρησμολογικῶν κειμένων. Εἰς τὰ ἐπιτεύγματα τοῦ Γενναδίου Σχολαρίου, πρὶν ἀναβῆναι οὗτος εἰς τὸν Οἰκουμηνικὸν Θρόνον, κατεγράφη καὶ ἡ ἔρμηνεία χρησμοῦ, εὐρεθέντος δῆθεν ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου· ὅτι χρησμοὶ ἐγράφοντο καὶ ἐπὶ τάφων μεγάλων ἀνδρῶν ἀναφέρεται πλέον ἢ ἄπαξ· π. χ. ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 543 κώδικι τῆς Ἀγιορειτικῆς μονῆς τῶν Ἰβήρων ἀπαντῶσι «προφητεῖαι ὅπου εὐρέθησαν εἰς τὴν Μαρσίλιαν εἰς τὸν τάφον τοῦ ἀγίου Διονυσίου τοῦ Ἀρειοπαγίτου»⁶⁾.

Δ') Βυζαντιακοὶ καὶ νεολληνικοὶ χρησμοί, ἀναφερόμενοι εἰς τὰς τύχας τοῦ κράτους ἢ τμημάτων αὐτοῦ, προσγράφονται εἰς αὐτοκράτορας ἢ πρόσωπα τοῦ αὐτοκρατορικοῦ οἴκου⁷⁾. Ἦδη τῷ 1596 ἐξεδόθησαν προφητικὰ λόγια περὶ τῆς Πόλεως ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ρωμαίου αὐτοκράτορος Σεπτιμίου Σευήρου⁸⁾, τοῦ ἀνδρὸς δῆλον ὅτι ἐκείνου, ὁ ὁποῖος κατὰ τὸ ἔθρος τοῦ 196 καταλαβὼν μετὰ τριετῆ πολιορκίαν τὸ Βυζάντιον δεινῶς ἐτιμώρησε τοὺς κατοίκους αὐτοῦ, ταχθέντας κατὰ τὸν ἀγῶνα περὶ τῆς κατοχῆς τοῦ Ρωμαϊκοῦ Θρόνου μετὰ τοῦ Πεσκενίου Νίγηρος. Τότε—ὡς γνωστόν—τὸ Βυζάντιον ἀπώλεσε τὰ παλαιὰ αὐτοῦ προνόμια καὶ ὑπήχθη διοικητικῶς ὑπὸ τὴν γείτονα Πέρινθον—Ἡράκλειαν, ἀφ' οὗ προηγουμένως τὰ τείχη αὐτοῦ κατηδαφίσθησαν. Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ μεταγνοὺς ὁ Σεπτιμῖος Σευῆρος ἀνέκτισε τὸ Βυζάντιον καὶ—ὡς θέλουσι τὰ χρησμολόγια—προεῖπε καὶ τὰ κατ' αὐτό. Ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος περὶ χρησμοῦ, ὁ ὁποῖος εἶχε χαραχθῆ ἐπὶ τοῦ τάφου

ἐνθ' ἀνωτέρω, σελ. 248-9, ἀριθ. 1418.11, Σωφρόνιον Εὐστρατιάδην—Ἀρκάδιον Βατοπεδινόον, ἐνθ' ἀνωτέρω, σελ. 148, ἀριθ. 758.2—Πρβλ. καὶ «Νέον Ἑλληνομνήμονα», τόμ. ΙΔ' (1917 1920) σελ. 22 κ. ἔ.

1) Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 2.

2) Πρβλ. π. χ. S. P. Lambros, ἐνθ' ἀνωτέρω, τόμ. Α', σελ. 218, ἀριθ. 1581.2 α': «Χρησμοὶ εὐρεθέντες ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἐξηγηθέντες παρὰ Γενναδίου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως». Πρβλ. καὶ κατωτέρω, προκειμένου περὶ τῶν φ. 1 β, 12 τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος Βερολινάιου Χρησμολογίου.

3) De Georgiis et eorum scriptis diatriba (Georgii Acropolitae et Duce hist. Byzant. Ἐν Παρίσις 1651) σελ. 404.

4) Α. Παπαδοπούλου—Κεραμέως, Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη. Τόμ. Γ', σελ. 318, ἀριθ. 160.

5) Πρβλ. κατωτέρω, σελ. 12.

6) S. P. Lambros, ἐνθ' ἀνωτέρω, τόμ. Β', σελ. 168, ἀριθ. 4663.1.

7) Πρβλ. K. Krumbacher, GBL³ § 260,6.

8) Vaticanum Severi et Leonis imperatorum... Brescia 1596. Πρβλ. κατωτέρω, σελ. 219.

τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου. Σημειωτέον, ὅτι προρρήσεις περὶ τῆς «ἀναλώσεως τῆς μεγάλης τῶν πόλεων» ἐκυκλοφόρουν πολλάκις ἐπ' ὀνόματι αὐτοῦ τούτου τοῦ ἰδρυτοῦ τῆς παρὰ τὸν Βόσπορον Νέας Ρώμης¹⁾. Οὐχὶ δὲ μόνον ἐπιχώριοι ἡγεμόνες χρησιμολογοῦσι περὶ τοῦ Βυζαντίου, ἀλλὰ καὶ ξένοι· οὕτω ἀπαντᾷ «χρησμός Χοσρόου βασιλέως Περσῶν» μεθ' «ἔρμηνείας τοῦ Λασκάρεως»,²⁾ ὁ ὁποῖος δὲν φαίνεται νὰ εἶναι ὁ αὐτοκράτωρ, ἀλλὰ πολλῶ μᾶλλον ὁ γραμματικὸς Κωνσταντῖνος Λάσκαρις. — Ἐκ τῶν Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων οὐδεὶς συνεδέθη στενότερον πρὸς τὰ χρησιμολογικὰ πράγματα ὅσον ὁ Λέων ς' ὁ ἐπικληθεὶς σοφός, σοφώτατος, φιλοσοφώτατος. Ἐξεφράσθη μάλιστα καὶ ἡ γνώμη³⁾, ὅτι τὰ παρωνύμια ταῦτα ὁ αὐτοκράτωρ οὗτος δὲν ὀφείλει εἰς προσωπικὴν αὐτοῦ σύνεσιν, περὶ τῆς ὁποίας πολλαὶ ἀμφιβολίαι ὑπάρχουσι, δὲν ὀφείλει εἰς νομοθετήματα, τὰ ὁποῖα ἐξέδωκε, καὶ εἰς φιλολογικὰ καὶ ἄλλα ἔργα, τὰ ὁποῖα συνέγραψε, ἀλλ' ὀφείλει κυρίως εἰς σπουδὰς περὶ χρησμούς καὶ προφητείας καὶ ἀποκρύφους ἐπιστήμας⁴⁾. Οἱ ἐπ' ὀνόματι τοῦ Λέοντος τοῦ σοφοῦ παραδεδομένοι χρησμοὶ εἶναι καὶ εἰς λογίαν καὶ εἰς δημωδεστέραν γλῶσσαν⁵⁾. Οὐχὶ σπανίως ἐν τοῖς χρησιμολογίοις ὁ Λέων ὁ σοφὸς συνδέεται πρὸς τὸν μοναχὸν Λεόντιον, τοῦ ὁποίου ἡ προσωπικότης εἶναι σκοτεινὴ⁶⁾. Οὕτω ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 181 κώδικι τῆς Ἀγιορειτικῆς μονῆς Ἰβήρων, ὁ ὁποῖος ἀνάγεται εἰς τὸ ΙΓ' αἰῶνα, κεῖται:

1) Πρβλ. H. O. Coxe, ἐνθ' ἄνωτέρω, τόμ. Α', σελ. 508-9.

2) C. h. G r a u x, ἐνθ' ἄνωτέρω, σελ. 219, ἀριθ. 2147.5.6. Πρβλ. καὶ κατωτέρω.

3) H. M o n i e r, Les nouvelles de Léon le Sage. Bordeaux 1923, σελ. 211-214.

4) Περὶ τοῦ Λέοντος τοῦ σοφοῦ ὡς χρησιμολόγου πρβλ. καὶ Παΐσιον Λιγαριδην παρὰ Ἄ. Παπαδοπούλου — Κεραμεῖ, Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη, τόμ. Γ', σελ. 28, ἀριθ. 160, 19'.

5) Πρβλ. κατωτέρω, μέρος Γ'. Πρβλ. καὶ A. V a s s i l i e v, ἐνθ' ἄνωτέρω, μέρος Α', σελ. XXI κ. ἐ., K. K r u m b a c h e r, GBL² 260,6 καὶ 336 (εἰς τοὺς αὐτόθι σημειωθέντας κώδικας περιέχοντας χρησμούς ἐπ' ὀνόματι τοῦ Λέοντος τοῦ σοφοῦ ἃς προστεθῶσι καὶ οἱ ἑξῆς: α) τῆς μονῆς Βατοπεδίου ἀριθ. 174. 16, 754.3, κατὰ τὸν κατάλογον Σωφρονίου Εὐστρατιάδου καὶ Ἀρκαδίου Βατοπεδινου. β') ἄλλων Ἀγιορειτικῶν μονῶν κατὰ τὸν κατάλογον Σ. Π. Λάμπρου, ἀριθ. 578.24 καὶ 29 [κείμενον εἰς δημῶδη γλῶσσαν], ἀριθ. 2581.2 β', 3170.4, 4806.4, 4862.14, 5335 5488.3, 6146.19. γ') Ἱεροσολυμιτικοὶ κώδικες κατὰ τὴν τοῦ Ἄ. Παπαδοπούλου — Κεραμεῖς Ἱεροσολυμιτικὴν Βιβλιοθήκην, τόμ. Α', σελ. 148, ἀριθ. 63.4, σελ. 202, ἀριθ. 121.5-6, σελ. 252, ἀριθ. 151, τόμ. Β', σελ. 209, ἀριθ. 128.5, σελ. 541, ἀριθ. 423,, σελ. 595, ἀριθ. 576 ζ', τόμ. Γ', σελ. 326, ἀριθ. 121, σελ. 331-332, ἀριθ. 354. Πρβλ. καὶ «Νέον Ἐλληνομνημονα», τόμ. ΙΔ' (1917-1920) σελ. 122 κ. ἐ. καὶ τὰς ἀμέσως κατωτέρω παραπομπάς.

6) Περὶ Λεοντίου τοῦ μοναχοῦ» πραγματεύεται καὶ ὁ Ἰάκωβος μοναχὸς καὶ ὁ Παΐσιος Λιγαριδης ἐν τῷ χρησιμολογίῳ αὐτοῦ. Πρβλ. S. P. L a m b r o s, ἐνθ' ἄνωτέρω, τόμ. Β', σελ. 408, ἀριθ. 6146.5. Ἄ. Παπαδοπούλου — Κεραμεῖ, Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη, τόμ. Γ', σελ. 328, ἀριθ. 168, 19'.

«Καὶ τοῦτο εὕρηται ἐν τινι παλαιὸν (sic) βιβλίον (sic) Λέοντος τοῦ σοφοῦ καὶ βασιλέως Αἰνιγμα σὺν Θεῷ ἀγίῳ καὶ προφητεία εἰς τὸ μέλλον τῆς βασιλείας συντεθὲν ὡς μυθικὸν ἔκ τινος μοναχοῦ Λεοντίου». 1) Πρβλ. καὶ τὸν ὑπ' ἀριθ. 1186 κώδικα τῆς Μεγίστης Λαύρας τοῦ ἹΑθω: «Λέοντος τοῦ σοφοῦ βασιλέως παρεμβολαὶ σὺν Θεῷ ὡς μυθικὸν ἔκ τινος μοναχοῦ Λεοντίου ἐκ τῶν συμβολικῶν ἀδριάντων τῆς Κωνσταντινουπόλεως», μεθ' ἑρμηνείας· ἀρχεται τὸ ἐν πολλοῖς λίαν κακῶς ἐν τῷ κώδικι τούτῳ παραδεδομένον κείμενον: «Θεὸς τὸ κράτος πρὸς ἡμᾶς ἀνταλλάξαν | τὴν χάριν ταύτην ἢ τὴν ἡμῶν προσδόκα. | —Εἰς Οὐγκρίαν ἀκούω σημαίνουν | παπαρίζουν καὶ φωνάζουν | καὶ πτερὸν ἀποτινάσσουν» 2). ὀρθότερον κεῖται τὸ χρησιμολογικὸν τοῦτο κείμενον ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 121 κώδικι τοῦ Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων: «Λέοντος τοῦ σοφωτάτου καὶ βασιλέως παραβόλαιον σὺν Θεῷ ἀγίῳ ὡς μυθικόν, ἔκ τινος μοναχοῦ Λεοντίου, ἐκ τῶν συμβολικῶν ἀδριάντων τῆς Κωνσταντινουπόλεως» 3). Πρβλ. καὶ τὸν περὶ τὴν ἀρχὴν τοῦ Ιζ' αἰῶνος, λίαν ἀνορθογράφως γεγραμμένον κώδικα τοῦ αὐτοῦ Πατριαρχείου ὑπ' ἀριθ. 422, προερχόμενον ἐκ τῆς Λαύρας Σαβα τοῦ ἡγιασμένου: «Ἀρχὴ σὺν Θεῷ ἀγίῳ βασιλογράφιν ἑρμηνεμένον, μυθικὸν περιβόλαιον. Λέοντος τοῦ σοφοῦ βασιλέως μυθικὸν περιβόλαιον ἔκ τινος μοναχοῦ Λεοντίου· ἐκ τῶν συμβολικῶν ἀδριάντων τῆς Κωνσταντινουπόλεως...» 4) — Οἱ εἰς τὸν Λέοντα τὸν σοφὸν ἀποδιδόμενοι χρησιμοὶ διὰ τῶν αἰώνων ὑπέστησαν πολλὰς διασκευάς. Ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 20 κώδικι τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Μετοχίου τοῦ Παναγίου Τάφου, γεγραμμένῳ κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα, κεῖται ἀδήλου τιτὸς παράφρασις προφητείας ἐπ' ὀνόματι Λέοντος τοῦ σοφοῦ, ἧς ἡ ἀρχή: ἹΑρα τίς γῆθεν ἀείρας ἐν συστροφῇ με ζεφύρου 5)...

Βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες δὲ εἶναι μόνον οἱ προλέγοντες τὰ μελλοντα τῆς Πόλεως ἢ τοῦ Κράτους, ἀλλὰ καὶ οἱ προκαλοῦντες χρησιμοὺς. Οὕτω π.χ. ἐν ἹΑγιορειτικῷ Κώδικι τοῦ ΙΘ' αἰῶνος περιεσώθη ἀνώνυμος «Προφητεία...πρὸς τὸν Βασιλέα Μανουὴλ τὸν Παλαιολόγον ἐν ἔτει 1394 περὶ ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ πάλιν ἐλευθερίας καὶ περὶ συντελείας τοῦ κόσμου». 6) Συγγενὴς εἶναι καὶ χρησιμὸς ἀπαντῶν ἐν ἐτέρῳ ἹΑγιο-

1) S. P. Lambros. ἐνθ' ἄνωτέρῳ, τόμ. Β', σελ. 48, ἀριθ. 4301 γ'.

2) Spyridon—Sophronios Eustratiades, ἐνθ' ἄνωτέρῳ, σελ. 197, ἀριθ. 1186.5.

3) Πρβλ. ἹΑ. Παπαδόπουλον-Κεραμέα, ἐνθ' ἄνωτέρῳ, τόμ. Α', σελ. 202.

4) Αὐτόθι, τόμ. Β', σελ. 541, ἀριθ. 422 β'. — Πρβλ. καὶ Π. Δ. Στεφανίτζην, Συλλογὴ διαφόρων προρρήσεων, σελ. 138 κ. ἔ. Ch. Gidel—E. Legrand ἐν "Annuaire de l' Association pour l' encouragement des Etudes Grecques en France", τόμ. Η' (1874) σελ. 173 κ. ἔ.

5) ἹΑ. Παπαδόπουλος-Κεραμέω, τόμ. Δ', σελ. 34-35 Δ'.

6) S. P. Lambros, ἐνθ' ἄνωτέρῳ, τόμ. Β', σελ. 328, ἀριθ. 5751. 122.

ρειτικῶ κώδικι τοῦ ΙΖ' αἰῶνος, ἀρχόμενος δὲ διὰ τῶν λέξεων: 'Ο βασιλεὺς κῦρ Μανουήλ ὁ Παλαιολόγος ἠθέλησε ποτὲ ἐξετάσαι περὶ τοῦ ἔβδόμου αἰῶνος, εἰ μέλλει καιρὸν προστεθῆναι ἢ τέλος γενεσθαι... 1)

Ε') Βυζαντιακοὶ καὶ νεαελληνικοὶ Χρησμοί, ἀναφερόμενοι εἰς τὰς τύχας τοῦ κράτους ἢ τμημάτων αὐτοῦ, προσγράφονται εἰς «καθολικούς» ἢ «οἰκουμηνικούς διδασκάλους» 2) καὶ ἄλλους ὀνομαστοὺς λογίους. Οὕτω εἰς Στεφάνου τὸν Ἀλεξανδρέα—ὁ ὁποῖος ἐπὶ Ἡρακλείου ὑπῆρξε καθηγητῆς τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Πανεπιστημίου, διδάσκων καὶ γράφων περὶ Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους, περὶ μαθηματικῶν, ἀστρονομίας καὶ μουσικῆς—προσεγράφη χρησμολόγιον, περιέχον προρρήσεις περὶ τοῦ Μωάμεθ καὶ τοῦ Ἰσλαμισμού, γραφὲν δὲ περὶ τὸ ἔτος 775. 3) Καὶ ἐπ' ὀνόματι «Ἀλεξάνδρου οἰκουμηνικοῦ διδασκάλου χρηματίσαντος ἐπὶ τῆς βασιλείας Ἡρακλείου» ἐκυκλοφόρου, ἂν καὶ σπανίως, χρησμοί. 4) Πιθανῶς ὁ χρησμολόγος οὗτος εἶναι πλάσμα ἀπροσέκτων βιβλιογράφων πρόκειται πιθανῶς περὶ τοῦ Στεφάνου Ἀλεξανδρέως.

Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ περὶ τῆς καταλύσεως τοῦ Βυζαντιακοῦ κράτους καὶ περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου πραγματευομένη «Πρόρρησις τοῦ ἀγιοτάτου [Κοσμᾶ] Ἀνδριτζοπούλου πρὸς τὸν Ζωριάνον κῦρ Μιχαήλ», γνωστὴ κυρίως ἐκ τοῦ Παρισινοῦ ἑλληνικοῦ κώδικος 2661, ὁ ὁποῖος ἐγράφη τῷ 1364. 5)

Οἱ ὑπὸ τὸ ὄνομα Θεοφίλου «πρεσβυτέρου Ρωμαίων καὶ κληρικοῦ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας τῆς Παλαιᾶς Ῥώμης» κυκλοφοροῦντες χρησμοὶ παραδίδονται ὡς δῆθεν μεταφράσματα ἐκ τῆς Λατινικῆς. 6) Συνήθη εἶναι καὶ τὰ χρησμολογικὰ κείμενα τὰ φερόμενα ὡς μεταφράσματα ἐξ Ἀνατολικῶν γλωσσῶν καὶ δὴ ἐκ τῆς Ἑβραϊκῆς. 7)

Σ ω φ ρ ό ν ι ο ς Ε ύ σ τ ρ α τ ι ά δ η ς—Ἀ ρ κ ά δ ι ο ς Β α τ ο π ε δ ι ν ό ς, ἐνθ' ἀνωτέρω, σελ. 25, ἀριθ. 92. 23.

1) S. P. Lambros, τόμ. Β', σελ. 169, ἀριθ. 4667. 2.—Πρβλ. καὶ «Νέον Ἑλληνομνήμονα», τόμ. ΙΔ' (1913—1920) σελ. 122 κ. ἐ.

2) Περὶ τοῦ ὄρου πρβλ. L. Bréhier ἐν „Byzantion“, τόμ. Γ' (1926) 73-94, Δ' (1929) 13-28.

3) Πρβλ. A. Usener, De Stephano Alexandrino. Ἐν Βόννη 1880. K. Krumbacher, GBL² § 260.6 καὶ ἐπ' ἐσχάτων F. Sh. Taylor, ἐν τῷ περιοδικῷ „Ambix“, τόμ. Α', τεύχος Β' (1937) σελ. 116-139. Πρβλ. S. P. Lambros, ἐνθ' ἀνωτέρω, τόμ. Β', σελ. 91, ἀριθ. 4463.5, β: «Χρησμός Στεφάνου Ἀλεξανδρείας τοῦ καὶ οἰκουμηνικοῦ διδασκάλου»,

4) Πρβλ. π. χ. S. P. Lambros, ἐνθ' ἀνωτέρω, τόμ. Β', σελ. 409, ἀριθ. 6146. 18, καὶ «Νέον Ἑλληνομνήμονα», τόμ. ΙΔ' (1917—1920) σελ. 123.

5) Ἐξεδόθη ἡ πρόρρησις αὕτη ὑπὸ Σ π. Π. Λάμπρου, «Νέος Ἑλληνομνήμων», τόμ. Γ' (1906) σελ. 474—476. Πρβλ. τοῦ αὐτοῦ, «Πρόχειρον σημεῖωμα περὶ Μιχαήλ Ζωριανοῦ» ἐν τῇ Ἐπετηρίδι «Παρνασσού», τόμ. Ζ' (1903) σελ. 216 κ. ἐ., καὶ «Μιχαήλ Ζωριανὸς καὶ ὁ ὑπ' ἀριθ. 29 Βαροκκικός κώδιξ», αὐτόθι, τόμ. Η' (1904) σελ. 63 κ. ἐ.

6) Πρβλ. K. Krumbacher, GBL² § 260, 6 καὶ κατωτέρω, σελ. 21.

7) Πρβλ. π. χ. S. P. Lambros, ἐνθ' ἀνωτέρω, τόμ. Α', σελ. 298, ἀριθ. 3290.7.

Μέγα είναι τὸ πλῆθος τῶν χρησμολογικῶν ὑλικῶν, τὰ ὅποια παραδίδονται ἀνωνύμως. Χρησμός πολλαπλῶς ἐνδιαφέρων «περὶ ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ περὶ τοῦ μέλλοντος ὡς ἐξ ὕπνου ἐγερθῆσθαι ἀγιωτάτου βασιλέως καὶ περὶ τοῦ τέλους τοῦ κόσμου» προσγράφεται ἐνίοτε εἰς ἄγιον γέροντα» προορατικόν¹⁾. Συγγενεῖς πρὸς τὸν προμνημονευθέντα χρησμὸν προσγράφονται εἰς ἀγγελόφορους καὶ θεοφόρους ἄνδρας, τὰ δὲ ὀνόματα ταῦτα ἐκλαμβάνονται ἐνίοτε καὶ ὡς κύρια.²⁾

Ὅρολογικῶς εἶναι ἄξιον σημειώσεως, ὅτι οἱ χρησμοὶ καλοῦνται πολλάκις καὶ αἰνίγματα· κυρίως δὲ κατὰ τὰ παλαιὰ χρησμολογία ἔγραψε «μυθογραφικῶς» αἰνίγματα Λέων ὁ σοφός.³⁾

Μετὰ τὴν Ἄλωσιν αἱ σπουδαὶ τῶν χρησμολογικῶν κειμένων ἐπιδίδουσι μεγάλως μετὰ τῶν δούλων Ἑλλήνων καὶ μεταβάλλονται μάλιστα εἰς μέσα ἐθνικῆς ἐγκαρτερήσεως καὶ ἀφυπνίσεως. Συγκροτοῦνται δὲ καὶ χρησμολογία, τὰ ὅποια κυκλοφοροῦσι χειρογράφως καὶ ἐντύπως. Ἐνταῦθα ἐπιβάλλεται νὰ μνημονεύσωμεν τὴν συλλογὴν χρησμῶν μεθ' ἑρμηνείας αὐτῶν, τὴν ὁποίαν συνέναξεν ὁ ἐκ Χίου καταγόμενος Παντελέων καὶ ἐν μοναχοῖς Παΐσιος Λιγαριδῆς (1609—1678), ὁ γενόμενος μητροπολίτης Γάζης.⁴⁾ Ὁ τίτλος τοῦ χρησμολογίου τούτου, τὸ ὁποῖον εἶναι ἀφιερωμένον εἰς τὸν Αὐτοκράτορα τῆς Ρωσσίας Ἀλέξιον τὸν Μιχαηλοβίτζην, ἔχει ὡς ἑξῆς: «Χρησμολογίον Κωνσταντινουπόλεως νέας Ρώμης, παρωχημένον, ἐνεστῶς καὶ μέλλον, ἐκ διαφόρων συγγραφέων συλλεχθὲν καὶ συναρμολογηθὲν παρὰ τοῦ πανιερωτάτου καὶ σοφωτάτου μητροπολίτου Γάζης κυρίου Παΐσιου, ὑπερτίμου καὶ ἐξάρχου πάσης γῆς ἐπαγγελίας, Ἀσκάλωνος, Μαΐουμαῆ καὶ Μαγδάλων καὶ τὸν τόπον ἐπέχοντος Καισαρείας Φιλίππου· ἀχινῆ». ⁵⁾ Περὶ ἄλλων χρησμολογιῶν τοῦ ΙΗ' μάλιστα αἰῶνος θὰ ἔχωμεν τὴν εὐκαιρίαν νὰ πραγματευθῶμεν ἐν τῷ Δ' μέρει τῆς προκειμένης πραγματείας.

1) Αὐτόθι, τόμ. Α', σελ. 49, ἀριθ. 581. Πρβλ. καὶ «Νέον Ἑλληνομνήμονα», τόμ. ΙΔ', (1917—1920) σελ. 123.

2) Πρβλ. S. P. Lambros, ἐνθ' ἄνωτέρω, τόμ. Α', σελ. 49, ἀριθ. 578.26, σελ. 218, ἀριθ. 2581.25 γ', τόμ. Β', σελ. 48, ἀριθ. 4301.4 δ'. «B.Z.», τόμ. Ε' (1896) σελ. 491. Πρβλ. καὶ κατωτέρω προκειμένου περὶ τοῦ φ. 13 τοῦ ἡμετέρου χρησμολογίου, καὶ σελ. 16.

3) H. O. Cox, ἐνθ' ἄνωτέρω, σελ. 582, ἀριθ. 93. S. P. Lambros, ἐνθ' ἄνωτέρω, τόμ. Α', σελ. 48, ἀριθ. 5678.24: Αἰνίγμα λέξεων Λέοντος σοφωτάτου | συμβολικῶς λέξαντος ἐν Βυζαντίῳ | μυθογραφικῶς ἐν ἐσόπτρῳ ἐμφάνας | ... Πρβλ. αὐτόθι, τόμ. Α', σελ. 48, ἀριθ. 578. 24, σελ. 218, ἀριθ. 2581. 2 β., τόμ. Β', σελ. 48, ἀριθ. 4301. 4, σελ. 159, ἀριθ. 4627. 9.—Πρβλ. καὶ σελ. 212, 224.

4) Πρβλ. ἐπ' ἐσχάτων Κ. Ἄμαντον, ἐν τῇ «Ἐπετηρίδι Ἑταιρείας Βυζαντ. Σπουδῶν», τόμ. ΙΓ' (1937) 224—229.

5) Ἄ. Παπαδόπουλου—Κεραμέως, Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη, τόμ. Α', σελ. 254-257, ἀριθ. 160, τόμ. Γ', σελ. 327—528, τόμ. Δ', σελ. 36, ἀριθ. 23. 1.

Μέρος Β': 'Ιστορημένα Χρησολόγια.

'Ενίοτε τὰ περιέχοντα χρησμούς βιβλία ἦσαν καὶ ἱστορημένα, ἐκοσμοῦντο δῆλον ὅτι καὶ δι' εἰκόνων. 'Αναφέρεται δέ, ὅτι ἐπὶ τῆς ἀρχῆς Λέοντος Ε' τοῦ 'Αρμενίου (813 — 820) ἐν τῇ αὐτοκρατορικῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐναπέκειτο χρησμολογικὴ βίβλος «οὐ χρησμούς μόνον ἀπλῶς ἀλλὰ καὶ μορφὰς καὶ σχήματα ἔχουσα τῶν γενησομένων βασιλέων διὰ χρωμάτων»¹⁾. Καὶ ὁποῖα μὲν ὑπῆρξεν ἡ τύχη τῆς ἀνωτέρω μνημονευομένης χρησμολογικῆς βίβλου, ἀγνοῶ. Τὰ δὲ κυριώτατα γνωστά μοι ἱστορημένα χειρόγραφα χρησμολόγια, ἐκ τῶν περιωθέντων μέχρι τῶν ἡμῶν ἢ τῶν τελευταίων γενεῶν, ὡς καὶ τὰ κυριώτατα παλαιότυπα χρησμολόγια εἶναι τὰ ἑξῆς:

Α') Χρησμολόγιον ἐν τῷ περγαμηνῷ κώδικι I. E 8 τῆς 'Εθνικῆς Βιβλιοθήκῃς τοῦ Πανόρμου²⁾. 'Ο κώδιξ προέρχεται ἐκ τοῦ ΙΓ' αἰῶνος καὶ περιέχει χρησμούς ἐπ' ὀνόματι «Λέοντος τοῦ σοφωτάτου περὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως», «Δανιὴλ μοναχοῦ περὶ τῆς 'Επταλόφου καὶ περὶ τῆς νήσου Κρήτης» καὶ «περὶ τῆς νήσου Κύπρου». Αἱ εἰκόνες ἔχουσι τὰς ἑξῆς ἐπιγραφάς 1.: «ἐν μέσῳ δύο κοράκων καὶ ὑποπτέρων ἀναλωθήση». 3.: «οὗτος ἐστὶν ὁ τὴν Κωνσταντινούπολιν πορθήσων» πρὸς τὰ ἀριστερὰ καὶ πρὸς τὰ δεξιὰ: «σουλτὰν Μεχμέτης». 4.: «σουλτὰν Μπαγιαζίτης». 5.: «σουλτὰν Σελίμης». 6.: «σουλτὰν Σουλεημάνης». 7.: «βλαβὴ κάλυκος». 10.: «σουλτὰν Σελίμης». 12.: «Στίχοι οὗς μέλλει εἰπεῖν ὁ ἄγγελος τῷ βασιλεῖ». 14.: «Στίχοι τοῦ ἀγγέλου πρὸς τὸν βασιλέα». 15.: «στίχοι τοῦ πατριάρχου πρὸς τὸν βασιλέα».

Β') Χρησμολόγιον ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 170 περγαμηνῷ κώδικι τῆς Βοδλιανῆς Βαροκκικῆς Βιβλιοθήκῃς. Εἶναι ὁ κώδιξ οὗτος τοῦ ΙΓ' αἰῶνος καὶ περιέχει κυρίως χρησμούς ἐπ' ὀνόματι «Λέοντος τοῦ σοφωτάτου βασιλέως Κωνσταντινουπόλεως». Συνοδεύονται δὲ οἱ χρησμοὶ οὗτοι ὑπὸ λατινικῆς μεταφράσεως, ἧς ἡ ἐπιγραφή λέγει: «Leonis Sapientissimi Constantinopolitanae urbis Imperatoris Vaticinia; a Francisco Barrocio mendis infinitis expurgata ac primum jam Latino sermone donata,,. Τῆς μεταφράσεως πάλιν προτάσσεται πρόλογος κεχροτισμένος: «Cretae vi. idus Aprilis M. D. LXXVII,,. Προσφωνεῖται δὲ ἡ μετάφρασις «ad Jacobum Foscarenum, equitem, Cretae imperatoria auctoritate consulem,,. 'Εν τέλει δὲ τοῦ κώδικος κεῖται ἑλληνιστὶ καὶ λατινιστὶ: «Vaticinium quod in marmore solis literis excupltum in Byzantio refertum fuit,, ἀρχόμενον διὰ τῶν λέξεων: τῇ πρώτῃ τῆς ἰνδίκτου ἢ βασιλεία τοῦ 'Ισμαήλ

1) Συνεχιστῆς Θεοφάνους I 22, σελ. 36 ἐκδόσεως Βόννης. Πρβλ. K. K r u m b a c h e r GBL² § 260.6.

2) Πρβλ. E. M a r t i n i, Catalogo di manoscritti greci esistenti nelle Biblioteche Italiane. Τόμ. Α', τμῆμα Α'. 'Εν Μιλάνῳ 1893, σελ. 62 — 63.

καλούμενος Μωάμεθ...—Κοσμεῖται δὲ τὸ χρησμολόγιον διὰ 24 εἰκόνων, σχετικῶν πρὸς τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ¹⁾).

Γ') Χρησμολόγιον ἐν κώδικι τῆς Μαρκιανῆς Βιβλιοθήκης Cl. VII cod. 22, ὁ ὁποῖος ἐγράφη τῷ 1590 ὑπὸ τοῦ ἐκ Κρήτης καταγομένου βιβλιογράφου καὶ ζωγράφου Γεωργίου Κλόντζα, ὡς μαρτυροῦσι σχετικά σημεῖα ἐν φυλ. 136^α καὶ 204^β. Ἐκ τῶν σημειωμάτων τούτων τὸ τελευταῖον λέγει:

Γεωργίου χεῖρ Κλόντζα τάδε γεγράφει,
ὁ δὲ λαβὼν μέμνησο κάμοῦ προφρόνως.

Περιέχει δὲ ὁ κῶδιξ καὶ ἄλλους χρησμούς ἀναφερομένους εἰς τὴν ἀνάκτισιν τοῦ τείχους τοῦ Ἑξαμιλίου καὶ εἰς τὴν Πελοπόννησον μάλιστα δὲ χρησμολογικὴν συγγραφὴν ἐπ' ὀνόματι Μεθοδίου Πατάρων. Ὑπὸ τῆς χειρὸς δὲ τοῦ δεξιότηεν Γεωργίου Κλόντζα ἐκοσμήθη ὁ κῶδιξ δι' ἀξιολόγων, ἀλλὰ φανταστικῶν σκαριφημάτων, ἐξ ὧν δύο ἀναφέρονται εἰς τὸν Μαρμαρωμένον Βασιλιά²⁾.

Δ') Ἱστορημένον χρησμολόγιον περιωθῆν ἐν τῷ Μαρκιανῷ κώδικι ὑπ' ἀριθ. VII 3. ³⁾

Ε') Ἱστορημένον χρησμολόγιον, ἐναποκείμενον ἐν τῷ Ἀθηναϊκῷ Μουσεῖῳ τοῦ Διονυσίου Λοβέρδου. Δυστυχῶς [δὲν κατῶρθωσα νὰ μελετήσω προσηκόντως τὸ χρησμολόγιον τοῦτο, καθ' ὅσον λόγου τοῦ θανάτου τοῦ Διονυσίου Λοβέρδου τὸ φερώνυμον αὐτοῦ μουσεῖον παρέμεινεν ἐπὶ μακρὸν κλειστόν, ἢ δὲ ταπεινότης μου κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη παρέμεινεν ἐκτὸς τῶν Ἀθηῶν ἐπὶ μακρὰ χρονικὰ διαστήματα ἢ ἦτο ἄλλως πως αὐτόθι ἀπησχολημένη.

Ϛ') Χρησμολόγιον τῆς συλλογῆς τοῦ κόμητος Ἀλεξίου Σεργίου Οὐβάρωφ (1828—1884), τοῦ περιφήμου Ρώσσου διπλωμάτου καὶ ἀρχαιολόγου. Τὸ χρησμολόγιον τοῦτο περιῆλθεν εἰς ἡμᾶς ἐπὶ ἕξ περγαμηνῶν φύλλων, τὰ ὁποῖα εἶναι λείψανα ἢ ἀποσπάσματα μεγαλυτέρου τινὸς κώδικος. Περιέχουσι δὲ τὰ φύλλα ταῦτα πλὴν τῶν χρησμῶν καὶ σημειώματά τινα ἱστορικά, ἀναφερόμενα μάλιστα εἰς τὸν 17^ο αἰῶνα. Περιέγραψε καὶ ἠρμήνευσε τὸ χρησμολόγιον τῆς συλλογῆς Ἀλεξίου Στεργίου Οὐβά-

1) H. O. Coxe, Catalogi codici manuscriptorum Bibliothecae Bodleianae. Tom. A', σελ. 185.

2) Πρβλ. Σ. Π. Λάμπρον, «Νέος Ἑλληνομνήμων», τόμ. Γ' (1906) σελ. 240 κ. ἐ., πῖναξ Ε', τόμ. Δ' (1907) σελ. 20 κ. ἐ., 238 κ. ἐ., 404 κ. ἐ., πῖναξ Ε', τόμ. Ϛ' (1909) σελ. 215, 223 κ. ἐ., τόμ. ΙΑ' (1914) σελ. 439, τόμ. ΙΒ' (1915) σελ. 41 κ. ἐ., 374 κ. ἐ., τόμ. ΙΓ' (1916) σελ. 477, τοῦ αὐτοῦ, Λεύκωμα Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων, ἐν Ἀθήναις 1930, σελ. 14, 21, πῖναξ 90. Πρβλ. M. Vogel —V. Gardthausen, Die griechischen Schreiber des Mittelalters und der Renaissance. Ἐν Λειψίᾳ 1909, σελ. 78.

3) Πρβλ. K. Krumbacher, GBL³ § 260.6.

ρωφ ὁ ἡμέτερος Γαβριήλ Δεστούνης, εἰς δὲ τὰ ὑπὸ τούτου σχετικῶς γεγραμμένα ἐδημοσίευσε παρατηρήσεις καὶ συμπληρώσεις ὁ Th. Korseh¹⁾).

Ζ') Χρησολόγιον, τὸ ὁποῖον ὁ ἐκ Λευκάδος καταγόμενος λόγιος ἱατρός Πέτρος Δ. Στεφανίτζης, διερχόμενος τῷ 1822—μετὰ τὴν ἐν Πέτα μάχην—διὰ τῆς παρὰ τὴν Ζαβέρδαν τῆς Ἀκαρνανίας μονῆς τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, ἔλαβε δῶρον παρὰ τοῦ ἡγουμένου αὐτῆς Ἰακώβου Γαζῆ, τοῦ Λευκαδίου²⁾). Τὸ χρῆσολόγιον τοῦτο μόνον διέσωσεν ὁ Πέτρος Δ. Στεφανίτζης, ἐνῶ τὰ λοιπὰ αὐτοῦ βιβλία καὶ ἄλλα ἀντικείμενα ἀπώλεσε—κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ὁμολογίαν — «εἰς τὴν πρώτην, εἰς τὴν δευτέραν καὶ μάλιστα εἰς τὴν τρίτην κατὰ τοῦ Μεσολογγίου πανώλεθρον ἔφοδον τοῦ ἐχθροῦ καὶ ἀείμνηστον ἔξοδον τῆς ἐκεῖ Ἑλληνικῆς φρουρᾶς»³⁾). Ὁ Πέτρος Δ. Στεφανίτζης ἐξέδωκε τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος χρῆσολόγιον ἐν βιβλίῳ, τοῦ ὁποῦ ὁ τίτλος λέγει: «Συλλογὴ διαφόρων προρρήσεων, 1. τῶν ἐξηγήσεων τοῦ διδασκάλου Π. Λαρισσαίου εἰς τὰ κεφ. ΙΓ' καὶ ΙΖ' τῆς Ἀποκαλύψεως Ἰωάν. τοῦ Θεολόγου. — 2. τῆς θεωρίας τοῦ Μεθοδίου ἐπισκόπου Πατάρων. — 3. τῶν χρῆσμων τῶν ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ Μεγ. Κωνσταντίνου. — 4. τῆς προρρήσεως τοῦ Ἀγ. Καισαρείου ἐπισκ. Ἀρελάτης. — 5. τοῦ χρῆσμου Στεφάνου Ἀλεξανδρέως. — 6. τοῦ χρῆσμου τοῦ πατριάρχου ἁγίου Ταρασίου. — 7. τῶν χρῆσμων Λέοντος τοῦ σοφοῦ. — 8. τῆς ὀπτασίας τοῦ Ἀγαθαγγέλου, ὀλοκληρωθείσης ἐκ 12 παλαιῶν χειρογράφων μὲ σημειώσεις. Προηγούνται δὲ α'. Ὁ χαρακτήρ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. β'. Ἡ ἀπόφασις τοῦ Πιλάτου. Ἐκδοθεῖσα δὲ παρὰ τοῦ ἱατροῦ Π. Δ. Στεφανίτζη Λευκαδίου. Ἀθῆναι, ἐκ τῆς τυπογραφίας Ἀ. Ἀγγελίδου. Κατὰ τὴν ὁδὸν Ἑρμοῦ παρὰ τῆ Καπνικαρέα. 1838» (σελ. ἡριθμημένα η' + 216, σχ. 8^{ον} μικρόν. Τὸ βιβλίον τοῦτο ἀφιερῶται «Τῷ μέλλοντι κατόχῳ τοῦ Κωνσταντινουπόλεως θρόνου, ἐλέῳ Θεοῦ πιστῷ βασιλεῖ καὶ αὐτοκράτορι, τὴν Συλλογὴν τὴν δε προσεφώνει ὁ Ἐκδότης», κατωτέρω

1) ΔΡΕΒΗΟΓΙΝ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Μόσχας, τόμ. ΙΔ' (1890) σελ. 29 — 80.

2) Ὁ Πέτρος Δ. Στεφανίτζης μετέσχεν ὡς ἱατρός καὶ μαχητὴς ἐνεργῶς τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως (πρβλ. καὶ τὴν κατωτέρω ὑποσημείωσιν), καὶ πρῶτος ἴδρυσεν ἐπὶ τῆς κυβερνήσεως τοῦ Ἱ. Καποδιστρίου τὸ πολιτικὸν νοσοκομεῖον Ναυπλίου. Κατήρτισε πρὸς τούτοις ὁ λόγιος ἱατρός κατάλογον τῶν ἀρχιερέων Λευκάδος (ἰδὲ Ἰ α κ ὠ β ο υ Ρ. Ρ α γ κ α β ἦ, Τὰ Ἑλληνικά. Τόμ. Γ'. Ἐν Ἀθήναις 1854, σελ. 702 κ. ἔ.), ἐδημοσίευσε σειρὰν διατριβῶν καὶ αὐτοτελῶν ἔργων, κατέβαλε δὲ πρὸς τοὺς ἄλλοις τὴν δαπάνην, ὅπως κατ' ἐκλογὴν ἐκδοθῶσι καὶ ἑλληνιστὶ αἱ ἐπιστολαὶ τοῦ Ἱ. Α. Καποδιστρίου, τὰς ὁποίας οὗτος ἔγραψε γαλλιστὶ ἀπὸ 8 Ἀπριλίου 1827 μέχρι 26 Σεπτ. 1831 (τέσσαρες τόμοι, Ἀθήνησι 1841 — 1843).

3) Ἐν Μεσολογγίῳ εἶχε συνδεθῆ στενῶς ὁ Πέτρος Στεφανίτζης πρὸς τὸν Βύρωνα, παρέστη δὲ καὶ κατὰ τὰς τελευταίας αὐτοῦ στιγμὰς. Τὸ Μουσεῖον τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος κατέχει σπάθην τοῦ Βύρωνος, δῶρον τοῦ ποιητοῦ πρὸς τὸν Πέτρον Στεφανίτζην, δι' ἧς οὗτος ἠγωνίσθη κατὰ τὴν ἔξοδον τοῦ Μεσολογγίου.

δὲ δηλοῦται ἀπλῶς: Π. Δ. Στεφανίτζης). Περιείχε δὲ τὸ ὑπὸ τοῦ Πέτρου Δ. Στεφανίτζη ἐκ δωρεᾶς τοῦ ἡγουμένου Ἰακώβου Γαζῆ κατεχόμενον χρησμολόγιον καὶ εἰκόνας, ἐξ ὧν ἐκεῖνος ἐδημοσίευσε μίαν, σχετιζομένην πρὸς τὸν θρυλὸν τοῦ Μαρμαρωμένου Βασιλιᾶ (πρβλ. καὶ κατωτέρω, σελ. 32^ε) Περὶ τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἐκδόσεως τοῦ χρησμολογίου ἐσημείωσε προεισαγωγικῶς ὁ Πέτρος Δ. Στεφανίτζης, ὅτι «κατέβαλεν εἰς τὸ ἔργον του πᾶσαν δυνατὴν φροντίδα ὅσῃν τῷ ἐσυγχώρει ἢ παρ' ἡμῖν ἔλλειψις διαφορῶν βοθημάτων, ἔτι δὲ καὶ εἰς τὸ νὰ τακτοποιήσῃ τὴν ὕλην χωρὶς νὰ μεταβάλῃ τὴν φύσιν της, καθὼς καὶ εἰς τὸ νὰ διορθώσῃ καὶ διασαφήσῃ ὅπως οὖν διάφορα προφανῶς ἐσφαλμένα καὶ σκοτεινότερα χωρία τῶν χειρογράφων, μετὰ προσοχῆς, καὶ χωρὶς νὰ μακρυνθῇ ἀπὸ τὸ πνεῦμα καὶ τὰς ἐμφαινομένας ἐξεις τῶν συγγραψάντων, ὥστε νὰ τὰ ἀλλοιώσῃ». Δυστυχῶς περὶ τῆς ἡλικίας τοῦ κώδικος, καθ' ὃν ἐξέδωκεν ὁ Πέτρος Δ. Στεφανίτζης τὸ χρησμολόγιον, οὐδὲν βέβαιον οὔτε αὐτὸς οὔτε ἄλλος τις ἐσημείωσε. Περὶ δὲ τῆς τύχης τοῦ αὐτοῦ κώδικος οὐδὲν ἀσφαλὲς γνωρίζω· ἴσως λανθάνει οὗτος ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῆς ἐν Ἀθήναις Ῥιζαρίου Σχολῆς, εἰς τὴν ὁποίαν ὁ λόγιος ἐκεῖνος Λευκάδιος Ἰατρός, ἀποθανὼν τῷ 1881, ἐκληροδότησεν ὁλόκληρον τὴν περιουσίαν αὐτοῦ.

Η') Χρησμολόγιον, παραδοθὲν ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 181 χαρτῶφ κώδικι τῆς Ἀγιορειτικῆς μονῆς Ἰβήρων, ὁ ὁποῖος ἐγράφη κατὰ τὸν 15^ο αἰῶνα. Περιέχει δὲ τὸ χρησμολόγιον τοῦτο κείμενα ἐπ' ὀνόματι Λέοντος τοῦ σοφοῦ, «Περὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Ἀγγελοφόρου», ἐκθεσιν τῶν ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις συμβησομένων «ἐν ἐπιτομῇ τοῦ ὀσίου πατρὸς ἡμῶν Μεθοδίου Πατάρων», «Δανιήλ τοῦ προφήτου περὶ τῆς Ἑπταλόφου καὶ περὶ τὰς νήσους τί ἐστὶ τὸ μέλλον αὐτῶν». Πρὸς τοῦτοις περιέχει τὸ χρησμολόγιον καὶ κείμενα προλέγοντα τὰ κατὰ τὸ Βυζαντιακὸν κράτος καὶ τὴν πρωτεύουσάν αὐτοῦ, παραδεδομένα δ' ἐν τῷ κώδικι ἀνωλύτως ἢ καὶ ἀνεπιγράφως. Ἐν φ. 46^α - 53^α τοῦ κώδικος κεῖνται χρησμοὶ ἀνεπίγραφοι, ἀρχόμενοι ἀκεφάλως ὡς ἐξῆς: «Κυρίου φανήσεται ἐνηχηθῆ παρὰ τοῦ ὀρωμένου ἀγγέλου παρὰ τῷ ἀποκαλυφθέντι ὡς ἀνθρώπῳ λευκοφύρῳ εὐνούχῳ καὶ εἰς τὸ οὕς αὐτοῦ εἶπει αὐτοῦ καθεύδοντος καὶ τῆς δεξιᾶς αὐτοῦ λαβόμενος εἶπει· ἔγειραι ὁ καθεύδων καὶ ἀνάστα ἐκ τοῦ μνημείου καὶ ἐπιφάσει σοι ὁ Χριστός· προσκαλεῖται γὰρ σε τοῦ ποιμαίνειν λαὸν περιούσιον· καὶ ἐκ δευτέρου εἶπει ἐξελεθε ὁ κεκρυμμένος· μηκέτι κρύπτου, πολλοὶ σε ζητοῦσι...». Τὸ δὲ τέλος τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος χρησμοῦ ἔχει:... «Πολὺς τῷ ὄντι καὶ ταῖς θριξὶ λάμποντες ἔλιπιδά ἔχων τοῦ ἀοράτου Θεοῦ παρόμοιος τῷ πτωχῷ καὶ ἐκλεκτῷ καὶ αὐτὸς τῆς ἄνω κλήσεως τοῦ φωτὸς τοῦ Θεοῦ ἐμφορηθεῖς». Ἄλλοι δὲ χρησμοὶ ἀνεπίγραφοι ἐν φ. 37^β — 46^α τοῦ κώδικος (ἀρχόμενοι διὰ τῶν λέξεων: Τὴν

1) S. P. Lambros, ἐνθ' ἄνωτέρω, τόμ. Β', σελ. 48, ἀριθ. 4301. 4.

ἐχθροποιὸν ἔνδοθεν κρύπτει πλάνην...) κοσμοῦνται δι' εἰκόνων «γεγραμμένων ἐφ' ὕγραϊς».

Θ') Χρησμολόγιον, τὸ ὁποῖον περιέχει ὑλικά ἐπ' ὀνόματι τῶν αὐτοκρατόρων Σεήρου καὶ Λέοντος τοῦ σοφοῦ, ἐξεδόθη ὑπὸ τὸν τίτλον: *Vaticinium Severi et Leonis imperatorum, in quo videtur finis Turcarum in praesenti eorum imperatore una cum aliis nonnullis in hac re vaticiniis. Latine et italice.* Ἐν Brescia 1596. Συνοδεύεται δὲ τὸ χρησμολόγιον καὶ ὑπὸ 16 χαλκογραφιῶν.

Ι') Χρησμολόγιον δημοσιευθὲν ὑπὸ P. Lambecius ἐν Georgii Codini et alterius cujusdam anonymi excerpta de antiquitatibus Constantinopolitanis. Ἐν Παρισίοις 1655, σελ. 233 — 294. Πρβλ. καὶ Migne, *Patrologia Graeca*, τόμ. PZ', σελ. 1129 — 1168. Ἡ προμνημονευθεῖσα ἔκδοσις τοῦ P. Lambecius κοσμεῖται καὶ δι' εἰκόνων.

ΙΑ') Χρησμολόγιον, περιεχόμενον ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 297 (=fol. 62) ἑλληνικῷ κώδικι τῆς Βερολιναίας Κρατικῆς Βιβλιοθήκης, οὗ κατωτέρω ἔπεται ἡ διεξοδικὴ περιγραφή. Περιῆλθε δὲ ὁ κώδιξ οὗτος εἰς τὴν προμνημονευθεῖσαν βιβλιοθήκην κατὰ Μάϊον τοῦ 1885, πωληθεὶς εἰς αὐτὴν ἀντὶ 52,50 ἰταλικῶν λιρῶν παρὰ τοῦ βιβλιεμπορικοῦ καὶ παλαιοπωλικοῦ οἴκου Franchi ἐν Φλωρεντίᾳ¹⁾.

Μέρος Γ': Περιγραφή καὶ περιεχόμενον τοῦ ὑπ' ἀριθ. 297 (fol. 62)

Ἑλληνικοῦ κώδικος τῆς Κρατικῆς Βιβλιοθήκης Βερολίνου. ²⁾

Ὁ κώδιξ οὗτος ἀποτελεῖται ἐκ 16 χαρτῶν φύλλων, ὧν αἱ διαστάσεις εἶναι: 0,32X0,22. Τὰ φ. 14^β, 15 καὶ 16 παρέμειναν ἐντελῶς ἄγραφα. Ἐπίσης ἄγραφα παρέμειναν καὶ τὰ παράφυλλα τοῦ κώδικος, τὰ ὁποῖα εἶναι ὀκτῶ ἐν ὄλῳ, τέσσαρα ἐν ἀρχῇ καὶ ἰσάριθμα ἐν τέλει, προσετέθησαν δὲ εἰς τὸν κυρίως κώδικα κατὰ τὴν στάχωσιν αὐτοῦ. Συνίσταται δὲ ἡ στάχωσις ἐκ περιβλήματος περγαμνηνοῦ τὴν ὕλην καὶ κίρροῦ τὸ χρῶμα· ἐπὶ δὲ τῆς ἐσωτερικῆς ἐπιφανείας τοῦ περιβλήματος ἐν ἀρχῇ καὶ τέλει τοῦ κώδικος ἐπεκολλήθη ἀνὰ ἓν τῶν ἀγράφων παραφύλλων.

Ὁ κώδιξ εἶναι ἀχρόνιστος, ἐν τούτοις πιστεύω, ὅτι οὗτος ἐγράφη κατὰ τὸν 17' αἰῶνα, μάλιστα δὲ κατὰ τὰ μέσα αὐτοῦ. Περὶ δὲ τοῦ τόπου, ὅπου ἐγράφη ὁ κώδιξ, οὐδὲν τὸ ἀσφαλὲς δύναται νὰ λεχθῇ· ὡς πρὸς δὲ τὰ ἐν αὐτῷ περιεχόμενα σχεδιογραφήματα, τῶν ὁποίων κατ' ἐκλογὴν δημοσιεύονται κατωτέρω πανομοιότυπα, ἃς λεχθῆ, ὅτι ταῦτα ὑπενδυ-

1) Ἐν σχετικῷ δημοπραστικῷ καταλόγῳ, τὸν ὁποῖον ἐδημοσίευσεν ὁ οἶκος Franchi κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1885, ἀναγράφεται καὶ ὁ ἡμέτερος κώδιξ. Πρβλ. καὶ τὰ σχετικὰ βιβλία προσκτήσεων τῆς Κρατικῆς Βιβλιοθήκης Βερολίνου.

2) Πρβλ. καὶ C. de Boor, *Verzeichnis der griechischen Handschriften der Königlichen Bibliothek zu Berlin*. Τόμ. Β'. Ἐν Βερολίῳ 1897, σελ. 163.

μίζουσι τὰ σχεδιογραφήματα πολλῶν ἄλλων κωδίκων καὶ παλαιῶν ἐντύπων, τὰ ὅποια περιέχουσι μάλιστα ἔργα τῆς δημωδεστερας μέσης καὶ νέας ἑλληνικῆς λογοτεχνίας¹⁾.

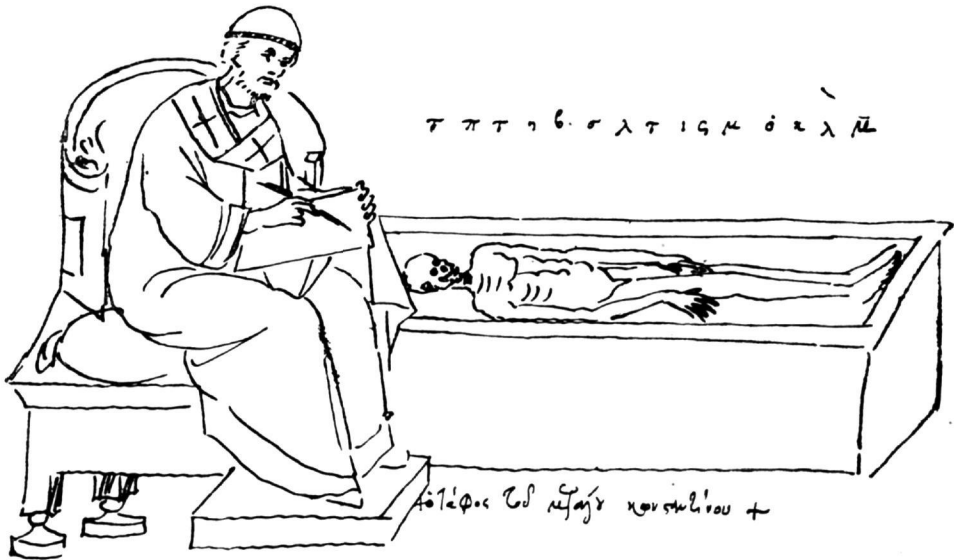
Πρὶν ἢ προβῶμεν εἰς ἀναγραφὴν τῶν περιεχομένων τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος κώδικος κρίνομεν ἀπαραίτητον πρὸς ὁδηγίαν τοῦ ἐντευξομένου νὰ σημειώσωμεν τὰ ἑξῆς: Ἐντὸς εἰσαγωγικῶν σημείων (« ») ἐτέθησαν ἐπιγραφαὶ χρησμῶν καὶ χωρία κειμένων ἀντιγεγραμμένα ἐκ τοῦ κώδικος ὡς ταῦτα ἔχουσιν ἐν αὐτῷ, ἀλλὰ διωρθωμένα κατὰ τὴν σχολικὴν ὀρθογραφίαν, ἀπαράλλακτα ὁμως ὡς πρὸς φωνητικὰ φαινόμενα. Δι' ἀραιῶν γραμμάτων ἐτυπώθησαν λέξεις ἢ συλλαβαὶ ἀπαρραλλάκτως κατὰ πάντα ἐκ τοῦ κώδικος ἀντιγεγραμμένα, ἥτοι τηρουμένων τῶν τόνων, πνευμάτων, στίξεων, λαθῶν καὶ ἰδιογραφῶν τοῦ κώδικος. Διὰ παχέων γραμμάτων ἐτυπώθησαν τὰ ὀνόματα συγγραφέων παλαιῶν καὶ νέων. Ἐντὸς ὀρθογωνίων ἀγκυλῶν ([ ]) ἐτέθησαν τὰ προσθετὰ εἰς τὰ κείμενα ἢ ἔρμηνεῖαι αὐτῶν. Ἐντὸς ὄξυγωνίων ἀγκυλῶν (< >) ἐτέθησαν τὰ διαγραφπτεὰ. Αἱ δ' ἀναλύσεις τῶν ἐπιτιμήσεων καὶ βραχυγραφῶν ἐτέθησαν ἐντὸς ἀπλῶν παρενθέσεων ( ). Διὰ τριῶν συνεχῶν στιγμῶν (...) δηλοῦται ἢ παράλειψις λέξεων ἢ συλλαβῶν τοῦ κειμένου. Δι' ἀπλῆς καθέτου γραμμῆς, ἥτοι |, δηλοῦται ἀρχὴ νέου στίχου ἐν τῷ κώδικι, διὰ διπλῆς καθέτου γραμμῆς, ἥτοι ||, δηλοῦται ἀρχὴ νέας σελίδος. Ἡ ἐπίτιμησις Ἰσραήλ. = ἄρχεται, ἥτοι τὸ κείμενον, Τελ. = τελευτᾷ. Κ = ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος κώδιξ. Στ. = Π. Δ. Στεφανίτζης (πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 15 κ. ἐ.). Καὶ ταῦτα μὲν οὕτως, τὸ δὲ περιεχόμενον τοῦ κώδικος ἔχει ὡς ἑξῆς:

1 (φ. 1^α) Εἰκῶν, ἧς πανομοιότυπον παρέχεται ἐν σελ. 221, ἀρ. 1. Ἐντὸς ἀνοικτοῦ μαρμαρίνου τάφου ὁ σκελετὸς τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου παρὰ τὸν τάφον καθήμενος ἐπὶ ἔδρας καὶ γράφων ὁ Πατριάρχης Γεννάδιος ὁ Σχολάριος· ἄνωθεν τούτου ἡ ἐπιγραφή «† ὁ σχολάριος». Ἄνωθεν τοῦ τάφου τὰ γράμματα:

« τ π τ η β . σ λ τ ι σ μ ὁ κ λ ᾿ μ » [= τῆ πρώτη ἢ βασιλεία τοῦ Ἰσμαήλ ὁ καλούμενος²⁾].

1) Πρβλ. Σ. Π. Λάμπρον, «Νέος Ἑλληνομνήμων», τόμ. Β' (1905) σελ. 350, Γ' (1906) σελ. 403, πίναξ Η', Θ' (1912) σελ. 299, ΙΑ' (1914) σελ. 433 κ. ἐ., ΙΒ' (1915) σελ. 119, 379 κ. ἐ., ΙΓ' (1916/7) σελ. 133 κ. ἐ. Πρβλ. πρὸς τούτοις καὶ Κ. Κrumbacher, Eine neue Handschrift des Digenis Akritas (ἀπόσπασμα ἐκ τῶν Πρακτικῶν τῆς Φιλοσοφικῆς, Φιλολογικῆς καὶ Ἱστορικῆς τάξεως τῆς Βαυαρικῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιστημῶν). Ἐν Μονάχῳ 1904, σελ. 314, 354 κ. ἐ. Νίκος Α. Βέης, Der französisch-mittelgriechische Ritterroman «Imberios und Margaron» und die Gründungssage des Daphniklosters bei Athen. Berlin-Wilmersdorf 1924, σελ. 34 κ. ἐ., Στ. Ζανθοῦδίδην, Ἐρωτόκριτος. Ἐν Ἡρακλείῳ Κρήτης 1915, σελ. ΙΙ, ΧΙΙ κ. ἐ., πιν. 1—8. Ἐρωφίλην, ἔκδ. Στοχαστῆ, πρόλογος Νίκου Α. Βέη. Ἐν Ἀθήναις 1926.

2) Πρβλ. τὰ ἀμέσως κατωτέρω λεγόμενα περὶ τῶν ἐν φ. 1^β τοῦ ἡμετέρου κώδικος κειμένων. Προφανῶς ἀνωτέρω ἐν φ. 1^α, μετὰ τὰ γράμματα: τ π τ παρελείφθησαν τὰ γράμματα: τ ι δ κ τ = τῆς ἰνδίκτου.

Εικών ἀριθ. 1.

Κάτωθεν τοῦ τάφου ἡ ἐπιγραφή: «ὁ τάφος τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου: †» Ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ φύλλου, ἤτοι 1^α, χειρὶ τοῦ βιβλιογράφου κεῖται παρηλλαγμένος καὶ ὁ πρῶτος στίχος γνωστοῦ Βυζαντιακοῦ αἰνίγματος:

« Ἴππον ἔχων τρέχοντα ἐν τῷ λευκῷ πεδίῳ»¹⁾.

Ὁ αὐτὸς στίχος καὶ τι πλέον ἐκ τοῦ αὐτοῦ αἰνίγματος ἐγράφη καὶ πάλιν, ἀλλ' ὑπ' ἄλλης χειρὸς ἐν τῷ αὐτῷ φύλλῳ 1^α²⁾.

2 (φ. 1^β) «Ταῦτα τὰ γράμματα εὐρέθησαν εἰς μνημεῖον μαρμαρένιον τοῦ τάφου τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου. Ἐξηγήθη ταῦτα ὁ μέγας πατριάρχης [**Γεννάδιος**] **Σχολάριος**» — Αρχ.:

τ π τ τ ι δ κ τ η β λ τ ι μ λ ο κ λ μ ν

τῆ πρώτῃ τῆς Ἰνδίκτου ἡ βασιλεία τοῦ Ἰσμαήλ ὁ καλούμενος
μ μ λ δ ν τ π σ γ ν τ π λ ο λ γ....

Μωάμεθ μέλλει διὰ νὰ τροπώσῃ γένος τῶν Παλαιολόγων...

Τελ.: θ λ μ ε μ π ρ τ

Θέλημα ἐμὸν πληρεῖται † † † † † † † † †

Ὡς παρατηρεῖ ὁ ἀναγνώστης τὰ ἐν τοῖς στίχοις περιττῶν ἀριθμῶν κείμενα εἶναι τὰ ἐπὶ τοῦ μνημείου δῆθεν εὐρεθέντα γράμματα, τὰ δὲ κείμενα ἐν στίχοις ἄρτίων ἀριθμῶν εἶναι ἢ συμπλήρωσις τῶν γραμμάτων ἐκείνων, ἢ ἀποδιδομένη εἰς Γεώργιον - Γεννάδιον τὸν Σχολάριον. Πρβλ.

1) Πρβλ. Νίκων Α. Βέην ἐν τῇ Ἐπετηρίδι «Παρνασσου», τόμ. ζ' (1902) σελ. 109, ἀριθ. η'.

2) Πρβλ. C. D e B o o r, ἔνθ' ἀνωτέρω, σελ. 163 β.

Π. Δ. Στεφανίτζη, σελ. 51 - 54¹⁾ (ὅπου προεισαγωγικῶς λέγονται τὰ ἐξῆς : «Ὁταν ἐβασίλευσεν ὁ υἱὸς τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου, Κωνσταντῖος, ἔφερε τὸ λείψανον τοῦ πατρὸς αὐτοῦ ἀπὸ τὴν Νικομήδειαν μετὰ πάσης βασιλικῆς τιμῆς εἰς Κωνσταντινούπολιν, καὶ ἔθαψεν αὐτὸ μετὰ μέγαλην πομπὴν ἐν τῷ ναῷ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων. Ἐπάνω δὲ εἰς τὸ σκέπασμα τοῦ τάφου αὐτοῦ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου καὶ πρώτου χριστιανοῦ βασιλέως, εὐρέθησαν τινὲς σοφώτατοι ἄνδρες, ἡγιασμένοι καὶ προορατικοὶ τῷ καιρῷ ἐκείνῳ, καὶ ἔγραψαν τὰ κατωτέρω γράμματα. Ταῦτα διαλομβάνοντα χρησμούς περὶ τῆς βασιλείας τῶν Τούρκων καὶ περὶ τοῦ τέλους αὐτῶν ἐξήγησεν ἐπὶ τῆς βασιλείας Ἰωάννου Παλαιολόγου καὶ ἐπὶ τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ συνόδου ὁ σοφώτατος Πατριάρχης Γεννάδιος, κοσμικὸς ἔτι ὢν καὶ κριτὴς βασιλικός. Ἐφθασαν δὲ εἰς ἡμᾶς ὡς ἐφεξῆς, φερόμενα διὰ τῆς τριβῆς τοῦ χρόνου καὶ τῶν ἀνθρωπίνων χειρῶν). Ὁ αὐτὸς χρησμός κεῖται μεθ' «ἐρμηνείας τοῦ Λασκάρεως» καὶ ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 2147 κώδικι τῆς Μεγάλης Βασιλικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Κοπεγχάγης ὑπὸ τὸν τίτλον : «Ταῦτα τὰ γράμματα εὐρέθησαν εἰς μνημεῖον μαρμαρένιον γεγραμμένα τοῦ τάφου τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου· ἐξηγήθη (sic) δὲ ταῦτα ἐς ὕστερον κύρις Γεννάδιος ὁ Σχολάριος πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως». Ἀνάγεται δὲ ὁ προμνημονευθεὶς κώδιξ εἰς τὸν ΙΕ' - ΙΓ' αἰῶνα²⁾). Ἄλλοι κώδικες περιέχοντες τὸν αὐτὸν χρησμόν εἶναι π.χ. ὁ τοῦ Ἐσκουριάλ Υ-Ι-16, οἱ Βαροκκικοὶ 145 καὶ 170, ὁ Λαυδιανὸς 27 καὶ ὁ Βιενναῖος CCVIII³⁾).

3 (φ. 2^α) Χρησμός ἔμμετρος· οἱ πρῶτοι στίχοι, ἐν οἷς γίνεται λόγος καὶ περὶ τοῦ Ζανθου γένους, ἔχουσι γραφῆ καταλογάδην.

Ἄρχ. : Δὶς τρὶς ἀριθμῶν χιλιοντάδος νόει...—Οἱ τελευταῖαι στίχοι ἔχουσι :

1) Ἐκ τοῦ Π. Δ. Στεφανίτζη ἀνεδημοσιεύθησαν τὰ περὶ ὧν ὁ λόγος γράμματα μετὰ τῆς ἐρμηνείας αὐτῶν, τῆς ἀποδιδομένης εἰς τὸν Γεννάδιον Σχολάριον «ἐπὶ τῆς βασιλείας Ἰωάννου τοῦ Παλαιολόγου» ἐν μικρῷ βιβλίῳ, οὗ ὁ πλήρης τίτλος ἐπὶ τοῦ χρωματιστοῦ ἐξωφύλλου ἔχει : «Ὁ Μοσλήμ καὶ τὸ τέλος αὐτοῦ, ἡ ἡ πτώσις τῆς Τουρκίας, ἐκ τοῦ ἀγγλικοῦ ὑπὸ Ἀγαθου κλέους Χριστιανου. Ἐκδοσις δευτέρα μετ' ἐπιδιορθώσεων καὶ προσθηκῶν. Ἐν Ἀθήναις τύποις Χ. Νικολαΐδου Φιλαδελφείως, 1855.» (ἐπὶ τῆς πρωμειωπίδος ὁ τίτλος μετὰ τὸ ψευδώνυμον τοῦ μεταφραστοῦ ἔχει καὶ τοὺς στίχους : «Ὁ Θεὸς τὰ θάματα τοῦ μυστηριωδῶς πως πράττει, | Εἰς τὴν θάλασσαν τὰ ἴχνη τῶν βημάτων του χαράττει, | Ἐπὶ καταιγίδων βαίνει, | Καὶ ὁ νοῦς ἐκπεπληγμένος τοῦ μικροῦ ἀνθρώπου μένει». Τὸ βιβλίον, τὸ ὁποῖον περιέχει ὀμιλίαν τοῦ «Αἰδεσίμου Ἰωάννου Κύμιγκος», ἀποτελεῖται ἐξ 160 σελίδων, σχήματος 16^{ου}.

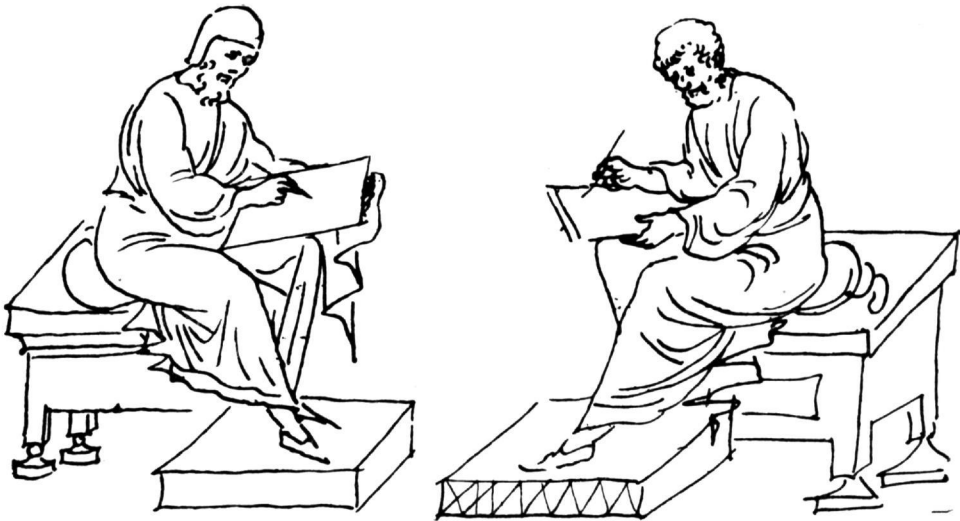
2) C. h. G r a u x, „Rapport sur les manuscrits grecs de Copenhague“ ἐν „Archives des missions scientifiques et littéraires“, IIIème série, τόμ. ζ' (1880) σελ. 218. H. O. C o x e, Catalogi codicum manuscriptorum Bibliothecae Bodleianae. Μέρος Α', σελ. 185, 240 κ. ἔ., 509. Πρβλ. καὶ ἀνωτέρω, σελ. 215 κ. ἔ. Β'.

3) C. h. G r a u x, ἐν 9^ῳ ἀνωτέρω.

Φεῦ σοι Πελοπόννησος πολεμηθεῖσα,
 οὐχ ὡς ξένος κίνδυνος, ἀλλ' οἰκείοις. †
 ὥς πλείστα κῶλα μένουσι ἐν Ξαμιλίοις
 Γότθων συρισμός, υἰῶν τῆς Ἄγαρ, φεῦ μοι. †
 Ἄγε τρισαθλίσματα ὕδατος τοῦ Ἄλφαϊος,¹⁾
 ὦ τῶν συμφορῶν τῆς νήσου τῆς Ἑλλάδος,²⁾
 μᾶλλον δὲ τὰ πρῶτιστα πάσῃ τῇ κτίσει. †

ὁ Θεόφιλος ὁ πρεσβύτερος : †

ὁ Ἰωάννης ὁ Ρυζανός

Εἰκὼν ἀριθ. 2.

4 (φ. 2^β) Εἰκὼν, ἧς πανομοιότυπον παρέχεται ἀνωτέρω (ἀριθ. 2). Δύο ἄνδρες ἀπέναντι ἀλλήλων καθήμενοι καὶ γράφοντες : «ὁ Θεόφιλος ὁ πρεσβύτερος :» † καὶ «ὁ Ἰωάννης ὁ Ρυζανός», περὶ ὧν ἰδὲ τὰ ἀμέσως κατωτέρω κείμενα.

5 (φ. 2^β — 4^α) «Ἐτεροὶ χρησμοὶ **Θεοφίλου**, πρεσβυτέρου Ῥωμαίων καὶ κληρικοῦ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας τῆς Παλαιᾶς Ῥώμης, μεταβληθεὶς ἀπὸ Ῥωμαϊκὰ εἰς τὴν Ἑλλάδα διάλεκτον, παρὰ νοταρίου κυροῦ **Ἰωάννου τοῦ Ρυζανοῦ** : †». — Ἄρχ. : Εἰς Οὐγκρίαν ἀνεβαίνει, σημαίνουν : † Τὰ δυτικὰ μέρη λέγει· Οὐγκρους³⁾, Ζήκχους, Ἄλανούς, Βλάχους,

1) Πρβλ. τὴν ἐλληνικὴν διασκευὴν τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Μορέως, ἔκδ. J o h n S c h m i t t σελ. 540, στίχ. 8328: «στό πέραμα τοῦ Ἄλφ έως», στίχ. 8329: «στό παραπόταμον τοῦ Ἄλφ έως», σελ. 541, στίχ. 8328: «στό πέραμα τοῦ Ἄλφ έως». Πρβλ. Σ τ ε φ. Ν. Δ ρ α γ ο ύ μ η ν, Χρονικῶν Μορέως τοπωνυμικά - γεωγραφικά-ιστορικά. Ἐν Ἀθήναις 1921, σελ. 119 κ. έ.

2) = Πελοποννήσου.

3) Οὐγγροὶ ἀναφέρονται καὶ κατωτέρω ἐν φ. 3^β.

Κομάνους: τὸ δὲ σημαίνουνσιν ἀντὶ τοῦ βοῶσι καὶ κρᾶζουσι...—Τελ.: οἱ παπαῖδες φορεμένοι ἀπὸ πίσω ἀκλουθοῦσι ἐκβοῶντες τῷ Κυρίῳ περὶ εἰρήνης καὶ καταστάσεως κόσμου, καὶ εὐσταθείας τῶν ἀγίων τοῦ Θεοῦ ἐκκλησιῶν: †††††. Πρβλ. **Ch. Gidel-E. Legrand** ἐν “*Annuaire de l’Association pour l’encouragement des études grecques en France*”, τόμ. Η’ (1874) σελ. 173—187 = «Αἰνιγμα λέξεων Λέοντος τοῦ σοφωτάτου», στίχ. 1—120, 208—233, 261—267, 273—288, 295—302, II 1—23¹⁾).

Ἄλλους κώδικας περιέχοντας τοὺς περὶ τῶν ὀλόγος χρησμούς ἀνεκοίνωσεν ὁ Krumbacher GBL²⁾ § 260. 6. (πρβλ. καὶ ἑλληνικὴν μετάφρασιν **Γ. Σωτηριάδου**, τόμ. Β’, σελ. 447). Πιθανῶς καὶ ὁ **Θεόφιλος** πρεσβύτερος Ῥωμαίων καὶ ὁ νοτάριος **Ἰωάννης Ρυζανός** εἶναι πλάσματα. Πρβλ. καὶ ἀνωτέρω, σελ. 212, 213.

6 (φ. 4^α) «Στίχοι περὶ τοῦ «πένητος» βασιλέως³⁾, ὁ ὁποῖος «ἐκ νότου ἤξει» εἰς τὴν Ἐπτάλοφον καὶ θὰ καταστήσῃ αὐτὴν βασιλίσσαν τοῦ κόσμου.—Πρβλ. **Ch. Gidel-E. Legrand**, ἐν⁹⁾ ἀνωτέρω, σελ. 188, ἀριθ. III: «Στίχοι περὶ τῆς πόλεως διὰ τὸν πένητα βασιλέα».

7 (φ. 4^{α-β}) «Στίχοι ἕτεροι πρὸς αὐτόν» [= τὸν πένητα βασιλέα]⁴⁾.

Τὸ κείμενον αὐτῶν ἔχει ὡς ἑξῆς :

«Καὶ στῦλος ἀναφανεὶς ἀναβοήσει μέγα
ἔπειτα σπουδῆ πρὸς δυσμὰς Ἐπταλόφου :
εἶρηται⁵⁾ δ’ ἄνδραν φίλον, ἐμὸν οἰκέτην,
μελίκρανον, μελιχρόν, πρᾶον⁶⁾, ὑψίνουν,

5 τὸ μέλλον⁷⁾ ὀξύτατον εἰδέναι μάλλον
καὶ τεῖχος αὐτῷ δεξιῷ ποδὶ μέγα.

Οἶδασι πολλοί, κἄν μηδεὶς τοῦτον βλέπει,
ὡς ἐξ ὕπνου γὰρ φωραθεὶς ἀθρόον: †
Ἄξατε, ἄξατε τοῦτον εἰς βασιλείους δόμους.

10 Οὗτος κρατήσῃ τετράκις ἑννέα χρόνους: ††
καὶ πάλιν ἕξεις, Ἐπτάλοφε, τὸ κράτος: †»

1) Οἱ ἐνταῦθα δημοσιευόμενοι χρησμοὶ καὶ ἡ ἑρμηνεία αὐτῶν ἔχουσιν ἀναδημοσιευθῆ ὑπὸ E. L e g r a n d, “*Les oracles de Léon le Sage. La bataille de Varna. La prise de Constantinople...*(= *Collection des monuments pour servir à l’étude de la langue néo-hellénique. N. S., n. 5*)”,. Athènes - Paris 1875.

2) Εἰς τοὺς ὑπὸ τοῦ Krumbacher, ἐν⁹⁾ ἀνωτέρω, μνημονευομένους κώδικας πρόσθε καὶ τινες ἄλλους: H. O. C o x e, ἐν⁹⁾ ἀνωτέρω, τόμ. Α’, σελ. 248, ἀριθ. 145, σελ. 582, ἀριθ. 93.

3) Περὶ τοῦ πένητος βασιλέως ἰδὲ τὰ λεγόμενα ἀνωτέρω, σελ. 12, 16, καὶ ἐν τῷ Δ’ μέρει τῆς παρούσης πραγματείας.

4) Ἐν μέρει συμπίπτουσιν οἱ στίχοι οὗτοι πρὸς ἄλλους, γεγραμμένους κατωτέρω ἐν φ. 5^α, προσγραφομένους δὲ εἰς Λέοντα τὸν σοφόν. Πρβλ. κατωτέρω σελ. 226.

5) Γρ. εὐρητε

6) τὸ χγ. ἔχει: παρῶν.

7) Τὸ χγ. ἔχει: μέλος.

Πρβλ. Ch. Gidel — E. Legrand, ἐνθ' ἄνωτέρω, σελ. 188, ἀριθ. IV
 στίχ. 1—10: «Ἐτεροι στίχοι διὰ τὸν βασιλέαν» (παραλλάσσουμεναι γραφαί:
 στίχ. 1: φανεις ἀναβοῶ σοι—στίχ. 2: ἴτε σπουδῆ... δυσμὰς
 τῆς — στίχ. 3: εὔρετε δ' ἄνδρα φιλόνεμον — στίχ. 4 ἑλλείπει —
 στίχ. 5: μέλλον—στίχ. 6: καὶ στύλος αὐτοῦ... μέγας, — στίχ.
 7: καὶ βλέπειν, — στίχ. 8: ἀθρόως — στίχ. 9: ἄξεται τοῦτον
 [τῆς]... δόμοις).

8 (φ. 4^β) *Ερμηνεία τῶν ἄνωτέρω στίχων. Ἄρχ.: Τοῦτον οὖν ὡς
 εἴρηται βασιλεύσαντος...—Τελ. :...τοῦ ἀναζητῆσαι καὶ ἐλθεῖν εἰς τὰς ἑαυ-
 τῶν πατρίδας : ††††††††.

+ οὐκ ἔλαμψ ὁ θεός +

Εἰκὼν ἀριθ. 3.

9 (φ. 4^β) Ἀπόσπασμα ἐκ χρησιμοῦ. — Ἄρχ: Ἐμαθον τὰ χωράφια... — Τέλ.: ... Ποῦ ἐστὶν ὁ ρωγολόγος. Πρβλ. **Gh. Gidel - E. Legrand**, ἐνθ' ἄνωτέρω, σελ. 186, στίχ. 27 — 30.

10 (φ. 4^β) Ἑρμηνεία τοῦ ἄνωτέρω ἀποσπάσματος. — Ἄρχ.: Καὶ μαθόντα παρ' αὐτῶν ὅτι ἐντὸς ἐστίν... — Τέλ.: ...καὶ ἀπὸ ἐκεῖ πορεύομαι ὄθεν ἐξῆλθον: †††††††. — Πρβλ. **Ch. Gidel - E. Legrand**, ἐνθ' ἄνωτέρω, σελ. 186-187, στίχ. 36—41.

11 (φ. 4^β) Εἰκόν, ἥς πανομοιότυπον παρέχεται ἐν σελ. 225, ἀρ. 3 Ἄνῆρ στεφηνφόρος καθήμενος καὶ γράφων· ἄνωθεν ἢ ἐπιγραφή: « † ὁ κύρ Λέων ὁ Κοφός: †»¹⁾.

12 (φ. 5^α) «Χρησιμοὶ τοῦ κύρ **Λέοντος τοῦ σοφοῦ** βασιλέως περὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως: † » ἔμμετροι, γεγραμμένοι στιχηδόν.

Ἄρχ.: Ἔτ' ἐξ [Ἐ]φας καὶ Δυσμῶν ἦξει μάχη,

.....

Τέλ.: Εὐρήτε δ' ἄνδρα οἰκέτην, ἔμὸν φίλον,
μιλόκρανον, μίλοχρον, ὁμοῦ καὶ πρᾶον,
τὸν δεξιὸν αὐτοῦ ἐξαγάγητε πόδα,
καὶ τοῦτον θέσθε πρὸς βασιλεία δόμου.
Αὐτὸς κρατήσῃ τετράκισ ὀκτώ χρόνους,
ὅς νεκρὸς ἤδη καὶ θέξ λελυμένος·
οἶδασι πολλοὶ καὶ μηδεὶς τοῦτον βλέπει,
ὅς ἐκ μέθης δὲ φανερωθεὶς τοιαῦτα
σκῆπτρα κερδήσῃ τῆσδε τῆς Βυζαντίδος,
καὶ πάλιν ἔξει Ἐπτάλοφος τὸ κράτος: ²⁾ †

Πρβλ. **Migne**, Patrologia Graeca, τόμ. ΡΖ', σελ. 1129. **N. Γ. Πολίτην**, Παραδόσεις, τόμ. Β', σελ. 667.

13 (φ. 5^β) «Ἔτερα τοῦ αὐτοῦ κυροῦ **Λέοντος τοῦ σοφωτάτου βασιλέως**». Ἐχει τὸ κείμενον ὡς ἐξῆς:

«Ἐφαγε τὸ μικρὸν ποντίκιον
τὸ βαστάγιν τῆς κανδήλας,
κ' ἐτζακίστην ἢ κανδήλα
καὶ ἐσβέστην ἢ φωτία·
5 καὶ τὴν πίτταν ἔφαγέν τὴν
καὶ χοροπατεῖ ἀπέσω,
κ' εἰς τὸ καύκαλον τῆς πίττας

νοσσιὰς θέλει νὰ κτίσῃ·
βάστα, βάστα καὶ νὰ βλέπῃς,
ὅταν ἔλθῃ ὁ τζαχότζης 10
καὶ συντρίψουν τὰ πλευρά του: †
ἔλθῃ³⁾ δὲ καὶ ἡ μαμμή του
ἢ στραβοκαμπούρα πάλιν,
μὲ θυμόν, τὸν ἔχει πλεῖστον·

1) Περὶ ἄλλων εἰκόνων τοῦ αὐτοκράτορος Λέοντος ζ' τοῦ σοφοῦ ἰδὲ **G. Schlumberger** ἐν "Gazette des Beaux Arts", 1892, σελ. 121, καὶ **Σ. Π. Λάμπρον**, «Νέος Ἑλληνομνήμων», τόμ. Α' (1904) σελ. 59, Ζ' (1910) σελ. 425, καὶ «Λεύκωμα Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων», ἐν Ἀθήναις 1930, σελ. 11, 23, πιν. 47, 48.

2) Πρβλ. ἄνωτέρω, σελ. 22.6, καὶ κατωτέρω σελ...

3) Τὸ πρῶτον γράμμα τῆς λέξεως αὐτῆς ἐγράφη κατ' ἀρχάς: η, τὸ ὁποῖον ἔπειτα διωρθώθη ὑπ' αὐτοῦ τοῦ βιβλιογράφου εἰς: ε

15 καὶ ἄφ' οὐκ ὄψουν τοὺς μασθοὺς τῆς
καὶ τζαλοπατήσουσιν τοὺς,
καὶ τὸ αἷμα τοὺς συνάζουν
κ' εἰς τοὺς πίσους γὰρ τὸ βάλουν,
τότε βλέπε ζάλην
καὶ ἀνεμοταραχίδαν 20
τὰς καμήλας φορτωμένας
τὰς ψαλίδας ὡς τὸν ἄμμον

καὶ τοὺς κάτους²⁾ μὲ κουδούγνια
καὶ τὸ μιαρὸν ποντίκιν
ἀπὸ κομματίου τὸ δράξουν 25
καὶ ἐξαναλώσουσιν το.
Τότε νὰ ξαναπλασθῇ ἡ πίττα,
νὰ ξαναχυθῇ ἡ κανδήλα
καὶ ἐξαναλάμψει πάλιν : † † † † »

Πρβλ. κρι **Ch. Gidel - E. Legrand**, ἐνθ' ἄνωτέρω, σελ. 162—163.
— Περιέχεται ὁ χρησμός οὗτος καὶ ἐν ἄλλοις κώδιξι, π.χ. ἐν τῷ ὑπ' ἄριθ. 2147 τῆς Μεγάλης Βασιλικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Κοπεγχάγης (πρβλ. **Ch. Graux**, ἐνθ' ἄνωτέρω, σελ. 218 III, 1. **K. Krumbacher** GBL² § 260. 6, 8, καὶ ἄνωτέρω, σελ. 211⁵). Κατέχω δὲ κ' ἐγὼ ἐκ δωρεᾶς τοῦ κ. Γ. Ρίτσου (ἐκ Μονεμβασίας) φύλλον κώδικος, γεγραμμένον κατὰ τὰ τέλη τοῦ ΙΕ' αἰῶνος, περιέχον δὲ πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐν βραχυτέρῃ διασκευῇ τὸν ἄνωτέρω χρησμόν· ἐν τῷ περὶ οὗ ὁ λόγος φύλλῳ ἐλλείπουσιν οἱ στίχοι 3 καὶ 4 τῆς Βερολιναίας παραλλαγῆς τοῦ χρησμοῦ, ἀλλ' ἄφ' ἑτέρου μετὰ τὸν στίχον 8 αὐτῆς ὑπάρχει ὁ στίχος : « καὶ ἀλλάχινα τὰς κτί^σ (εἰς) ». Ἄλλας παραλλαγὰς ἐν τῷ ἡμετέρῳ φύλλῳ ἐσημείωσα : στίχ. 1 : ποντ (ι) κ' (ι) — στίχ. 2 : σκανδ (ή) λ (ας) — στίχ. 5 : ἔφαν καὶ τὴν πίτταν ὄλην — στίχ. 6 : χοροβατεῖ — στίχ. 7 : καὶ εἰς — στίχ. 10 : σταχιτζης — στίχ. 12 : ἔλθην — στίχ. 15 : καὶ συγκόψουν τοὺς — στίχ. 17 : ἀιμαντων — στίχ. 18 : καί... ἐμβάλουν — στίχ. 20 : ἀνεμοταραχίδα — στίχ. 23 : τὰς κάττασ — κωδον (ἰ) α' — στίχ. 24 : ποντ (ι) κ' (ι) — στίχ. 26 : καὶ καταναλώσουσιν το — στίχ. 27 : τότε ἐξαναπλασθῇ — στίχ. 28 : καὶ ἐξαναχυθεί.

14 (φ. 5^β — 6^α) « Ἔτερα » [Λέοντος τοῦ σοφοῦ].

Καὶ ἔδεθ (ἦτα), καὶ δε' κ (ἀππα),
καὶ ἔδε πόλεμον τὸν ἔχω,
καὶ εἶπα σας διὰ τὴν θῆτα,
καὶ [εἶπα σας] διὰ τὴν κ (ἀππα).
5 καὶ ὅσον εἶπα ἴδετέ το
κ (αἰ) ἄν γελάτε τι νὰ χάσω·
ὅσοι ἔφθασαν καὶ ἐμουλώσαν
εἰς τὴν κάππαν ἀπὸ κάτω,
ἄλλον κρῦον οὐδὲν φοβοῦνται : † †

Ἄνεμον κρατεῖ κοὶ κρυάδαν, 10
καὶ βροχήν, ἀλήθειαν, ἐμπάζει
ἔλθει θέλει ἐξαλέπτῆς
τῆς Μεγάλῆς τῆς Μαγγάνης
καὶ νὰ τὸν ἐνδύσουν κάππαν,
νὰ κρατῇ βροχήν καὶ κρυάδαν : † 15
ἔχετε καρέ(αν) κοντά σας·
καὶ κρατεῖ πολλὰ καρύδια †
Τὴν καρέαν κλαδοκοποῦσιν

2) Ἀρχῆθεν ἔγραψεν ὁ βιβλιογράφος : ταις κάταις, βραδύτερον ἀνωθεν τῶν δύο : καὶ ἔγραψεν ὁ αὐτὸς δύο : 8

καὶ τὰ φύλλα ρίπτουν κάτω·
 20 μόνον ἓναν οὐχ ὄρατε
 εἰς τὴν κάππαν ἀπὸ κάτω
 καὶ ὕστερον νὰ τὸν ἰδῆτε
 πῶς εὐγαίνει τὰ μαλλιά του·
 καὶ ἂν ἰδῆτε τοὺς καππάτους
 25 πῶς βαστοῦν τὸν κῦρ Νικήτα
 καὶ τὸν βασταροῦχον παίζουν.
 Ἐπὶ πάνω ἀπὸ τὰ ὄρη
 καρακάξες καταβαίνουν,
 ἀπὸ κάτω ἐκ πελάγου
 30 ἔρχονται μαυροκουροῦνες
 καὶ νὰ δῆς καὶ νὰ θαυμάσῃς
 καὶ τὸ κύριε ἐλέησον κράξης :
 Κἂν ἐκεῖνος, κἂν ἐτοῦτος, †

Φαίνεται μοι τοῦτος εἶναι : †
 Ἐπλῶσε καὶ πιάσε τόπον 35
 καὶ καλὸν καὶ λιβαδάτον : †
 Τρεῖς ἀγριόκατοι γρυνίζουν,
 τάχα μὴν νὰ τὸν ἐπάρουν,
 ἄλλ' οὐδὲ τὸν θέλουν ἔχει :
 Ἄλλον¹⁾ ἀετὸν(;) λέγουν πάντες⁴⁰
 καὶ βαστάζει τὸ γαϊτάνι
 καὶ μειράκιον ἀκόμη
 εἶναι καὶ τυφλὸν ἀλήθεια·
 καὶ τὸ μέλι θέλει γένει
 καὶ τὴν πίτταν φάει θέλει. 45
 Καὶ ἄλλον πλέον οὐδὲν λέγω·
 καὶ ὅσον θέλετε λαλεῖτε : ²⁾

Προκειμένου περὶ τῶν στίχων 14—15, 17, 30—31 πρβλ. **Ch. Gide**
 —**E. Legrand**, ἐνθ' ἀνωτέρω, 163.

15 (φ. 6^α) «Ἐτερα τοῦ αὐτοῦ [**Λέοντος τοῦ σοφοῦ**]» ³⁾.

Ἄρχ. : Ἐφίλοσοφοι ἀστρολόγοι· αἶμα· Σπανίας·
 Ἀρμενίας· Ἰουδαίας καὶ Ἀραβίας· ὁμόνοια :—
 Τὴν ἐχθροποιὸν ἐνδοθεν κρύπτει πλάνην

.....

Τελ. : Πῶς ἀπορέξει ρῆμα χρηστὸν τῇ πόλει : †

Ἐν ὄλῳ στίχῳ 16, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ 3—16 κείνται καὶ παρὰ **Π. Δ. Στεφανίτζη**, σελ 90-91 (παρητήρησα μεταξὺ τῆς ἐκδόσεως **Στεφανίτζη** καὶ τοῦ κειμένου τοῦ ἡμετέρου κώδικος καὶ τὰς ἐξῆς παραλλαγὰς : στίχ. 5 κ. : ὡς αἰγιαλοῦς... ἔχεις μέσω Στ. : ὡς γλυκὺς ...ἐκχεῖ εἰς μέσον·—στίχ. 8 κ. : συνεῖς γαλουχεῖς...ἀθλίως. Στ. : Σὺ μεγαλαυχεῖς...ἀθλίε—στίχ. 9 κ. διὰ στρέφει Στ. : διαστρέφεις—στίχ. 10 κ. : γραμματ(ων) Στ. : πραγμάτων—στίχ. 11 κ. : φαίνει Στ. : φανεῖ—στίχ. 12 κ. : γὰρ κακὸν—Στ. : γὰρ καλὸν—στίχ. 13 κ. : δείγματι· συγκεκραμένος Στ. δῆγματι συγκεκραμένος;—στίχ. 14 κ. : ὡς σὺ Στ. : Πῶς σὺ—στίχ. 16 κ. : ἀπορέξει Στ. : ἀπερεύξεις. Παρὰ Στ. ὁ χρησμός οὗτος ἔχει τὸν τίτλον : Αἶμα καὶ ἀποτελεῖ μετὰ τοῦ ἐν τῷ κ. ἀμέσως κατωτέρω χρησμοῦ 16 ἐνιαῖον κείμενον).

16 (φ. 6^β) Παράστασις ὄφεως, τὸν ὁποῖον ἀρπάζουσι δύο κό-

1) Ὁ κώδιξ : Ἄλλος.

2) Πρβλ. **H. O. Coxe**, ἐνθ' ἀνωτέρω, τόμ. Α', σελ. 248.

3) Πρβλ. **H. O. Coxe**, ἐνθ' ἀνωτέρω, τόμ. Α', σελ. 250, 285, 509.

ρακες πρὸς τὰ ὕψη. Ἐκατέρωθεν τῆς παραστάσεως ταύτης ἀναγινώσκομεν:
 «Ἐν μέσφ δύο κοράκων καὶ «Αἶμα»
 ὑποπτέρων ἀναλωθήσῃ¹».

Μεθ' ὃ ἔπεται ἡ συνέχεια τοῦ προηγουμένου χρησιμοῦ: «Τὸ δευτερον τέκνον ἄλλο θηρίον... ὧ πῶς γενήσῃ βρῶμα δεινῶν κοράκων». Πρβλ. ἀνωτέρω σελ. 13 Α καὶ **Π. Δ. Στεφανίτζην**, σελ. 91—92 (ὅπου παραλλαγαὶ μεταξὺ κ. καὶ Στ. αἰ ἐξῆς: στίχ. 15 κ.: τέκνον ἄλλο Στ.: τὶ καινὸν ἄλλο—στίχ. 17: κ.: ἡπτάμενος Στ.: Βαπτόμενος—: στίχ. 21 κ.: θέρει κ(αὶ) τῶ ἔαρ Στ.: Θέρει ἔαρ φανεῖ—στίχ. 23 κ.: οἱ ὑστερίσει Στ.: ὦς ὑστερήσῃ).

17 (φ. 6^β) Παράστασις ἀετοῦ μετ' ἀναπεπταμένων πτερύγων, κρατοῦντος δὲ διὰ τοῦ ράμφους αὐτοῦ σταυρόν. Κεῖται δὲ ἡ παράστασις ἐν μέσφ τοῦ κειμένου χρησιμοῦ ἐμμέτρου, ἔχοντας τὴν ἐπιγραφὴν: «Μετανοια». Ὁ χρησμός ἀρχ.: Διπτόν τὸ τρίτον καὶ γὰρ ὄρνις...—τελ.:... ἀρχὴν ἔχων τε μονάδα καὶ τέλος: † | †. Πρβλ. **Π. Δ. Στεφανίτζην**, σελ. 95—96 (παραλλαγαὶ μεταξὺ κ. καὶ Στ. εἶναι αἰ ἐξῆς: στίχ. 1 κ.: ὑπόπτῆς—Στ.: ἡπτότης—στίχ. 4 κ.: ἐξυμῖς ἀριθμ(ῶ)ν Στ.: Ζυσμούς ἀριθμῶν,—στίχ. 5 κ.: πέφυκας κ(αὶ) μέρους Στ.: πέφηνας ἡμέραν—στίχ. 7 κ.: παμμέγιστο(ς) Στ.: Ὁ παμμέγιστος—στίχ. 9 κ.: καὶ ῥάει Στ.: καὶ φάει—στίχ. 11: κ.: ὦς ἀναξ ἄγαν ὄξυς καὶ θρασὺς τε καὶ λάγνος Στ.: ὦς ἄγαν ὄξυς ὡς θρασὺς, τε καὶ λάγνος.

18 (φ. 7^α) Παράστασις κερασφόρου ἵππου τρέχοντος. Κεῖται ἡ παράστασις ἐν μέσφ τοῦ κειμένου χρησιμοῦ, ἔχοντας τὴν ἐπιγραφὴν: «† μοναρχία: †». Ὁ χρησμός ἀρχ.: Καὶ θρασὺς ὡς μάλιστα καὶ ταχύς πέλεις..., τελ.: καὶ χρεμετίζεις ἄτερ ἡνίων φυλί(ας) †. Πρβλ. **Π. Δ. Στεφανίτζην**, σελ. 98 (παραλλαγαὶ μεταξὺ τοῦ κ. καὶ Στ. εἶναι αἰ ἐξῆς: στίχ. 2 κ.: βύζη Στ.: Βύζης—στίχ. 3 κ.: ἴστα ἡσε... λάβη Στ.: ὑστάτησε... λαβή—στίχ. 4 κ.: ἐν τόποις ἐν ὕγροις... πέσει Στ.: Τόποις ἐν ὕγροις... πεση—στίχ. 5 κ.: τέλος πέρας Στ.: τέλος κέρας—στίχ. 6 κ.: ἔχεις δ'... κεκτημένος Στ.: Ἐχεις δέ... κεκλεισμένος,—στίχ. 7 κ.: φυλί(ας) Στ.: φυγᾶς.)

19 (φ. 7^α) Παράστασις, ἧς παρέχομεν πανομοιότυπον ἐν σελ. 28 ὑπ' ἀριθ. 4. Κεῖται ἡ παράστασις αὕτη παρὰ τὸ κείμενον χρησιμοῦ ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν: «Σύγχυσις». Ὁ χρησμός ἀρχ.: Οὗτος τρέχων τέταρτος ἐξ ἄκρου τρέχων...—Τελ.:... διέστησαν δὴ τὰ πάλαι συνηγμένα †.—Πρβλ. **Π. Δ. Στεφανίτζην**, σελ. 102—103, 101—102, ὅπου τὸ ἐν τῷ Βερολιναιῷ χειρογράφῳ κείμενον τοῦ χρησιμοῦ φέρεται ὡς δύο χρησιμοὶ ὑπὸ τὰς ἐπιγραφὰς «Σύγχυσις» καὶ «Ἐπαρσις» τοῦ χρησιμοῦ τούτου οἱ παρὰ **Π. Δ. Στεφανίτζην**, σελ. 103, ἀπαντῶντες στίχοι:

Εικών ἀριθ. 4.

Ψυχῆσεται. Πλήν ὡς ῥοδον τεμῶν ῥοδον,
Κύκλοις κινηθεῖς· καὶ γὰρ τὸ τρίτον φέρει
Στοιχεῖον ἢ χεῖρ, καὶ δρέπανον αὐτὸ γε.

ἐλλείπουσιν ἐν τῷ Βερολιναίῳ χειρογράφῳ. *Ἄλλας παραλλαγὰς μεταξὺ τοῦ κ. καὶ Στ. παρατήρησα τὰς ἑξῆς : στ. 1 κ. : ἄκρου Στ. : ἄρκτου—στίχ. 2 κ. : ξίφει Στ. : Ζῖφος—στίχ. 4 κ. : τὸ μὲν Στ. : Τὸ Μῖ—στίχ. 6 κ. : παραρχ(ήν) ὁ ἐμμένης Στ. : παρ' ἀρχήν ὁ ἐμμενής-στίχ. 7 κ. : ἀπάρχεται· θερῖζειν Στ. : θερῖζειν γὰρ ἀπάρχεται—στίχ. 10 κ. : ἄρα γοῦν...ξένου...τρόπου Στ. : "Ὅρα γοῦν...ξένον...τρόπον—στίχ. 12 κ. : τετράμηνον—Στ. : τετράμηνόν—στίχ. 13 κ. : δὲ πάντ' ἀναλώσας Στ. : διὰ πάντα ἀνάλωται—στίχ. 16 κ. : ἡθῆ...λοιπὸν Στ. : "Ἰθι...λιπῶν—στίχ. 17 κ. : δυσσαμένον πρῶτον Στ. : δισσοῦμενον καὶ πρῶτον—στίχ. 18 κ. : δὲ τὰ Στ. : δὴ τὰ). Κατὰ τὴν ἀλληγορικὴν παράφρασιν παρὰ **Π. Δ. Στεφανίτζη**, σελ. 103—105, ὁ χρησμός «Σύγχυσις» ἀναφέρεται εἰς τὸν «Σουλεϊμάνην, βασιλέα Κωνσταντινουπόλεως» [Ἴσως τὸν Β'], τοῦθ' ὅπερ φαίνεται εἰς ἐμὲ ἀπίθανον. Ἐν τῷ Βερολιναίῳ χειρογράφῳ συνοδεύεται ὁ χρησμός «Σύγχυσις» διὰ δύο εἰκονιδίων· ἐκ τούτων ἡ μὲν ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ χρησμοῦ παριστᾷ ἄνδρα ὄρθιον ἐν στάσει δεήσεως, ἡ δ' ἐν τέλει τοῦ χρησμοῦ παριστᾷ γυναικεῖαν κεφαλὴν.

20 (φ. 7^β) Χρησμός ὑπὸ τὸν τίτλον «Τομή». *Ἀρχ. : Ὁ βοῦς δὲ πέμπτον καὶ τέλος ἀρκτοτρόφου... Τελ. : Ὡς ἐν βραχεῖ γὰρ εὐτυχήσει[ς] τοῦ τέλους ῥ. Πρβλ. **Π. Δ. Στεφανίτζη**, σελ. 100, ὅπου ἐν τέλει τοῦ χρησμοῦ καὶ οἱ ἑξῆς στίχοι, οἱ ὁποῖοι δὲν ἀπαντῶσιν ἐν τῷ Βερολιναίῳ χειρογράφῳ :

Ὅθεν μολήσεις οἶος ὄφθῃς μοι φίλος.
Πρώτας γὰρ ἔχων ἀρετῶν ἄλλων πλέον.

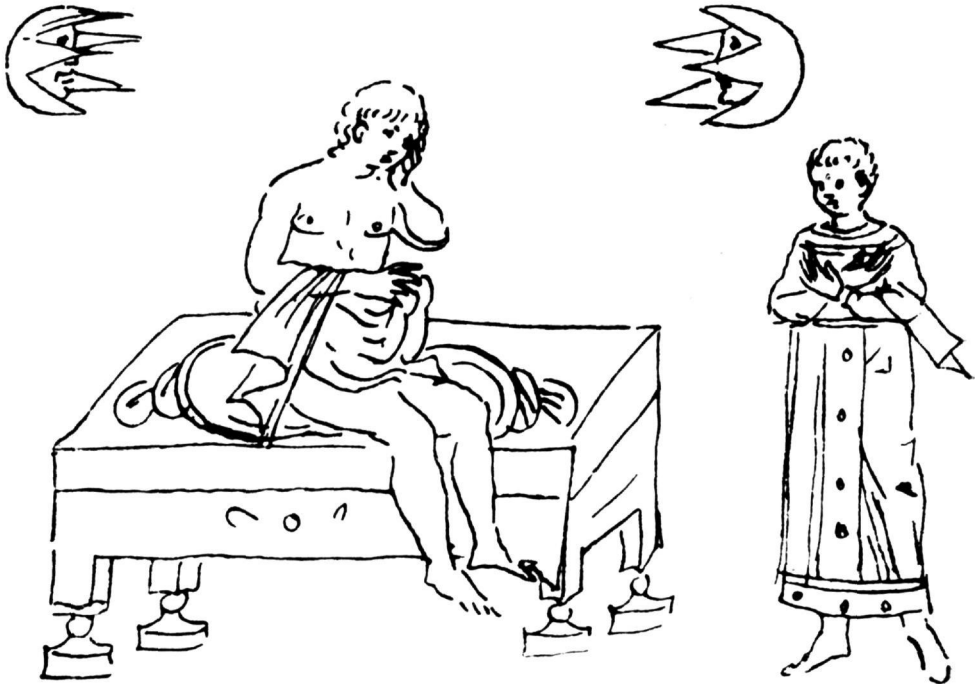
*Ἄλλας παραλλαγὰς μεταξὺ τοῦ κ. καὶ Στ. παρατήρησα τὰς ἑξῆς : στίχ. 1 κ. : Ὁ βοῦς (δὲ) πέμπτον Στ. : Ἡ βοῦς δευτέρα—στίχ. 2 κ. : φαίνει τὸν Στ. : φέρει, τὸν—στίχ. 4 κ. : τὰ τεύχη χρηστότητα Στ. : τετεύξη χρηστοτάτου—στίχ. 5 κ. : Μόνος τ' Στ. : Μόνος θ'—στίχ. 7 κ. : εὐτυχῆση...τέλους Στ. : εὐτυχήσεις...κράτους).

Ἐπὶ τὸ κείμενον τοῦ χρησμοῦ παρίσταται ἐν τῷ Βερολιναίῳ χειρογράφῳ βοῦς, ὃν προσβλέπουσι δεξιόθεν δύο νεανικαὶ κεφαλαὶ (ἄνδρος καὶ γυναικός). Κατὰ τὴν ἀλληγορικὴν παράφρασιν παρὰ **Π. Δ. Στεφανίτζη**, σελ. 101, ὁ χρησμός «Τομή» ἀναφέρεται εἰς «τὸν διάδοχον τοῦ [σουλτάνου] Μεχμέτ [Β'], ὅστις ἦν ὁ Μπαγιαζήτ [Β']».

21 (Φ. 7^β) Εἰκὼν ἄρκτου ὄρθιας, θηλαζούσης τέσσαρας σκύμους. *Ἄνωθεν τῆς εἰκόνας τὰ ἑξῆς :

»Μελισμὸν·

Ἄλλη τις ἄρκτος δευτέρα σκυμοτρόφος
καὶ πάντοτ' ἐκείνη πλὴν σκιαγραφουμένη,
παρήλια δὲ παρ' ἑκάτερα στέφη,
μερισμὸν ἐμφέρουσι τοῦ κράτους ὅλου : † »

Εἰκὼν ἀριθ. 5.

Πρβλ. Π. Δ. Στεφανίτζην σελ. 105 (ὅπου ἀπαντῶσιν ἔν τέλει
καὶ οἱ ἐξῆς στίχοι, οἱ ὁποῖοι ἐλλείπουσιν ἐν τῷ ἡμετέρῳ κώδικι :

Φύσιν χρόνων κίνησις ἐξημβλυμένη.
Εἰς ἐσχάτην γὰρ γράφεται τῆς ἐσχάτης.

*Ἄλλαι παραλλαγαὶ παρὰ Στ. εἶναι αἱ ἐξῆς : τίτλος : Μελισμὸς.
στίχ. 1 : τις—στίχ. 2. πᾶν, ὃ κείνη, —στίχ. 4 : ἐμφέρουσα).
22 (φ. 8^α) Χρησμός ὑπὸ τὸν τίτλον «Αἶμα».

*Ἀρχ. : Αἱ αἶ, τάλαινα τληπαθεστάτη πόλις...
Τελ. : ... ἀσάρκου μὴ στύλουσα τὰ τούτου μέλη. †

Πρβλ. Π. Δ. Στεφανίτζην, σελ. 107, (παραλλαγὰς μεταξύ τοῦ κ.
καὶ τοῦ Στ. ἐσημείωσα τὰς ἐξῆς : στίχ. 3 κ. : Δ ἡ μ ος Στ. : Ἡ μ ος—στίχ.

5 κ. : ἡ γριωμ(έν)η Στ. : ὠργνωμένοι, —στίχ. 7 κ. : μεμετρο-
 μένας Στ. : μετρουμένες—στίχ. 10 κ. : λήστρια...προύμά-
 χ(ων) Στ. : λοίσθια...προύμμάτων—στίχ. 11 κ. : ἀσάρκου μὴ
 στύλουσα Στ. : Ἰσαρκα μυστίλλοντα). Οἱ πρῶτοι δέκα στίχοι
 εἶναι γεγραμμένοι κατὰ σχῆμα α-β, γ-δ, μεταξύ δὲ τῶν στίχων 10 καὶ
 11 κεῖται ἡ ἑξῆς παράστασις τῆς Κωνσταντινουπόλεως:

Εἰκὼν ἀριθ. 6.

Παρὰ τὸν στιχ. 11 εἰκονίζεται ποτήριον, ἐν ᾧ ἀποτετημένη ἀν-
 θρωπίνη κεφαλή.

23(φ. 8^β) «Χρησμοὶ ὑπὸ τὸν τίτλον «Εὐχαρισταίαι.» Αρχ.: Τὴν ἀλω-
 πεκὴν ὑποκριθεὶς φιλιαν... Τέλ. : ... καὶ βραβεῖον εἴληφας ἐν τέλει τε τοῦ
 σκήπτρου. Πρβλ. Π.Δ. Στεφανίτζην, σελ. 108. Μεταξὺ τοῦ κ. καὶ Στ. ἐση-
 μείωσα τὰς ἑξῆς παραλλαγάς : στιχ. : 2 κ. φρέν(αν) Στ. : φρένα—
 στιχ. 4 κ. : ἐπταλόφως Στ. : ἐπταταύλους—στίχ. 5 κ. : ἀλή-
 λους Στ. — ἀλλήλοις—στίχ. 7 κ. : ἡπλώσας Στ. ἡπλωσας—
 στιχ. 8 κ. : ἐν τέλει τε Στ. : ἐν τῷ τέλει. — Μεταξὺ τῶν στίχων

5 και 6 εικονίζεται ἵππος τρέχων, ἐπὶ δὲ τῆς ράχεως τοῦ ἵππου ἔχουσι στηθῆ τρεῖς σταυροφόροι σημαῖαι· ἀνωθεν τῆς παραστάσεως τοῦ ἵππου ἡ ἐπιγραφή: τῶν β' [=δύο] δερνόντων) ὁ τρίτο(ς) ἄ.ος' [=πρῶτος] (τοῦθ' ὅπερ παρὰ **Π. Δ. Στεφανίτζη**, ἐνθ' ἀνωτέρω, κείνται: Τῶν...πρωτός, Ἰᾶ (καὶ δὴ ὡς στίχος τοῦ κειμένου τοῦ χρησμοῦ.)

24 (φ. 8^β) «Χρησμός ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἐξουσία».

Ἄρχ.: Οὐαί σοι Ἐπτάλοφε, ὅταν τὸ εἰκοστὸν στοιχεῖον ευφημίζεται...
Τελ.: ὅς ἔχων τοὺς δακτύλους αὐτοῦ δρεπανωτοῦς, ὁ ἐστὶ δρέπανον τῆς ἐρημώσεως· καὶ τῶν ἐν τῷ ὑψίστῳ βλασφημήσει † —Πρβλ. **Π. Δ. Στεφανίτζη**, σελ. 109. (Μεταξὺ τοῦ κ. καὶ τοῦ Στ.: ἐσημείωσα τὰς ἐξῆς παραλλαγάς: στίχ. 1 κ.: ἐπτάλοφε Στ.: πόλις ἐπτάλοφε—στίχ. 2 κ.: καὶ ἡ Στ.: καὶ—στίχ. 5 κ.: ἔχων Στ.: ἔχει—στίχ. 7 κ.: καὶ τῶν ἐν Στ.: Καὶ ἐν τῷ). —Τὸ κείμενον τοῦ χρησμοῦ διακόπτεται ὑπὸ παραστάσεων αὐτοκρατορικοῦ θρόνου, παρὰ δὲ τὰς τελευταίας λέξεις τοῦ χρησμοῦ εἰκονίζεται χεῖρ μετὰ δρεπανωτῶν δακτύλων.

25 (φ. 9^α) Χρησμός ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἰσαάκιος». Ἔχει τὸ κείμενον:

Ἰσαάκιος συγκοπὴ φόνου αἵματος Ἰωάννης εὐχαριστία

Ἰωάννης Κωνσταντίνου πόλεως πατριάρχης : †

Βλέπε σύ δὲ ὁ τὰ θεῖα φρονῶν, καὶ τὰ θεῖα φέρων ἐπ' ὤμων μὴ σου
[ἡ κόνις

ὄνειδος γένηται, καὶ τὸν πώγωνα βαθὺν ἐνδίκως καρῆσει καὶ

5 μεγάλως ἀγριωθήσει, αὐτὸς ὁ φονοσύμβουλος ἀρχιερεὺς οὗ τὸ ὄνομα
[Ἰωάννης

καὶ ἀποκαλυφθήσεται ὁ εἰλημμένος ἐπώνυμος Μεναχείμ : †

Πρβλ. **Π. Δ. Στεφανίτζη** σελ. 110 (ὅπου αἱ ἀπὸ τοῦ κ. παραλλάσσουσαι γραφαὶ εἶναι αἱ ἐξῆς : στίχ. 1 : Ἰῶ. Ἰσαάκιος συγκοπὴν Ἰῶ. Ἰῶ. Εὐχαριστία.—στίχ. 2: Κῶ. Καὶ Κῶ, ἡ τοῦ πτωχοῦ ἐπικράτησις. στίχ. 3: δὲ σύ... μῆσου—στίχ. 4: καὶ πώγωνα—στίχ. 5: φόνου σύμβουλος...Ἰῶ). —Κάτωθεν τοῦ κειμένου τοῦ χρησμοῦ παρίσταται ἵππος τρέχων· ἐν τῷ μετώπῳ ἔχει οὗτος κέρας (πρβλ. καὶ ἀνωτέρω σελ. 27, 18.) καὶ ἐπὶ τῆς πλευρᾶς ἐνσεσημασμένην ἡμισέληνον.

26 (Φ. 9^α) Χρησμός ὑπὸ τὸν τίτλον «Εὐσέβεια» λέγων ὡς ἐξῆς :

«Καὶ τὴν πέτραν οἰκῶν ἄγε δεῦρο μοι ξένε,
θρήνους προλιπῶν καὶ βίον τὸν ἀγρότην,
καὶ ζῆθ' ὁ νεκρὸς καὶ κατεστυγνασμένος : †
Συναγαγὼν κάλλιστα, πάντα σκορπίσας,
ἀδικίας ἔπαθλον ἠνομημένον.

5 Ὅταν δ' ὁ μείζων ἀστήρ ὀφθήσῃ μέλας,
γυμνὸς πάλιν ὄδευσον εἰς γῆς¹⁾ πυθμένας».

1) Τὸ χειρόγραφον ἔχει: γήν

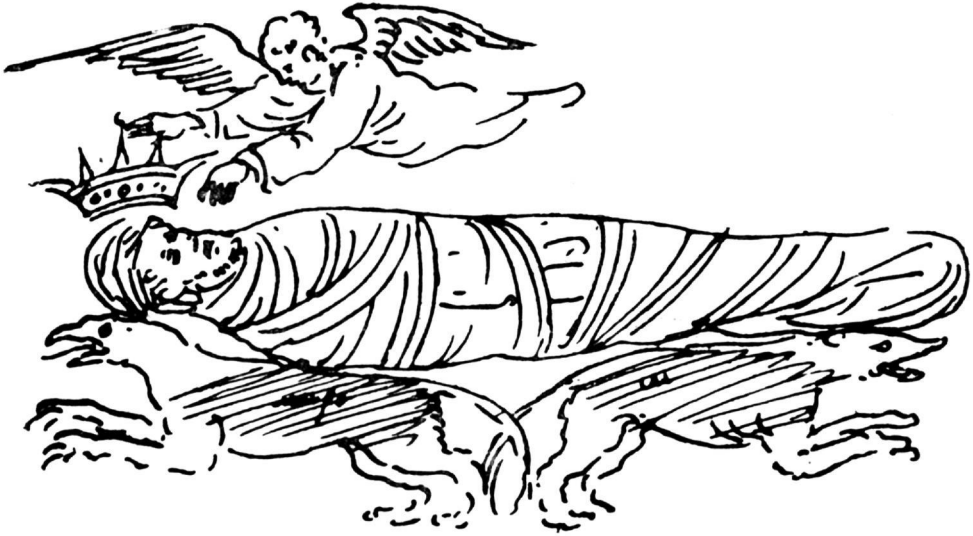
Πρβλ. **Π. Δ. Στεφανίτζην**, σελ. 111 (ὅπου παραλλάσσοσαι γραφαί εἶναι αἱ ἐξῆς : στίχ. 1 : Τὴν πέτραν... ᾧ γε στίχ. 6 : γῆς). — Μεταξὺ τῶν στίχων 3 καὶ 4 κεῖται παράστασις, ἣν ἰδὲ ἐν σελ. 30, ἀριθ. 5.

Ἡ παρὰ **Π. Δ. Στεφανίτζη**, σελ. 113-113, «παράφρασις ἀλληγορική» τοῦ χρημοῦ τούτου καὶ τῶν τριῶν προηγουμένων λέγει, ὅτι οὗτοι «σαφέστατα προλέγουσι... ἐρήμωσιν καὶ φθορὰν τῆς τῶν Ἰσμηλιτῶν βασιλείας εἰς τὰ τέλη τῶν ἡμερῶν. Παρακολουθήσει δὲ ἐν ταῖς ἡμέραις τοῦ Λιβός, ἐσχάτου βασιλέως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, οὗ τὸ ὄνομα Μωάμεθ. Ὁ δέκατος δὲ προλέγει τὴν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐρήμωσιν, τὴν παντελεῖ ἀπώλειαν καὶ ἀφανισμόν τῶν Ἀγαρηνῶν, καὶ ὅλως τὸν ταλανισμόν αὐτῶν. Πότε δὲ μέλλει νὰ συμβῶσι ταῦτα πάντα, μαρτυρεῖ ὁ χρησμός λέγων: «Οὐαὶ σοι ἐπτάλοφε, ὅταν τὸ εἰκοστὸν στοιχεῖον εὐφημίζεται εἰς τὰ τεῖχη σου». Τουτέστιν· Οὐαὶ σοι, ᾧ ἐπτάλοφε Κωνσταντινούπολις (ἐπτάλοφος δὲ λέγεται ἡ τοιαύτη πόλις, διότι ὁ μέγας Κωνσταντῖνος, ὅταν μετέφερε τὸν θρόνον τῆς βασιλείας τῶν Ρωμαίων, διεμοίρασε τὴν πόλιν εἰς ἐπτὰ λόφους, καθὼς εἶναι ἡ πρεσβυτέρα Ρώμη, ἣτις εἶναι καὶ αὐτὴ κτισμένη εἰς ἐπτὰ λόφους). Οὐαὶ σοι, λέγω, ἐπτάλοφε Κωνσταντινούπολις, ὅταν φανῇ τὸ εἰκοστὸν στοιχεῖον εἰς τὰ τεῖχιά σου, δηλαδὴ τὸ Τ., ὅπερ στοιχεῖον εἶναι εἰκῶν καὶ τύπος τοῦ παναγίου σταυροῦ. Τούτου χάριν οἱ κατοικοῦντες τὴν Πόλιν Ἀγαρηνοί, ἰδόντες τὸ φοβερὸν τοῦτο σημεῖον, θέλουσιν ἐκφυγεῖν, καθὼς σαφέστατα λέγει ὁ χρησμός, «συναγαγὼν τὰ κάλλιστα, πάντα σκορπίσας, ἀδικίας ἔπαθλον ἠνομημένον», ὅταν δηλαδὴ φανῇ ὁ μείζων ἀστὴρ μέλας, τουτέστιν, ὅταν ὁ ἥλιος σκοτισθῇ, δηλαδὴ ὅταν ὁ νοητὸς ἥλιος Χριστὸς, ὁ Θεὸς ἡμῶν, φανῇ ἐν ὄργῃ θυμοῦ αὐτοῦ κατὰ τῶν ἀθέων Ἀγαρηνῶν».

27 (Φ 9^β) Χρησμός ὑπὸ τὸν τίτλον «Εὐσέβεια». Ἔχει τὸ κείμενον ὡς ἐξῆς:

- «Ὁ νεκρὸς εἶδει καὶ θέας λελησμένους,
οἶδασι πολλοὶ κἄν μηδεὶς τοῦτον βλέπη·
ὡς ἐκ μέθης δὲ φανερωθεὶς ἀθρόως,
σκῆπτρα κρατήσῃ τῆς δε τῆς Βασιλίδος.
5 Στύλος γὰρ ὄφθεις ἐν πόλῳ κεκλεισμένος,
κῆρυξ τ' ἀφανῆς τρις ἀνακράξῃ μέγα:
ἄπιτε σπουδῆ πρὸς δυσμὰς Ἐπταλόφου
εὔρητε δ' ἄνδρα οἰκέτην, ἕμὸν φίλον,
μηνοκρανομίλιχον, πρᾶον, ὑψίνουν †».

Πρβλ. ἀνωτέρω σελ. 22 καὶ **Π. Δ. Στεφανίτζην**, σελ. 113—114 (ὅπου παραλλάσσοσαι γραφαί: ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τοῦ χρημοῦ: «Εὐλάβεια» — στίχ. 1: ἡ δ η — στίχ. 3: φανεῖς — στίχ. 5 κεκλωσμένος — στίχ. 6: Κήρυξ ἀφανῆς — μετὰ στίχον 8 ἔπεται ὁ στίχος: Ἄξατε τοῦ

Εικών ἀριθ. 7.

τον εἰς βασιλείου δόμους-στιχ. 9: Μηνόκρανον, μείλιχον; μετὰ στίχον 9 ἔπονται οἱ στίχοι: Τὸ μέλλον ὀξύτατον εἰδέναι μάλλον. Κσι πάλιν ἔξεις ἑπτάλοφε, τὸ κράτος¹⁾). Μεταξὺ τῶν στίχων 5 καὶ 6 κεῖται ἡ ἀνωτέρω εἰκὼν, ὑπ' ἀριθ. 7, παριστῶσα κοιμώμενον τὸν «Μαρμαρωμένον Βασιλιᾶ»²⁾).

Ἡ ἀνωτέρω εἰκὼν παραβλητέα πρὸς σχετικὴν εἰκόνα, τὴν ὁποῖαν ἐξ ἀρχαίου χειρογράφου ἐξέδωκεν ὁ **Π. Δ. Στεφανίτζης**³⁾ καὶ κατὰ τοῦτον ἀναδημοσιεύομεν καὶ ἡμεῖς ἐν σελ. 32γ' ὑπ' ἀριθ. 8.

Ἡ «παράφρασις» τοῦ ἀνωτέρω χρησιμοῦ παρὰ **Π. Δ. Στεφανίτζη**,

1) Πρβλ. καὶ σχετικούς στίχους ἐπ' ὀνόματι Λεοντίου μοναχοῦ παρὰ Π. Δ. Στεφανίτζη, σελ. 141.

2) Πρβλ. κατωτέρω, σελ. καὶ Ν. Γ. Πολίτην, Παραδόσεις, μέρος Β', σελ. 667.

3) Ἐπὶ λιθογραφικοῦ παρενθέτου πίνακος μεταξὺ τῶν σελίδων 142 καὶ 143 τοῦ ἤδη πολλὰκις μνημονευθέντος βιβλίου αὐτοῦ. Ἐκ τοῦ Π. Δ. Στεφανίτζη ἀνεδημοσιεύθη ἡ εἰκὼν καὶ ὑπὸ Ν. Γ. Πολίτου, Παραδόσεις, μέρος Β', σελ. 668, ὑποσ. 3, παρένθετος πίναξ Γ', ἀριθ. 5.

σελ. 115—117, λέγει: «'Αφοῦ κυριεύσωσι τὴν πόλιν οἱ Χριστιανοί, καὶ ἐξολοθρεύσωσι τοὺς Ἄγαρηνοὺς, τότε ἐγερθήσεται πόλεμος ἔμφυλος μεταξὺ αὐτῶν περὶ τοῦ μέλλοντος ἔσεσθαι Βασιλέως, φανήσεται δὲ τὸ τοῦ Κυρίου σημεῖον ἡμέρας τρεῖς καὶ νυκτὸς ὥρας τρεῖς, εἰς τὸ μέσον τῆς Πόλεως, καὶ ὁ Ἄγγελος κῆρυξ βοήσῃ λαμπρῶς. Ἴδου σοι, ὦ ἑπτάλοφε, ὁ νεκρὸς κατὰ τὴν θεωρίαν καὶ λελυμένος, ὁ παρὰ πολλῶν γνωριζόμενος

Εἰκὼν ἀριθ. 8

καὶ παρὰ μηδενὸς βλεπόμενος, τουτέστι, πολλοὶ ἐξ ἀκοῆς τοῦτον γινώσκουσιν, ἀλλὰ δὲν τὸν εἶδον μὲ τὰ ὄμματα· οὗτος ὡς ἐκ τοῦ ὕπνου ἐξανιστάμενος κρατήσῃ εὐθύς τὰ σκῆπτρα τῆς Βασιλίδος τῶν πόλεων. Πόθεν δὲ μέλλει νὰ εὔρεθῇ ὁ ἐκλεκτὸς οὗτος βασιλεὺς καὶ παρὰ Θεοῦ εἰλημμένος ἐν ἐλαίῳ ἀγίῳ αὐτοῦ, ὁ κῆρυξ ἄγγελος ἀνακαλύψει αὐτὸν λέγων· Σπεύσατε εἰς τὸ δυτικὸν μέρος τῆς Ἑπτάλοφου ταύτης καὶ ἐκεῖ εὔρησετε αὐτόν, ὃς ἐστὶν ἄνθρωπος οἰκιακός, τουτέστιν εὐσεβῆς καὶ πιστὸς καὶ φίλος Θεοῦ, ἐκ βασιλικοῦ γένους καταγόμενος, καὶ αὐτὸς υἱὸς Βασιλέως, καὶ Βασιλεὺς τῆς δόξης, ὅστις ἀναπαύεται καὶ καθεύδει ἐνδεδυμένος πενιχρὸν καὶ βύσσινον φόρεμα ἐπάνω εἰς δύο πολύμορφα θηρία. Πάντων δὲ ζητούντων τὸν δηλωθέντα ἄνθρωπον, ἡ ἀθλία Ἑπτάλοφος στρέφεται περίλυτος πρὸς τὴν πέτραν ἐκείνην, τὴν παρὰ τοῦ χρησιμοῦ σημαινομέ-

νην, καὶ λέγει· τὴν πέτραν οἰκῶν, ὧδε δεῦρο μοι, ξένε. Τουτέστιν, ἐλθέ, ὦ ξένε, ἐλθέ πρὸς ἐμέ τὴν κεκλεισμένην εἰς ταύτην τὴν πέτραν, δηλαδή εἰς ταύτην τὴν δεινὴν κάκωσιν καὶ θλίψιν, ἀποθήμενος τὰ δάκρυα καὶ τὴν ἐρημικὴν ζωὴν διὰ τὴν Ὁθωμανικὴν τυραννίδα, δι' ἣν ἐν λύπαις διάγεις, καὶ φαίνεσαι ὡς νεκρός. Τότε ἡ νεᾶνις κόρη, ἣτις εἶναι ἔμπροσθεν τῆς σκηνῆς τοῦ νεοφανοῦς Βασιλέως, ἐμφωνίζουσα καὶ τὸν ξένον τοῦτον καὶ πάροικον Βασιλέα, ἀποκρίνεται τοιαῦτα λέγουσα πρὸς τὴν Πόλιν. Εἰ καὶ ἐγυμνώθης, ὦ Κωνσταντίνου πόλις, τοῦ προτέρου κάλλους σου, καὶ ἐρημώθης παντάπασι διὰ τὴν φθορὰν καὶ ἀφανισμόν ὃν ἔπαθες, ἀλλὰ μέλλεις ἐπανελθεῖν πάλιν εἰς τὸ ἀρχαῖον ἀξίωμα, καὶ ἀξιωθῆναι ἰδεῖν τὸ ἀληθινὸν φῶς, ὅς ἐστιν ὁ Χριστὸς Ἰησοῦς καὶ Θεὸς ἡμῶν, ὁ εἰπὼν, ἐγὼ εἰμι τὸ φῶς τοῦ κόσμου. Διὸ ἐπανελθοῦσα εἰς τὴν προτέραν εὐσέβειαν, ἐκδιωχθείσης τῆς τοῦ Μωάμεθ θρησκείας, χρηματίσεις φωτὸς κατοικητήριον τοῦ ἀληθινοῦ Ἡλίου τῆς δικαιοσύνης Χριστοῦ, τοῦ Θεοῦ ἡμῶν».

Παρὰ τὰ λεγόμενα ἐν τῇ «Παραφράσει» ταύτῃ δὲν εἶναι «πολύμορφα» τὰ δύο ἐν τῷ Βερολιναίῳ χειρογράφῳ θηρία, ἐφ' ὧν «ἀναπαύεται καὶ καθεύδει» ὁ βασιλεύς.

28 (Φ. 9^β) Χρησμός ὑπὸ τὸν τίτλον «Προτίμησις». Ἔχει τὸ κείμενον ὡς ἑξῆς:

«Ἴδου πάλιν ἄνθρωπος ἐκ πρώτου γένους,
κρυβέντος εἰς γῆν τρεῖς ἀναρίθμους κύκλους
γυμνὸν πρόεισιν ἐκ πέτρας ἀνηλίου,
καὶ δευτέρου λάμποντος ἔρχεται βίου: †
5 εἰκὼν πάλιν ζωίας ἀληθεστάτης: †»

Πρβλ. **Π. Δ. Στεφανίτζη**, σελ. 117 (ὅπου ὁ χρησμός οὗτος μετὰ τοῦ ἀμέσως κατωτέρω, ὑπ' ἀριθμὸν 29 τυπουμένου ἀποτελεῖ κοινὸν κείμενον· παραλλάσσουσαι γραφαί: στίχ. 2: τρισαναρίθμους—στίχ. 3: Γυμνὸς—στίχ. 4: ἄρχεται—στίχ. 5: πολυζωίας).—Κάτωθεν τοῦ χρησμοῦ τούτου κεῖται εἰκὼν τοῦ ἐκ τοῦ μακροῦ ὕπνου ἀνεγερθέντος βασιλέως. Πρβλ. σελ. 32ε', ἀριθ. 9.

Κατὰ τὴν «Παράφρασιν, παρὰ **Π. Δ. Στεφανίτζη**, σελ. 118—119: «Ἡ ἔννοια τοῦ χρησμοῦ εἶναι τοιαύτη: «Ἴδου πάλιν ἄνθρωπος, καὶ τὰ ἑξῆς· τουτέστιν, Ἴδου πάλιν ἄνθρωπος, ὅστις κατάγεται ἀπὸ βασιλικοῦ γένους τῶν βασιλέων σου, ὦ Ἐπτάλοφε, οὔτινος, τὸ γένος κατὰ διαδοχὴν ἀπὸ τοῦ ἐνὸς εἰς τὸν ἄλλον ἀγνώριστον καὶ κεκρυμμένον ἦτον εἰς τὴν τῶν ἀνθρώπων κατάληψιν. Ἴδε τώρα ἐξέρχεται γυμνὸς ἐκ τοῦ μνήματος, τουτέστιν, αὐτὸς πρῶτος ἐξέρχεται ἀπὸ ἀρχαίας γενεᾶς εἰς νέαν Βασιλείαν, τουτέστι, γνωρίζεται (καθὼς εἴπομεν) ἐκ πρώτης μοίρας βασιλικῆς, καὶ Βασιλέως υἱός, καὶ ὡς ἀπὸ τοῦ θανάτου εἰς τὴν ζωὴν ἐξανιστάμενος, ἄρχεται πάλιν νέαν ζωὴν εἰς τύπον τῆς ἀληθινῆς ζωῆς,

Εικών ἀριθ. 9.

δηλαδή ἔρχεται πάλιν εἰς τὸ ἀρχαῖον ἀξίωμα τῆς βασιλείας καὶ δεσποτείας».

30 (φ. 9^β) Χρησμός ὑπὸ τὸν τίτλον «Εὐλάβεια». Ἐχει τὸ κείμενον ὡς ἑξῆς:

«Ἄλην ἀρτιάκις ἀρτίων διπλουμένων
τῶν ἡλίων, ὕπεισι νεκρὸς τὴν πέτραν».

Πρβλ. **Π. Δ. Στεφανίτζην**, σελ. 117 (ὅπου παραλλάσσοῦσα γραφή: στίχ. 1: Π λ ή ν).

31 (φ. 10^α) Χρησμός ὑπὸ τὸν τίτλον «Προχειρίσις». Τὸ κείμενον ἔχει ὡς ἑξῆς:

«Δέξαι τὸ δῶρον, μὴ κατόκνει μοι, γέρων,
ἀλλὰ λαβῶν, κράτιστε, τοῦ τέλους ἔχου·
καὶ πρὸς καλὸν εὐθνε τὴν σκηπτουχίαν
τ' ἄλλα τε πάντα, μὴ δεδοικῶς τὸν χρόνον·

5 καὶ γὰρ ἄνωθεν τοῦτο εἴληφας μόνος·
τριπταῖς δὲ παγαῖς ἐγκυκλουμένην χρόνον
μιᾶς δεκάδος ἀστέρος <ἀστέρος> πληρουμένου,
καλῶς τελευτᾷ τῷ καθιερωμένῳ.

Τὶ δὴ τεθηπῶς ἀγγελίαν εἰσδέχων,

11 ἀφείς, ἀριστεῦ, τὴν τοῦ φυτοῦ κατοικίαν
ὅπου [=γρ. ἔπου] καλοῦντι πρὸς προκειμένην δόξαν.

Καλῶς δ' ἀνύσας τὴν ἐν ἀρχαῖς ἡμέραν,

καλοῦ τέλους ἐμπλησον ἅπασαν κτίσιν

καὶ πρὸς μονὰς ὄδευε τὰς οὐρανίους·

15 ἐν σοὶ γὰρ ἀρχὴ τῶν ἀγαθῶν καὶ τέλος: φ»

Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 13 καὶ **Π. Δ. Στεφανίτζην**, σελ. 119 (ὅπου παραλλάσσουσαι γραφαί: στίχ. 5: τοῦτον εἴληχας μόνον—στίχ. 6: ἐγκυκλουμένου χρόνου,—στίχ. 8: τελευτά... καθιερωμένῳ. στίχ. 9: Τὶ δ'...εἰσδέχει;—στίχ. 10: Ἄφεις...τὴν φυτοῦ—στίχ. 11: Ἐπου)—Κάτωθι τοῦ χρησμοῦ κεῖται εἰκὼν παριστῶσα τὴν ὑπ' ἀγγέλου στέψιν τοῦ βασιλέως· ἰδὲ σελ. 32η', ἀριθ. 11.

32 (φ. 10^β) Εἰκὼν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου προσαγορευόντος τὸν ἑστεμμένον βασιλέα. Ἰδὲ τὴν εἰκόνα σελ. 32θ', ἀριθ. 12. (Πρβλ. τὰ λεγόμενα ἀμέσως κατωτέρω):

*Ἄνωθεν τῆς εἰκόνης ἀναγινώσκονται οἱ στίχοι:

«Καλοῦ βίου τέτευχας ἐξ ἀδοξίας,
ἐξ ἀρετῆς δ' ἔσχηκας εὐτυχῆς πέλων,
ἀλλ' οὐδόλως, ἀριστε, κερδανεῖς χάριν».

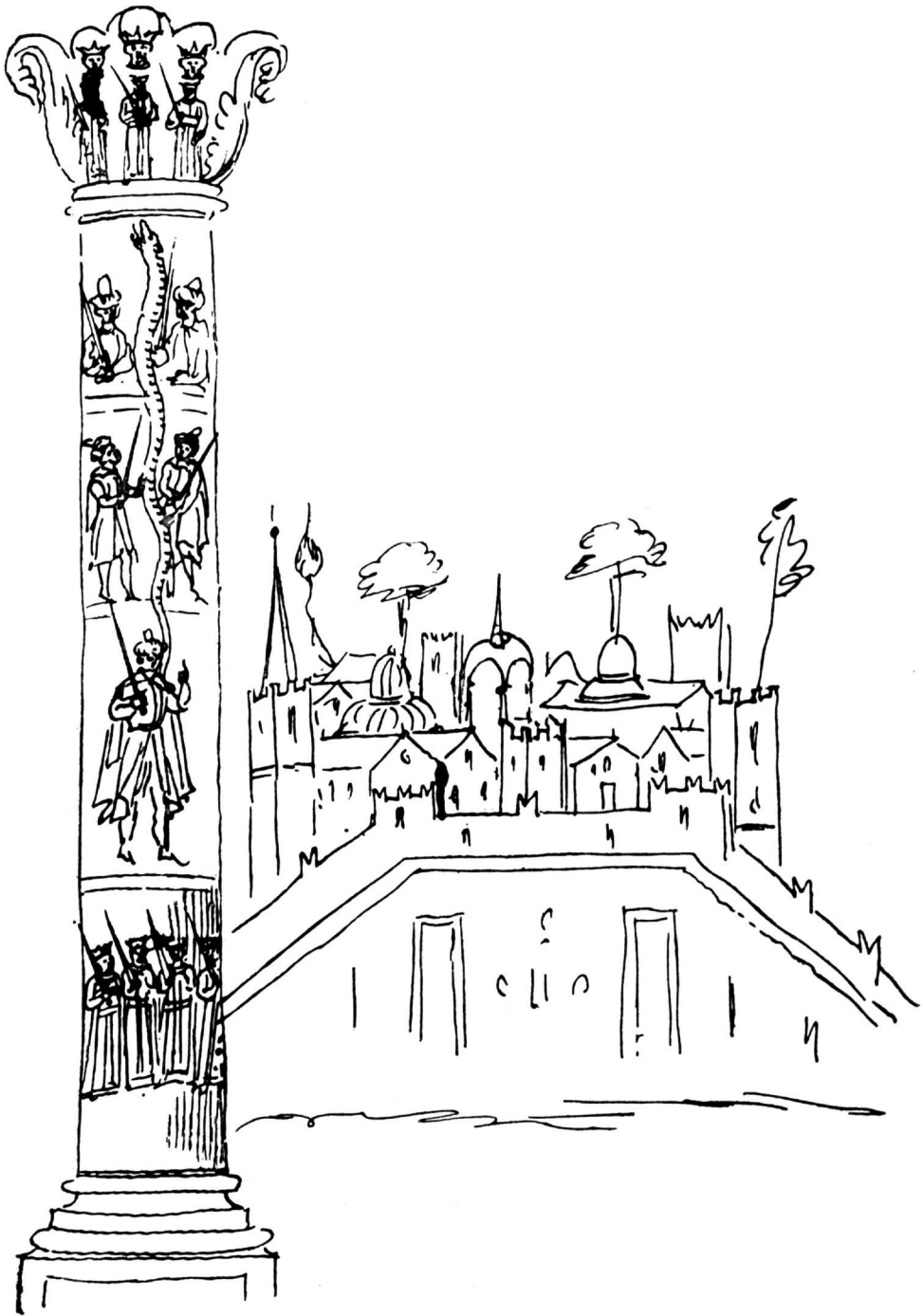
Πρβλ. καὶ ἀνωτέρω σελ. 13 καὶ **Π. Δ. Στεφανίτζην**, σελ. 120 (ὅπου παραλλάσσουσαι γραφαί: στίχ. 2: ἔσχηκας, ἢ τύχης πλέον.—Μετὰ δὲ τὸν στίχον 3 ἔπονται τὰ ἑξῆς:

Φθόνος φθάσας γὰρ προκρινεῖ σοὶ τὴν βλάβην.

Οὐκ ἀστοχῆσεις τῆς ἄνω κληρουχίας).

Πρὸς κατανόησιν τῆς ἀνωτέρω εἰκόνης χρησιμεύει καὶ ἡ «Παράφρασις» τοῦ σχετικοῦ χρησμοῦ παρὰ **Π. Δ. Στεφανίτζην**, σελ. 121: «πρῶτος διαλέγεται ὁ Κῆρυξ Ἄγγελος πρὸς τὸν νεοφανῆ τοῦτον καὶ εἰλημμένον βασιλέα, καὶ κρατῶν τὸν στέφανον ἐν τῇ χειρὶ, συνευδοκοῦντος καὶ τοῦ Πατριάρχου, μέλλει νὰ τὸν δώσῃ πρὸς τὸν γηραιὸν τοῦτον Ἄνακτα, λέγων· λάβε τὸ δῶρον, μὴ κατόκνει μοι, γέρων, καὶ τὰ ἑξῆς ὡς ἄνωθεν...»

Εικὼν ἀριθ. 10.

Εἰκὼν ἀριθ. 11.

33 (φ. 10^β—12^α) «Περὶ τοῦ θρυλουμένου καὶ ἐκλεκτοῦ βασιλέως τοῦ γνωστοῦ καὶ ἀγνώστου, τοῦ κατοικοῦντος ἐν τῷ πρώτῳ ἀγρῷ τῆς Βυζαντίδος».—*Αρχ: 'Ο ἀληθινὸς βασιλεὺς, ὅς κατοικεῖ ἐν ὑγρῷ τόπῳ διὰ τὸ κατοικεῖν... Τελ.:...Εἰς οὐδὲν χρησιμεύοντα· τῷ δὲ κυρίῳ ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστῷ τῷ ποιοῦντι παράδοξα, πρέπει ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας, ἀμήν.—Πρβλ. **Π. Α. Στεφανίτζην**, σελ. 133—138. *Ἄλλους κώδικας περιέχοντας τὸν χρησμὸν τοῦτον ἐσημείωσεν ὁ **K. Krumbacher**, *GBL*² § 360, 6. (προσθετέοι ἴσως καὶ οἱ κώδικες τῆς Μεγάλης Βασιλικῆς Βιβλιοθήκης Κοπεγχάγης, ἀριθ. 2147, καὶ ὁ Λαυδιανὸς κώδιξ, ἀριθ. 27, τοῦ Ὁξωνίου. Πρβλ. καὶ **Ch. Graux** ἐνθ' ἄνωτέρῳ, σελ. 219, καὶ **H. O. Coxe**, ἐνθ' ἄνωτέρῳ, τόμ. Α' σελ. 507). Πρβλ. καὶ **N. Γ. Πολίτην**, Παραδόσεις, μέρος Β', σελ. 667 κ.έ., ἐπίσης καὶ τὰ ἄνωτέρῳ, σελ. 12, κείμενα.

34 (φ. 12^{α-β}) «Ἐτερος χρησμὸς ὠραῖος διαλαμβάνων καὶ οὗτος περὶ τοῦ τέλους τῆς βασιλείας τοῦ Ἰσσηλήμ: † »

*Ἐμμετρον, οὐ οἱ στίχοι ἔχουσιν ἐν τῷ κώδικι γραφῇ καταλογάδην:

«Ἐν τῇ Κωνσταντίνου πόλιν εὐρίσκεται κίονι
καὶ εἰς ἐν μέρος ἴσταται, Ζηρόλοφος καλεῖται.

Εικόνα ἀριθ. 12.

Ἐπάρχει μάρμαρον γλυπτόν, λευκόν, ὠραιότατο,
καὶ ἔχει πάντας τοὺς χρησμούς, οὓς ἔκαμεν ἐκεῖσε,
5 τοῦ Βασιλείου ὁ υἱός, τοῦ ἐκ Μακεδονίας,
ὁ Λέων ὁ σοφώτατος, ὁ μέγας αὐτοκράτωρ·
λέγει γὰρ πέντε βασιλεῖς ἀπόγονοι τῆς Ἄγαρ,
παραχωρήσει τοῦ Θεοῦ, κυρίου τοῦ δεσπότη, τὴν
Πόλιν βασιλεύσωσιν, φημί, τοῦ Κωνσταντίνου,
10 μετὰ πολλῆς δυνάμεως ταύτην περικρατήσουσιν: †

Εικὼν ἀριθ. 13.

Ἔχει αὐτοὺς τοὺς βασιλεῖς γλυπτοὺς ἐν τῷ κιόνι
καὶ ἐν τῇ χεῖρα ἔχουσι ξίφη γεγυμνωμένα·
καὶ ὄφις μέγας ἴσταται ὄρθιος ἐν τῷ μέσῳ
αὐτῶν τῶν πέντε ἡγεμῶν, πολλὰ ἠγριωμένος.
15 Περὶ τοῦ πέμπτου τε, φησί, εὐθὺς τέλος λάβει

καὶ βασιλεὺς Χριστιανὸς αὐτὴν πάλιν ὀρίσει.
 Ὡς καὶ ὁ ἕτερος χρησμὸς ὁμοία τούτου λέγει,
 ὅς ἐν τῷ τάφῳ ἄνωθεν εὐρέθη γεγραμμένος
 τοῦ Θεοῦ Κωνσταντίνου τε καὶ ἦσαν τὰ στοιχεῖα,
 20 ἅτινα ἐξηγήθηκεν ὁ Θεῖος Πατριάρχης
 Σχολάριος, ὁ ἅγιος Γεννάδιος, ὁ μέγας.
 Μωάμεθ τὸ ἀπόγονον ὀλίγον βασιλεύσει,
 καὶ ἐκκλησίαι ἅπασαι τὸν στολισμὸν ὃν εἶχον
 λάβουσιν ὡσπερ κατ' ἀρχὰς καὶ λάμπιν ὡς ὁ ἥλιος,
 25 καὶ ὁ Θεὸς ὁ ἅγιος, ὁ ἰσχυρὸς καὶ μέγας,
 ὁ εὐσπλαχνὸς καὶ δίκαιος Χριστὸς ὁ ζωοδότης
 σὺν τῷ ἀνάρχῳ τε πατρὶ καὶ πνεύματι ἁγίῳ
 ὑμνοῦνται καὶ δοξάζονται εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας: † »

Γραφαὶ τοῦ κ. στίχ. 1: πόλιν — 3: ὠραιότητα — 13:
 ὁρθριος—24: λάβωσιν—26: μετὰ τὸ: καὶ ἐγράφη καὶ διεγράφη ἡ
 λέξις: μέγας.

35 (Φ. 12^β) Εἰκὼν τοῦ κιονίου τοῦ Ζηρολόφου, περὶ οὗ λέγει ὁ ἀμέ-
 σωσ ἀνωτέρω χρησμὸς, καὶ εἰκὼν τμήματος τῆς Κωνσταντινουπόλεως
 (ιδεὲ πανομοιότυπον ἐν σελ. 32ζ', ἀριθ. 10). Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 8.

36 (Φ. 13^α) Εἰκὼν τμήματος τῆς Κωνσταντινουπόλεως (ιδεὲ πανομοιό-
 τυπον σελ. 32ι', ἀριθ. 13). Ἄνωθεν τῆς εἰκόνος ἄγγελος ἐξ οὐρανοῦ καὶ
 ἡ ἐπιγραφή: «ἡ Κωνσταντίνου πόλις: † » Ἀναφέρεται ἡ περὶ ἧς ὁ
 λόγος εἰκὼν εἰς τοὺς ἀμέσως κατωτέρω παρατεθειμένους στίχους.

37 (Φ. 13^β) «Στίχοι τῆς Κωνσταντίνου πόλεως τοῦ ἀγγελοφόρου». 1)
 Τὸ κείμενον ἔχει ὡς ἑξῆς:

«Πάριθι, παντάλαινα Βαβυλῶν νέα,
 ἰδὼν γὰρ Θεὸς ἐξ ὕψους μόνος
 καὶ σοῦ κατωκτείρησε συντριβὴν ἄκραν.
 Λοιπὸν δέδεξαι τὴν χάριν κεκαρμένην
 5 καὶ τὴν εἰρήνην ἄσπασαι ἐν προθυμίᾳ.
 Εἰρήνη ἦκει ἐξ ἀγγέλου Κυρίου,
 καταγομένη ἐπὶ σοὶ παρ' ἐλπίδα.
 Βαβυλῶν νέα τὴν Σιών νῦν συγχαίρου,
 μετὰ Βαβυλῶν χόρευε, σκίρτα μέγα,
 10 τὴν χάριν σου μήνυσον καὶ τοῖς ἐν Ἄδου·
 τὴν γὰρ εἰρήνην, ἦνπερ κατεῖχες πρώην,
 καὶ Θεὸς ἀφείλετο ἐκ σοῦ ἀλκίμως,
 αὐθις ταύτην δέδεξαι χειρὶ ἀγγέλου.

1) Περὶ τοῦ ἀγγελοφόρου, πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 12. Ἀπαντῶσι δὲ οἱ
 ἀνωτέρω στίχοι καὶ ἀλλαχοῦ καὶ ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 578 Ἀγιορειτικῷ κώδικι
 (πρβλ. S. P. Lambros, ἐνθ' ἀνωτέρω, τόμ. Α', σελ. 48—49).

Θεὸς συμπαθῆς καὶ πάλιν ῥκτειρέ σε,
15 πραῦνων πᾶσαν κακίαν ἐθνῶν ἀπίστων¹⁾: † »

Πρβλ. **Π. Δ. Στεφανίτζην**, στίχ. 140 (ὅπου παραλλάσσουσαι γραφαί· ἐν τῇ ἐπιγραφῇ: Ἐκ τοῦ αὐτοῦ Λεοντίου [μοναχοῦ] στίχοι περὶ τῆς Κωνσταντίνουπόλεως παρὰ τοῦ Ἀγγελοφόρου βασιλέως—στίχ. 1: Χάρηθι... ὦ Βαβυλῶν—στίχ. 2: γὰρ ἴδε Θεὸς—στίχ. 3: σου—στίχ. 4 δέξαι... κεχαρμένην—στίχ. 5: ἄπασαν—στίχ. 8: χαίρου—στίχ. 9: Νέα Βαβυλῶν—στίχ. 10: χάριν μήνυσον—στίχ. 14: συμπαθῶς). Περὶ τῆς σχετικῆς πρὸς τοὺς στίχους τούτους εἰκόνος ἰδὲ ἀνωτέρω σελ. 32α', 36.

38 (Φ. 13^β—14^α) «††† Ἐτεροι [χρησιμοί] τῆς αὐτῆς [=Κωνσταντινουπόλεως]». Τὸ κείμενον ἔχει ὡς ἑξῆς:

«Βύζαντος αὐλή, ἐστία Κωνσταντίνου,
Ρώμη, Βαβυλῶν καὶ Σιών ἄλλη νέα,
τρὶς τρὶς ἑκατὸν καὶ συνάρξεις ἔτη,
δυὰς ἐν αὐτοῖς ὑστερούσης εἰκάδος.
5 ὡς χοῦν ἀθροίσεις τῶν ἐθνῶν τὸ χρυσίον
καὶ πάσας ἄρξεις τὰς περίξ φυλαρχίας.
Ἄλλ' ὦ σε πῦρ ὕστατον καὶ ξανθὸν γένος
πᾶσαν τεφρώσει καὶ τὸ σὸν λύσει κράτος·
ἔσει γὰρ πάλιν ὡσπερ οὐδ' ἄρξαμένη,
10 ἕως Θεοῦ δάκτυλος φανείς ἕξω
χειρὸς¹⁾ ῥωνήσειε δακτύλους πλήσει δύο
αὐχμὰς φέροντας αὔρας ἕως καμίνου.
Εἰς τὸν πατρῶον ἐκδικήσουσι κληῖρον,
ἄξουσι δ' αὖθις κώκλωθεν τὰ σὰ τέκνα
15 εὐθέως ὡσπερ ἐκ κύκλου πρὸς στρουθίον,
ἐφ' οἷς δίκαιον ἐκβιβᾶσα τὴν δίκην
καινὴ τὸ λοιπὸν ἢ καινὴ πάλιν ἔσει·
καὶ κρεῖττον ἄρξεις τῶν ἐθνῶν εἶπερ πάλαι,
τοῖς ἴχνεσί σου προσπεσόντων πέλας·
20 δόξης γὰρ οἶκος σὺ Θεοῦ χρηματίσεις: †

Ἐδημοσιεύθησαν οἱ στίχοι οὗτοι τὸ πρῶτον ὑπὸ **P. Lambecius**, *Commentar. de bibliotheca Caesar. Vindobon.*, τόμ. 7', ἐν Βιέννῃ 1780, σελ. 93 κ. ἑ. Περιέχονται οἱ αὐτοὶ στίχοι καὶ ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 2147 κώδικι τῆς Μεγάλης Βασιλικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Κοπεγχάγης, ἐν τῷ

2) Ἐν. στίχ. 8 ἡ λέξις: ν ὕ ν ἔχει γραφῆ ἐκ διορθώσεως—στίχ. 12 ἐν τῷ κειμένῳ ἔχει γραφῆ: ἕξ σοῦ, ἀλλ' ἐν τῇ ἕξω ὡα ἔχει σημειωθῆ χειρὶ τοῦ βιβλιογράφου «γρ(άφε) ἐκ σοῦ.»

ὑπ' ἀριθ. 27 Λαυδιανῶ κώδικι τοῦ Ὁξωνίου καὶ ἐν πολλοῖς χειρογράφοις τοῦ Ἀγίου Ὁρους¹⁾ κλ.

Μέρος Δ'.— Ὁ θρύλος τοῦ «Μαρμαρωμένου Βασιλιᾶ»

Ἐξ ὄλων τῶν χρησιμῶν, οἱ ὅποιοι περιέχονται ἐν τῷ περὶ οὗ ὁ λόγος ἱστορημένῳ κώδικι τῆς Κρατικῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Βερολίνου οἱ μᾶλλον ἐνδιαφέροντες, ἐξ Ἑλληνικῆς ἐθνικῆς ἐπόψεως, εἶναι οἱ σχετιζόμενοι πρὸς τὸν θρύλον τοῦ «Μαρμαρωμένου Βασιλιᾶ»²⁾. Κατὰ τὸν θρύλον τοῦτον ὁ τελευταῖος τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων, ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος, δὲν ἀπέθανε, ἀλλ' ἠρπάγη ὑπ' ἀγγέλου Κυρίου καὶ μετεφέρθη εἰς σπήλαιον, κείμενον πλησίον τῆς Χρυσῆς Πύλης τῆς Βασιλευούσης· ἐντὸς δὲ τοῦ σπηλαίου τούτου ὁ τελευταῖος τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων—κατὰ τὸν αὐτὸν θρύλον—παραμένει μαρμαρωμένος—ἡ κοίμωμενος κατ' ἄλλην ἐκδοχὴν—μέχρι τῆς θεοθεν προωρισμένης ὥρας ἐκείνης, καθ' ἣν ἀφυπνιζόμενος—πάλιν ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἀγγέλου—ᾶ' ἀπομακρύνη τοὺς Τούρκους ἐκ τῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν, καταδιώκων αὐτούς μέχρι τοῦ «Μονοδενδρίου» ἢ τῆς «Κόκκινης Μηλιάς»³⁾. Εἶναι δὲ ὁ θρύλος οὗτος καθ' ὅλον τὸν ἑλληνικὸν κόσμον διαδεδομένος, ἔχει δὲ καὶ ποιητικῶς διασκευασθῆ καὶ ὑπ' ἄλλων καὶ μάλιστα ὑπὸ τοῦ Γεωργίου Βιζυνοῦ⁴⁾.

1) Ch. Graux. ἐνθ' ἀνωτέρω, σελ. 218. H. O. Coxe, ἐνθ' ἀνωτέρω, τόμ. Α', σελ. 510. S. P. Lambrós, ἐνθ' ἀνωτέρω, τόμ. Α', σελ. 58, ἀριθ. 652, 15, σελ. 218, ἀριθ. 2581. 2 δ', τόμ. Β', σελ. 48, ἀριθ. 4301. 4, σελ. 59, ἀριθ. 4327. 7, σελ. 223, ἀριθ. 4885. 23, σελ. 271, ἀριθ. 5452. 2.

2) Ὁ θρύλος τοῦ «Μαρμαρωμένου Βασιλιᾶ» ἔχει διαφόρους παραλλαγάς, ἐξ ὧν ἡ μάλιστα διαδεδομένη εἶναι ἐκείνη, τὴν ὁποίαν συμπεριέλαβεν ὁ Ν. Γ. Πολίτης εἰς τὰς «Παραδόσεις», τόμ. Α', σελ. 22, ἀριθ. 33 (πρβλ. καὶ τόμ. Β', σελ. 658-678, ὅπου τὰ σχετικὰ φιλολογικὰ ὑπομνήματα).

3) Περὶ τῶν τόπων τούτων, οἱ ὅποιοι κατὰ τοὺς ἐσχατολογικοὺς χρησμούς καὶ τὰς δημῶδεις παραδόσεις εὐρίσκονται ἐν τῇ ἀπωτάτῃ Ἀνατολῇ πρβλ. Ν. Γ. Πολίτην, ἐνθ' ἀνωτέρω, σελ. 670 κ. ἐ., καὶ J. Mordtmann, Ueber „den roten Apfelbaum (κόκκινη μηλιά)“ und „den Einbaum (μονοδένδριον)“ ἐν τῷ περιοδικῷ „Islam“, τόμ. 1Β' (1922) σελ. 222 κ. ἐ. (πρβλ. καὶ B.-Ng. Jb., τόμ. Δ' [1913] σελ. 174-5). Ὁ Φώτιος Χρυσανθοπούλος ἢ Φωτᾶκος, Ἀπομνημονεύματα περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως (ἐν Ἀθήναις 1858), σελ. 46, ἐσημείωσε: «Υπῆρχε πατροπαράδοτος ἡ ἰδέα εἰς τοὺς Ἕλληνας, ὅτι οἱ Τοῦρκοι κατάγονται ἀπὸ τὴν Περσίαν καὶ ἀπὸ τὴν Κόκκινην Μηλιάν». Καὶ εἰς τοὺς γερμανικοὺς αὐτοκρατορικοὺς θρύλους γίνεται λόγος περὶ μονοδενδρίου. (Πρβλ. ἰδίᾳ Ν. Γ. Πολίτην, ἐνθ' ἀνωτέρω, τόμ. Β', σελ. 673) Ἴδὲ καὶ κατωτέρω.

4) Τὸ σχετικὸν ποίημα ἔχει τὴν ἐπιγραφὴν «Ὁ τελευταῖος Παλαιολόγος» καὶ περιέχεται ἐν τῇ συλλογῇ ποιημάτων τοῦ Γ. Βιζυνοῦ ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἀτθίδες

Ἐπ' ἐσχάτων ὑφ' ὠρισμένων κύκλων διεδόθη, ὅτι δῆθεν ὁ θρύλος τοῦ «Μαρμαρωμένου Βασιλιᾶ», δὲν εἶναι λαϊκὸν γέννημα, δὲν εἶναι παλαιὰ καὶ ἀπὸ αἰώνων ἐθνικὴ κληρονομία, ἀλλ' εἶναι πλάσμα λογίων τινῶν, οἱ ὅποιοι κατὰ τὰ τέλη τοῦ ΙΗ' καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΘ' αἰῶνος ὑπὸ τὸ κήρυγμα τοῦ Ρήγα Βελεστινλή διέδωκαν τὸ πλάσμα τοῦτο, παρασκευάζοντες οὕτω τὴν Μεγάλην Ἐπανάστασιν τοῦ 1821. Ἄλλως τε καὶ τινὰ ἄσματα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἀναφερόμενα εἰς τὴν Ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων, διακηρύσσονται ὑπὸ τῶν αὐτῶν κύκλων, τοὺς ὁποίους ἀνωτέρω ὑπαινίσσομαι, οὐχὶ γεννήματα τοῦ πόνου καὶ τῶν ἐλπίδων τῶν ἑλληνικῶν μαζῶν, εὐθύς μετὰ τὴν μεγάλην ἐκείνην συμφορὰν¹⁾, ἀλλὰ νεωτερικὰ πλάσματα τοῦ ΙΗ' καὶ ΙΘ' αἰῶνος. Αὐτὸ τοῦτο τὸ Πανελλήνιον δημοτικὸν ἄσμα, τοῦ ὁποίου οἱ πρῶτοι στίχοι λέγουσι:

Σημαίνει ὁ Θεός, σημαίνει ἡ γῆς, σημαίνουν τὰ πουράνια
σημαίνει κ' ἡ Ἁγία Σοφία τὸ μέγα μοναστήρι

πειράζεται τις μὴ τυχὸν «εἶναι δημιούργημα μεταεπαναστατικὸ, φτιάχτηκε δηλαδή στὸ [18]21 ἢ ὕστερα ἀπὸ τὸ [18]21. Αὐτὴ μου τὴν ὑπόψια—προσθέτει ὁ πειραζόμενος λόγιος—τὴν ἐνισχύει ἡ γλῶσσα [τοῦ ἄσματος] καὶ τὸ γεγονός, ὅτι σὲ καμμιά προκήρυξη τῶν ἀγωνιστῶν καὶ ἀρχηγῶν τοῦ 1821 δὲν ἀναφέρεται, ἐνῶ ἂν ἦτανε γνωστὸν [τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ἄσμα] θὰ ἔπρεπε νὰ ἦτανε τὸ μοτίβο τῶν ἐθνικῶν προκηρύξεων γιὰ τὴν ὑποβλητικὴν του δύναμιν ποὺ θὰ ἀσκοῦσε μέσα στὰ λαϊκὰ στρώματα»²⁾. Καὶ διακηρύσσονται ταῦτα, ἐνῶ—ὡς γνωστὸν—ἐξελισσομένης τῆς γλώσσης τοῦ λαοῦ μεταβάλλεται βαθμηδὸν καὶ ἡ γλωσσικὴ μορφή τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἁδομένων δημοτικῶν ἄσμάτων. Καὶ διακηρύσσονται τὰ ἀνωτέρω ἐνῶ τὰ περὶ τῆς Ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ταυῶν ἁδόμενα ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἄσματα εἶναι λείψανα κατὰ μέγα μέ-

---

αὔραι) (α' ἔκδ. ἐν Λονδίῳ 1883, β' αὐτόθι 1884, «ἔκδοσις τρίτη δημώδης» αὐτόθι 1884). Τὸ ποίημα ἀνεδημοσιεύθη πολλάκις καὶ ζῆ εἰς τὸ στόμα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ὅσον ὀλίγα ἄλλα νεοελληνικὰ ποιήματα (πρβλ. καὶ Γ. Β α λ έ τ α ν, Φιλολογικὰ στὸ Βιζυηνό. (Ἐνατύπωσις ἐκ τοῦ Η' τόμου τῶν «Θρακικῶν»). Ἐν Ἀθήναις 1936, σελ. 7 κ. ἐ., ἀριθ. 5, 6, 7, σελ. 18 κ. ἐ., ἀριθ. 300, 302, 303 α, 304, 308, 311, σελ. 66 κ. ἐ.—Κρίσις περὶ τοῦ «τελευταίου Παλαιολόγου» τοῦ Γ. Βιζυηνοῦ καὶ ὑπὸ Σ. Π. Λ ά μ π ρ ο υ, Λόγοι καὶ ἄρθρα, ἐν Ἀθήναις 1902, σελ. 338 κ. ἐ. = «Παναθηναϊα», τόμ. Α' (1900) σελ. 257 κ. ἐ.)

1) Πρβλ. Ν. Γ. Πολίτην, Ἐκλογαὶ ἀπὸ τὰ τραγούδια τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ. Ἐκδ. Β'. Ἐν Ἀθήναις 1925, σελ. 4.

2) Ι. Κ. Κορδάτου, Νεοελληνικὴ πολιτικὴ ἱστορία. Τόμ. Α'. Ἐν Ἀθήναις 1925, σελ. 22 κ. ἐ. ὑποσημ. 1, πρβλ. καὶ «Νέαν Ἐπιθεώρησιν» 1928, σελ. 268-269, 344-347. Τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας. Ἐν Ἀθήναις 1932, σελ. 87 κ. ἐ., ὑποσημ. 1.

ρος παλαιότερου και ευρύτερου κύκλου ἄσμάτων¹⁾, τῶν ὁποίων και ἡ γραπτὴ παράδοσις δύνатаи ν' ἀποδειχθῆ μεγάλης ἡλικίας. Ἐγὼ αὐτὸς τοῦ ἔσματος ἐκείνου, τοῦ ὁποίου ἀνωτέρω παρετέθησαν οἱ δύο πρῶτοι στίχοι, ἠτύχησα νὰ δημοσιεύσω ἐκ τιλοφωρῶτου βιβλίου τῆς Κυνοουριακῆς μονῆς τῆς Μαλεβῆς γραπτὴν παραλλαγήν τοῦ ΙΗ' ἀρχομένου αἰῶνος. Ἀλλὰ και τοῦ ἄλλου δημοτικου ἔσματος, ἐν ᾧ ἀπαντῶσιν οἱ στίχοι:

πήραν τὴν Πόλην, πήρανε τὴν ξακουσμένη χώραν,
πήραν και τὴν Ἁγία Σοφία τὸ μέγα μοναστήρι.

ἠτύχησα ν' ἀνεύρω και νὰ δημοσιεύσω γραπτὴν παραλλαγήν ἀρχαιοτέραν τῆς Ἐπαναστάσεως²⁾. Θὰ ἦτο ἀληθῶς θαυμάσιον φαινόμενον, ἐὰν τὰ πλάσματα τῶν Ἑλλήνων λογίων ΙΗ' και ΙΘ' αἰῶνος ἠδύναντο νὰ εὐρωσι μεταξὺ τῶν ὁμοφύλων αὐτῶν τόσην διάτορον ἀπήχησιν και τόσην μεγάλην διάδοσιν, ὅσην ἔχουσιν ἀπὸ πολλῶν γενεῶν νὰ ἐπιδείξωσι τὰ περὶ τῆς Ἀλώσεως δημοτικὰ ἔσματα και τὰ περὶ τοῦ Μαρμαρωμένου Βασιλιᾶ θρυλήματα τῶν Νεοελλήνων.

Κατὰ τὸν Ν. Γ. Πολίτην,³⁾ εἰς τὸν ὁποῖον ὀφείλομεν ἀρίστας ἐρεῦνας περὶ τῆς γενέσεως τοῦ θρύλου τοῦ «Μαρμαρωμένου Βασιλιᾶ», διεπλάσθη ὁ θρύλος οὗτος «καθ' ὃν χρόνον τὸ ἔθνος ἐφαίνετο, ἀπολέσαν τὰ πάντα πεσοῦσης τῆς Κωνσταντινουπόλεως, και οὐδαμῶθεν ὑπέφωσκε τις ἐλπίς σωτηρίας. Ἀλλ' ἡ μεγάλη συμφορὰ τοῦ ἔθνους εὐρίσκειται ἀκριβῶς ἐν τῷ μεταίχιμί τῶν φόβων και τῶν ἐλπίδων, τῆς ἀπογνωσεως και τῆς ἀναθαρρήσεως. Διότι πρὸ ταύτης μὲν τὰ περὶ τοῦ μέλλοντος μαντεύματα ἦσαν ἀπαίσια, και προανήγγελαν ὄλεθρον και καταστροφάς, μετὰ δὲ τὴν Ἀλωσιν ἀντίθετα ὅλως διεδίδοντο, μαρτυροῦντα μεταβολὴν τοῦ φρονήματος τοῦ ἔθνους. Ἀπὸ πολλοῦ μὲν χρόνου πρὸ τῆς Ἀλώσεως τῆς πρωτευούσης τοῦ κράτους ἐφέροντο χρησμοὶ περὶ τῆς ἐπικειμένης καταστροφῆς, ὧν δημωδέστατοι ἦσαν οἱ λέγοντες «Βοῦς βοήσει και ταῦρος θρηνησει» και οὐαί σοι Ἐπτάλοφε, ὅτι οὐ χιλιάσεις»⁴⁾.. τὴν δ' ἐκ τούτων καταπτώσιν τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς Ἀλώσεως σαφῶς ἐκθέτει σύγχρονος χρονογράφος [ὁ Ἰμβριος Κριτόβουλος]: «οἱ τε μάντιες ἀπαίσια πολλὰ ἐπεθείαζον, λόγια τε παλαιὰ ἤδετο

1) K. Krumbacher, Ein dialogischer Threnos über den Fall von Konstantinopel (S.-A. aus den Sitzungsberichten der philos.—philol. u. der histor. Classe der Bayer. Akademie der Wiss. 1901, Heft III). Ἐν Μονάχῳ 1901, σελ. 335.

2) Πρβλ. Νίκων Α. Βέη, Ἐθνικοὶ θρηνοί, ἐν τοῖς «Παναθηναίοις», τόμ. Θ' (1904) σελ. 78-79.

3) Παραδόσεις, τόμ. Β', σελ. 658 κ. ἐ. (Πρβλ. και Λαογραφικὰ Σύμμεικτα, τόμ. Α', σελ. 14—28).

4) Βλ. Τζέτζη Ἐπιστολάς 59, σελ. 53-4 ἐκδ. Th. Pressel, Τζέτζη Χιλιάδ. Θ', 615 κ. ἐ. Ἡ ἐσχάτη θρασις τοῦ Δανιὴλ, ἐν Vassiliev Anecd. Graeco-byz. σελ. 45.

καὶ χρησιμοὶ ἀνηρευῶντο, καὶ ὅσα ἄλλα ἐν τοῖς τοιοῦτοις ξυμβαίνειν φιλεῖ, πάντα ἐγίνετο, ἅ πάντα εἰς οὐδὲν χρηστὸν φέροντα φόβον τε παρείχε πολὺν καὶ ἀγωνίαν αὐτοῖς, καὶ ἑαυτῶν ὅλως ἕξιστα, καὶ περὶ τοῦ μέλλοντος οὐκ ἐδίδου θαρρεῖν¹»). Εὐθὺς ὁμως μετὰ τὴν "Ἀλωσιν ἐγεννήθησαν αἴσιαι περὶ τῆς μελλούσης τύχης τοῦ ἔθνους ἐλπίδες, καὶ ἐρριζώθη ἡ πεποίθησις παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ, ὅτι ἀφεύκτως διὰ τῆς σπάθης θ' ἀνακτῆσι τὴν διὰ τῆς σπάθης ἀρπασθεῖσαν ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν πατρικὴν κληρονομίαν. Καὶ ἡ πεποίθησις αὕτη διεσείετο μὲν καὶ ἀπημβλύνετο ἐνίοτε ἐν ἡμέραις λιποψυχίας ἐξ ἐθνικῶν συμφορῶν, ἀλλ' οὐδέποτε ἐξέλιπε, ὑποτρεφομένη μὲν ὑπὸ τῆς ἐλπίδος εἰς τὴν ἐπικράτησιν τοῦ δικαίου καὶ ὑπὸ τῆς συναισθήσεως τῆς δυνάμεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἐκδηλουμένη δ' εἰς χρησμούς καὶ προρρήσεις, παραδόσεις καὶ δημοτικὰ ἄσματα καὶ εἰς ἐνόπλους ἐξεγέρσεις κατὰ τοῦ ἰσχυροτάτου δεσπότη²).

Περὶ τοῦ τελευταίου τῶν Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων, τοῦ θανάτου καὶ τῆς ταφῆς αὐτοῦ, ἐπεκράτησαν μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων, Τούρκων καὶ Δυτικῶν ποικίλα θρυλήματα¹). Οὕτω π. χ. ἐν τῷ χρονικῷ, τὸ ὁποῖον περὶ τὸ 1580 συντάξαεν ὁ μέγας λογοθέτης τῆς Μεγάλης Ἑκκλησίας Ἰέρᾶξ ἀναγινώσκομεν:

Ὁ Κωνσταντῖνος κράτωρ δέ, ὁ Δράγασης τούπικλην,
ἐν τῷ μεγίστῳ τῷ ναῷ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας,
τῆς παρ' Ἰουστινιανοῦ ἐκ βάρων ἐγεργεῖσις,
καταφυγῶν ὁ δυστυχῆς σὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις,
μεταλαμβάνει τῶν φρικτῶν Κυρίου μυστηρίων
αὐτός τε καὶ οἱ σὺν αὐτῷ παῖδες ὁμοῦ καὶ δοῦλοι·
τὴν ὁμεινέτιν φεῦ! δ' αὐτοῦ κατατομεῖ τὸ πρῶτον,
καὶ παῖδας καὶ τοὺς συγγενεῖς καὶ τοὺς οἰκείους πάντας,

1) Κριτοβούλου συγγραφῆς Α', ιη', 7 (=Müller Fr. hist. Graec., τόμ. V, σελ. 69.)

2) Ν. Γ. Πολίτης, Παραδόσεις, τόμ. Α', σελ. 658—9.

1) Πρβλ. τὸ μελέτημα τοῦ Σ. Π. Λάμπρου «Ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος ὡς σύζυγος ἐν τῇ ἱστορίᾳ καὶ τοῖς θρύλοις» ἐν τῷ «Νέῳ Ἑλληνομῆμονι», τόμ. Δ' (1907) σελ. 417—466. Ἐπίσης πρβλ. τὸ μελέτημα τοῦ Ζ. Ἀ. Σιδηροῦ, «Περὶ τοῦ τάφου, τοῦ θανάτου καὶ τῆς σπάθης Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου» ἐν τῷ βιβλίῳ «Πολιορκία καὶ ἀλωσις τῆς Κωνσταντίνου πόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐν ἔτει 1453 συγγραφείσα μὲν ὑπὸ τοῦ διασήμου καὶ σοφοῦ Ἀρχαιολόγου Α. Δ. Μόρτμαν (πατρός), μεταφρασθεῖσα δὲ ἐκ τοῦ Γερμανικοῦ ὑπὸ Α. Βαφειάδου Λεσβίου... Ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ἐκδότης Εὐνοϊκὸς Ν. Κούζης βιβλιοπώλης. Πέραν Κουλέ—Καποῦ ἀριθ. 693. 1909», σελ. 174—209, (περὶ τοῦ ἀνωτέρω βιβλίου ἰδὲ καὶ Α. D. M o r d t m a n n, Anatolien, eingeleitet und mit Anmerkungen versehen von F. B a b i n g e r. Hannover 1925, σελ. XIX—XX.)

μη ζῆν προκρίνας, θανεῖν δέ, αὐτοῦ ἐπὶ τὸ σέβας.

.....

πᾶσι δὲ τάφος γέγονε πατρὶς ἢ παμφιλτάτη
τοῦ Κωνσταντίνου κράτορος καὶ τῶν ἀρίστων πάντων.¹⁾

Τὰ τοῦ Ἰέρακος περὶ τῆς σφαγῆς τῆς συζύγου, τέκνων ²⁾ καὶ οἰκείων τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου—κατὰ διαταγὴν αὐτοῦ τούτου,—βραχὺ πρὸ τῆς Ἀλώσεως τῆς Κων/πόλεως, ἐπαναλαμβάνει ὡς φημιγορίαν καὶ ὁ Θεοδόσιος Ζυγομαλᾶς ἐν ἐπιστολῇ πρὸς τὸν Μαρτίνον Κρουσίον: «Φέρεται δὲ λόγος ὅτι πρότερον [ὁ Κωνσταντίνος Παλαιολόγος] μεταδούς τῶν θείων μυστηρίων τοῖς παισὶν αὐτοῦ, τῇ βασιλίσση καὶ πολλοῖς συγγενέσι καὶ οἰκείοις, ἅπαντας ἀποκεφαλίσθηαι προσέταξε τοῦ μη αἰχμαλωσίας τυχεῖν» ³⁾. Ἀπαντῶν δὲ ὁ Θεοδόσιος Ζυγομαλᾶς εἰς ἐρωτήματα τοῦ Μαρτίνου Κρουσίου ἐν σχέσει πρὸς τὴν κατὰ τὴν Ἀλωσιν τυχὸν σύζυγον τοῦ τελευταίου βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος ἐσημέωσε: «Βασιλίσσης ὄνομα ὑστάτης οὐκ οἶδα. Ἡρώτησα γὰρ πολλούς, καὶ οὐδεὶς μοι εἶχε λέγειν ἀληθείας ῥήματα ἢ γραφὴν δεῖξαι ⁴⁾». Ἡ ἀπορία τοῦ Θεοδοσίου Ζυγομαλᾶ καὶ τοῦ Μαρτίνου Κρουσίου δικαιολογεῖται τελείως, διότι ὁ Κωνσταντίνος Παλαιολόγος κατὰ τὴν Ἀλωσιν ἦτο χῆρος, πατὴρ δὲ τέκνων κατὰ τὰς αὐθεντικὰς πηγὰς οὐδέποτε ὑπῆρξε ἄν καὶ πολλοὶ ἡμέτεροι καὶ ξένοι, σύγχρονοι καὶ μεταγενέστεροι τῆς Ἀλώσεως, πολλὰ ἀφηγοῦνται περὶ τῆς κατ' αὐτὴν δῆθεν συζύγου καὶ τῶν δῆθεν τέκνων τοῦ Κωνσταντίνου ΙΑ', προφορικοὶ δὲ θρυλοὶ περὶ τούτων καὶ ἐκείνης κυκλοφοροῦσι μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Τούρκων καὶ μέχρι σήμερον ⁵⁾).

Γεγονὸς εἶναι, ὅτι ὁ τελευταῖος τῶν Παλαιολόγων αὐτοκρατόρων ἔπεσεν ἡρωϊκῶς μαχόμενος ὑπὲρ τοῦ Γένους καὶ τῆς Πόλεως, «τῆς χαρᾶς πάντων τῶν Ἑλλήνων», κατὰ τὴν ἀποφράδα εἰκοστὴν ἐνάτην Μαΐου τοῦ 1453. Ἐν τούτοις περὶ τῆς τύχης τοῦ ἡρωϊκοῦ, ἀλλ' ἀτυχοῦς αὐ-

1) K. N. Σάθρα, Μεσαιωνικὴ βιβλιοθήκη. Τόμ. Α'. Ἐν Βενετίᾳ 1872, σελ. 266-7, στίχ. 669-677, 685-686, πρβλ. καὶ σελ. ρλζ'. Dethier, Monumenta Hungariae Historica. Τόμ. ΚΑ', μέρος Α', σελ. 669—677. Πρβλ. καὶ Σ. Π. Λάμπρον, ἔνθ' ἀνωτέρω, σελ. 449.

2) Περὶ τοῦ Ἰέρακος πρβλ. πρὸ παντὸς Δ. Γρ. Καμπούρογλου, Ἀθηναϊκὸν ἀρχοντολόγιον. Α'. Οἱ ἄρχοντες Μπενιζέλοι. Ἐν Ἀθήναις 1921, σελ. 71—108, ὅπου καὶ ἀρχαιοτέρα βιβλιογραφία (πρὸςθες καὶ J. Moravcsik ἐν B.—Ng. Jb., τόμ. I' [1932—34] σελ. 413—416).

3) M. Crusii, Turcograecia. Ἐν Βασιλεῖα (1584) σελ. 96.—Ὁ Θεοδόσιος Ζυγομαλᾶς καὶ ὁ Ἰέραξ φαίνονται ἀντλοῦντες ἀναφορικῶς πρὸς τὰς ἀνωτέρω φημιγορίας ἐκ λαϊκῶν προφορικῶν πηγῶν.

4) M. Crusius, ἔνθ' ἀνωτέρω, σελ. 96 (πρβλ. καὶ σελ. 57).

5) Πρβλ. Σ. Π. Λάμπρον, ἔνθ' ἀνωτέρω, σελ. 429 κ. ἐ., ζ. Ἀ. Σιδερίδην, ἔνθ' ἀνωτέρω σελ. 191.

τοκράτορος πολλά τὰ αντιφατικά ἐλέγοντο καὶ εὐθύς μετὰ τὴν "Ἀλωσιν καὶ βραδύτερον. Αὐτὸς ὁ πολυχρόνιος οἰκεῖος τοῦ αὐτοκράτορος, ὁ πρωτοβεστιάριος αὐτοῦ, ὁ ἱστορικός Γεώργιος Φραντζῆς—ὡς φαίνεται—κατὰ τὴν ἐσχάτην περίοδον τοῦ ἀγῶνος, καταληφθεὶς ὑπὸ δειλίας, ἐγκατέλιπε τὸν αὐτοκράτορα καὶ ἀπέβλεψεν εἰς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ σωτηρίαν¹⁾. Δί' ὃ περὶ τῆς τύχης τοῦ αὐτοκρατορικοῦ αὐτοῦ κυρίου—εὐθύς μετὰ τὴν "Ἀλωσιν—δὲν εἶναι ὁ Γεώργιος Φραντζῆς βέβαιος, ἀρκεῖται δὲ νὰ σημειώσῃ κατὰ τρόπον Ἡροδότειον, ὅτι «τινὲς μὲν ἐλθόντες ἔλεγον, ὅτι ἔφυγεν, ἄλλοι δὲ ἐν τῇ πόλει εἶναι ἔλεγον κεκρυμμένον, ἄλλοι δὲ τεθνάναι μαχόμενον»²⁾. Τὰ αὐτὰ περίπου πρὸς τὰ τοῦ Γεωργίου Φραντζῆ ἐκθέτει σχετικῶς καὶ ὁ Νικόλαος Βάρβαρος, τονίζων, ὅτι ἄγνωστος ἦτο ἡ τύχη τοῦ αὐτοκράτορος, διότι ἄλλοι μὲν ἔλεγον, ὅτι εἶδον αὐτὸν μεταξὺ τῶν νεκρῶν, ἄλλοι δέ, ὅτι ἔφυγεν ἐν ᾧ προέβαινον οἱ Τοῦρκοι εἰς τὴν περιοχὴν τῆς πύλης τοῦ Ἁγίου Ῥωμανοῦ³⁾. Ὁ δὲ Ἀρμένιος Ἀβραάμ, ὁ ὁποῖος ἐθρήνησε—πιθανῶς οὐχὶ μακρὸν μετὰ τὴν "Ἀλωσιν—δι' ἑκατὸν ἐνενήκοντα ὀκτώ στίχων τὴν πτώσιν τοῦ «μεγάλου καταφυγίου τῶν Χριστιανῶν», ἀναφέρει, ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ μετὰ τὴν εἴσοδον τῶν Τούρκων εἰς τὴν Πόλιν ἔφυγε διὰ τῶν θαλασσῶν ἐπιβάς φραγκικοῦ πλοίου.⁴⁾ Τὶ θαυμάσια ἱστορία καὶ μυθολογήματα ἐκυκλοφόρουν περὶ τῆς τύχης τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου, μανθάνομεν καὶ ἐξ ἄλλων κειμένων καὶ ἐκ τοῦ «Θρήνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως», ὁ ὁποῖος περιεσώθη ἐν ἑλληνικῷ κώδικι τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῶν Παρισίων⁵⁾, ἐπὶ μέρους δὲ καὶ ἐν κώδικι τῆς Συλλογῆς Πολλάνη⁶⁾. Ἔχει δὲ τὸ κείμενον τοῦ Θρήνου τούτου ὡς ἐξῆς: «Ὁ δὲ ἐλεεινὸς βασιλεὺς Κωνσταντῖνος καθὼς ἐμπῆκαν οἱ Τοῦρκοι τὸ μέρος τοῦ Ἁγίου Ῥωμανοῦ, ἐπεριπάτει ἀπὸ τὰ τεῖχη καὶ ἔβλεπε διὰ τοὺς ἐχθρούς. Εἶχε καὶ μετ' αὐτοῦ μερικοὺς ἀπὸ τοὺς ἄρχοντας καὶ πρὸς τὸ δεξιὸν μέρος ἦτον ἓνας ναὸς τῆς Ὑπεραγίας, καὶ θεωρεῖ ὁ βασιλεὺς μίαν βασίλισσαν ὅπου ἔρχονταν ἀπὸ ἔξω μὲ πολλοὺς εὐνούχους καὶ ἐμπῆκε μέσα εἰς τὸν ναόν. Ὑπῆγε γοῦν καὶ ὁ βασιλεὺς μὲ τοὺς ἄρχοντας νὰ ἰδοῦν τί βασίλισσα ἦταν ἐκείνη ὅπου ἐμπῆκεν εἰς

1) Πρβλ. καὶ τὰς εἰκασίας τοῦ Ζ. Ἁ. Σιδερίδου, ἐνθ' ἀνωτέρω, σελ. 175 κ. ἔ.

2) Γ', σελ. 290 ἔκδ. Βόννης.

3) Nicolo Barbaro, *Giornale dell' assedio di Constantinopoli*. Ἐκδ. ὑπὸ Enrico Cornet, σελ. 57. Πρβλ. Ζ. Α. Σιδερίδην, ἐνθ' ἀνωτέρω, σελ. 181.

4) Πρβλ. τὴν γαλλικὴν μετάφρασιν τῶν στίχων τοῦ Ἀβραάμ ὑπὸ Eug. Boré ἐν "*Journal Asiatique*," τόμ. ΙΕ' (1835) σελ. 283—4, καὶ Ν. Γ. Πολίτην, *Παραδόσεις*, τόμ. Β', σελ. 660 κ. ἔ. Περὶ ἄλλων μεταφράσεων τῶν αὐτῶν στίχων πρβλ. καὶ Σ. Π. Λάμπρον, «Νέος Ἑλληνομνήμων», τόμ. Ε' (1908) σελ. 196 κ. ἔ.

5) *Suppl. gr.* 467.

6) Ἀριθ. 39=Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος ἀριθ. 2414.

τὸν ναὸν ἐκείνον καὶ ἐμπῆκαν μέσα. Ἡ δὲ βασίλισσα ἀνοίξε τὴν ὥραιαν πύλην καὶ ἐμπῆκε μέσα καὶ ἐκάθισεν εἰς τὸ ἱερὸν σύνθρονον καὶ ἔδειξε σχῆμα λυπητικόν. Τότε ἀνοίξε τὸ ὑπεράγιον αὐτῆς στόμα καὶ εἶπε πρὸς τὸν βασιλέα: «Ἀφόντις μοῦ ἐπαράδοσαν ταύτην τὴν ταλαίπωρον Πόλιν, πολλαῖς φοραῖς τὴν ἐγλύτωσα ἀπὸ ὀργαῖς θεϊκαῖς· ἀλλὰ καὶ τῶρα ἐπαρακάλεσα τὸν υἱὸν μου καὶ θεόν, καὶ ὅμως ἔγινε ἀπόφασις, ὅτι νὰ παραδοθῆτε εἰς τὰς χεῖρας τῶν ἀλλοτρίων, διότι αἱ ἁμαρτίαι τοῦ λαοῦ ἀναψαν τὸν θυμὸν τοῦ θεοῦ. Καὶ λοιπὸν ἄφες τὸ στέμμα τῆς βασιλείας ἐδῶ νὰ τὸ φυλάγω, ἕως νὰ εὐδοκήσῃ ὁ θεὸς νὰ ἔλθῃ ἄλλος νὰ τὸ παραλάβῃ καὶ σὺ ὕπαγε νὰ ἀποθάνῃς ὅτι ἔττι ὤρισεν ὁ θεός». Καὶ ὡς ἤκουσεν ὁ βασιλεὺς, ἔγινε περίλυπος, καὶ ἔβγαλε τὸ στέμμα τῆς βασιλείας καὶ τὸ σκῆπτρον ὅπου ἐβάστα εἰς τὸ χέρι, καὶ τὸ ἔβαλεν ἐπάνω εἰς τὴν ἀγίαν τράπεζαν· καὶ ἐστάθῃ μετὰ δακρύων καὶ εἶπεν «᾿ὦ δέσποινά μου, ἐπειδὴ διὰ τὰς ἁμαρτίας μου ἐξεγυμνώθηκα τὴν τιμὴν τῆς βασιλείας καὶ χάνω καὶ τὴν ζωὴν μου, ἰδοὺ παραδίδωμι καὶ τὴν ψυχὴν μου εἰς χεῖρας σου, καθὼς σὲ ἐπαρέδωκα καὶ τὸ στέφος τῆς βασιλείας». Τότε ἀπεκρίθη ἡ κυρία τῶν ἀγγέλων· «Κύριος ὁ θεὸς νὰ ἀναπαύσῃ τὴν ψυχὴν σου μετὰ τῶν ἀγίων αὐτοῦ.» Ὁ δὲ βασιλεὺς ἔβαλε μετάνοιαν, καὶ ὑπῆγε νὰ φιλήσῃ τὸ γόνυ αὐτῆς, καὶ ἐκείνη ἔγινε ἄφαντος μετὰ τῶν εὐνοούχων, οἵτινες ἦσαν οἱ ἄγγελοι. Ἀλλὰ οὐδὲ τὸ στέμμα οὐδὲ τὸ σκῆπτρον εὐρέθησαν ἐκεῖ ὅπου τὸ ἄφησε, διότι τὸ ἐπῆρεν ἡ κυρία Θεοτόκος νὰ τὸ φυλάγῃ ἕως οὗ νὰ γένη ἔλεος εἰς τὸ ταλαίπωρον γένος τῶν Χριστιανῶν. Ταῦτα ἐξηγήθησάν τινες Χριστιανοὶ ὕστερον, παρόντες ἐκεῖ ὅπου εἶδαν τὸ θαῦμα. Τότε ἐβγήκε ὁ βασιλεὺς γεγυμνωμένος τῆς βασιλείας, καὶ ὑπῆγε μετὰ τῶν ἀρχόντων αὐτοῦ, βλέποντες ἀπὸ τὰ τεῖχη τοὺς ἐχθρούς· καὶ ἐσύναξαν καὶ ἐσυναπαντήθη μὲ μερικoὺς Τούρκους, καὶ, δώσας πόλεμον μετ' αὐτῶν, ἐνικήθη, καὶ ἔκοψαν αὐτὸν ὁμοῦ μὲ τοὺς ἄρχοντας αὐτοῦ, καὶ ἤφεραν τὴν κεφαλὴν τοῦ ἔλεεινοῦ βασιλέως εἰς τὸν σουλτάνον καὶ ἐχάρη μεγάλως». ¹⁾

Ἐκ τῶν προεκτεθειμένων ἐξάγεται, ὅτι κατ' ἀρχάς, ἦτοι εὐθὺς μετὰ τὴν Ἀλωσιν, ὑπῆρξαν ἀντιφατικὰ τὰ λεγόμενα περὶ τῆς τύχης τοῦ τελευταίου βυζαντινοῦ αυτοκράτορος. Αὐτὸς ὁ Πορθητῆς ἅμα τὸ πρῶτον εἰσῆλθεν εἰς τὴν Πόλιν διετέλεσεν ἐν πλήρει ἀπορίᾳ περὶ τῆς τύχης τοῦ μεγάλου αὐτοῦ ἀντιπάλου καὶ ἠρώτησε τὸν μέγαν δοῦκα Λουκᾶν Νοταρᾶν «εἰ ὁ βασιλεὺς ἀπέδρασὺν ταῖς ναυσί, καὶ ὁ δούξ ἀπεκρίνατο, ὅτι οὐκ οἶδε· ἦν γὰρ αὐτὸς [=ὁ Λουκᾶς Νοταρᾶς] ἐν τῇ βασιλικῇ πύλῃ τότε ὅτε οἱ Τοῦρκοι συνήντησαν, εἰσελθόντες ἐν τῇ πύλῃ τῆς Χαρσοῦ, τῷ βασιλεῖ» ²⁾. Μόλις δὲ ἀφ' οὗ ἀνευρέθη ἡ κεφαλὴ τοῦ ἀτυχοῦς αυτοκράτορος καὶ ἀνεγνωρίσθη αὕτη καὶ ὑπὸ τοῦ Λουκᾶ Νοταρᾶ καὶ

1) Σ. Π. Λάμπρος, ἔνθ' ἀνωτέρω, τόμ. Ε' (1908) σελ. 248—250

2) Δοῦκας, ἔκδ. Βόννης, σελ. 300.

ὑπ' ἄλλων ἐπέισθη ὁ Πορθητῆς περὶ τοῦ θανάτου ἐκείνου¹⁾. Ὁρθῶς παρετηρήθη²⁾, ὅτι ἡ κατ' ἀρχὰς ἐπικρατήσασα ἀμφιβολία καὶ ἀβεβαιότης περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου πρέπει ν' ἀποδοθῆ καὶ εἰς τὰς κυκλοφορούσας τότε χρησιμολογίας καὶ εἰς τὰ γεγονότα, ὅτι ὁ ἀείμνηστος αὐτοκράτωρ ἔπεσε «μονώτατος»,³⁾ τῶν περὶ αὐτὸν θανόντων ἢ φυγόντων, καὶ ἔπεσε μᾶλλον ὡς ἀπλοῦς μαχητῆς ἢ ὡς αὐτοκράτωρ· ἐννοῶ, ἔπεσεν ἐνδεδυσμένος οὐχὶ ὀλόκληρον τὴν αὐτοκρατορικὴν στολὴν, ἀλλὰ μόνον τὰ αὐτοκρατορικὰ πέδιλα⁴⁾. Πρβλ. μάλιστα τὰ λεγόμενα ὑπὸ τοῦ Δούκα: «ὁ βασιλεὺς οὖν ἀπαγορεύσας ἑαυτὸν, ἰστάμενος βαστάζων σπάθην καὶ ἀσπίδα εἶπε λόγον λύτης ἀξιονοῦκ ἔστι τις τῶν Χριστιανῶν τοῦ λαβεῖν τὴν κεφαλὴν μου ἀπ' ἐμοῦ; ἦν γὰρ μονώτατος ἀπολειφθεῖς. τότε εἰς τῶν Τούρκων δούς αὐτῷ κατὰ πρόσωπον καὶ πλήξας, καὶ αὐτὸς τῷ Τούρκῳ ἐτέραν ἐχαρίσατο· τῶν ὀπισθεν δ' ἕτερος καιρίαν δούς πληγὴν, ἔπεσε κατὰ γῆς· οὐ γὰρ ᾔδεισαν, ὅτι ὁ βασιλεὺς ἔστιν, ἀλλ' ὡς κοινὸν στρατιώτην τοῦτον θανατώσαντες ἀφήκαν»⁵⁾. Πρβλ. καὶ Λαόνικον Χαλκοκονδύλην: «τοῦ μέντοι βασιλέως Ἑλλήνων τὴν κεφαλὴν τῶν νεηλίδων⁶⁾ τις μετὰ ταῦτα παρὰ βασιλέα ἐνεγκάμενος δῶρά τε ἔλαβε καὶ ἀρχῇ ἐδωρήθη. ὄτω δὲ τρόπῳ ἀποθάνοι, οὐδεὶς ᾔσθετο τῶν νεηλίδων φράσαι. κατὰ γὰρ τὴν πύλην σὺν πολλοῖς ἄλλοις αὐτοῦ ὡς ὀτυχῶν ἐτελεύτησε.»⁷⁾ Καὶ δὲν ἀποκλείεται τὸν κατὰ κοινὸν μαχητὴν θάνατον τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου νὰ ὑπονοῆ ὁ στιχοπλόκος τοῦ ἐν τῷ χρησιμολογίῳ τοῦ Παΐσιου Λιγαρίδου κειμένου «Θρήνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως», λέγων:

ἐσκότῳσαν τὸν βασιλὲ οἱ σκύλοι γιανιτζάροι·
ἀνεκατῶθ' τὸ αἷμα του μὲ τῶν πολλῶν τῶν αἷμα⁸⁾.

1) Αὐτόθι.

2) Ὑπὸ τοῦ Ζ. Ἀ. Σιδερίδου, ἐνθ' ἀνωτέρω, σελ. 175 κ.έ.

4) Ἐκ τῶν αὐτοκρατορικῶν «περικνημίδων ἢ καὶ πεδίων, ἐνθα χρυσοὶ ἀετοὶ ἦσαν γεγραμμένοι· ἀνεγνωρίσθη βραδύτερον τὸ πτώμα τοῦ αὐτοκράτορος κατὰ τὸν Γεώργιον Φραντζῆν (ἐκδ. Βόννης, σελ. 291.)

3) Καὶ κατὰ τὰ λεγόμενα ὑπὸ τοῦ *Ubertini Tusculi Brixienis* (*Croleus libri IV*, ἐκδ. *Dethier*, ἐνθ' ἀνωτέρω, σελ. 95-262) Βιβλ. Δ', στίχ. 1007-1012, ὁ Κωνσταντίνος Παλαιολόγος προσεβλήθη «μόνος μαχόμενος». Πρβλ. Ζ. Ἀ. Σιδερίδην, ἐνθ' ἀνωτέρω σελ. 180.

5) Ἐκδ. Βόννης, σελ. 286—7. Τὰς εἰδήσεις ταύτας ἴσως συνέλεξεν ὁ Δούκας ἐκ Τούρκων αὐτοπτῶν τῶν σχετικῶν ἔργων ὅπως συνέλεξεν ἐκ Τουρκικῶν πηγῶν—κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ὁμολογίαν (ἐνθ' ἀνωτέρω, σελ. 287)—καὶ ἄλλα σχετικὰ πρὸς τὴν Ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

6) = γιανιτζάρων.

7) Ἐκδ. Βόννης, σελ. 399, ἐκδ. *Darkó*, τόμ. Β', σελ. 163.

8) Α. Παπαδόπουλος Κεραμεὺς ἐν «*B. Z.*», τόμ. Ι' (1903) σελ. 268—271, στίχ. 17—18.

Κατὰ τὰ ἀνωτέρω «μονωτάτου» καὶ «ὡς κοινοῦ στρατιώτου» ἀποθανόντος τοῦ αὐτοκράτορος, δὲν θὰ ὑπῆρχον μεταξύ τῶν ἡμετέρων ἄμεσοι μάρτυρες τοῦ ἡρωικοῦ αὐτοῦ τέλους· ἐντεῦθεν λοιπὸν καὶ ἢ περὶ τῆς τύχης αὐτοῦ κατ' ἀρχὰς ἐπικρατήσασα ἀμφιβολία καὶ ἀβεβαιότητα, ἐπικρατήσασα κατ' ἀρχὰς καὶ μεταξύ τῶν οἰκειοτάτων τοῦ αὐτοκράτορος ἀξιωματικῶν, ὡς ὁ Λουκάς Νοταρᾶς καὶ ὁ Γεώργιος Φραντζῆς.¹⁾ ἐντεῦθεν λοιπὸν προϋπῆρχον καὶ δεδομένα κατάλληλα πρὸς δημιουργίαν σχετικῶν θρύλων. Ἀλλὰ τίθεται τὸ ἐρώτημα, διατι ὁ αὐτοκράτωρ κατὰ τὴν ἐσχάτην περίοδον τοῦ ἀγῶνος δὲν ἐφόρεσε τὴν ἐπίσημον αὐτοῦ στολήν; Βεβαίως ἐκ προνοίας· πρῶτον μὲν ὅπως μὴ καταστῇ στόχος τῶν ἐχθρῶν κατὰ τὰς ἐφόδους τούτων, δεύτερον δέ, ὅπως ἐν περιπτώσει ἀλώσεως τῆς Πόλεως ἀποφύγη τὴν αἰχμαλωσίαν, ἀνθ' ἧς προετίμα τὸν ἐφ' ὅπλου θάνατον.²⁾ Ὅτι οἱ ἐχθροὶ ἐν περιπτώσει ἐπικρατήσεως ἀπέβλεπον πρὸ πάντων εἰς τὴν αἰχμαλωσίαν τοῦ αὐτοκράτορος εἶναι προφανές. Καὶ ὁ Μανουὴλ Μαλαξὸς ὀρθῶς παρετήρησεν, ὅτι οἱ φονεύσαντες κατὰ τὴν 29 Μαΐου 1453 τὸν Κωνσταντῖνον Παλαιολόγον Τοῦρκοι ἠγνόησαν, «ὅτι ὁ βασιλεὺς ἦν· εἰ γὰρ ἔγνωσαν, οὐκ ἄν, οἶμαι, ἐφόνευσαν, ἀλλὰ ζῶντα ἐπίασαν, συλλαβόντες παντοιοτρόπως, καὶ προσέφερον τῷ βασιλεῖ αὐτῶν³⁾». Καὶ ὁ Δούκας⁴⁾ ἔχων ὑπ' ὄψει καὶ ἀνακοινώσεις Τούρκων, μετασχόντων τῆς Ἀλώσεως τῆς Πόλεως, βεβαιοῖ, ὅτι οὗτοι ἐκ κακῶν ὑπολογισμῶν προέβησαν κατ' αὐτὴν εἰς σφαγὰς πολλῶν χριστιανῶν· «καὶ γὰρ - ἔλεγον οἱ Τοῦρκοι - εἰ ἤδειμεν τοσαύτην ἀπορίαν ἀνδρῶν ὑπάρχουσιν ἐν τῇ Πόλει, τοὺς πάντας ὡς πρόβατα πεπράκαμεν ἄν».

Ἄνωτέρω παρεθέσαμεν χωρὶα παλαιῶν κειμένων, βεβαιοῦντα τὰς ἀμφιβολίας καὶ τὰς ἀβεβαιότητας, αἱ ὁποῖαι ἐπεκράτουν ἀμέσως μετὰ τὴν Ἄλωσιν τῆς Βασιλευσύης ἐν σχέσει πρὸς τὸ τέλος τοῦ Κωνσταντῖνου Παλαιολόγου. Ἄδρομερεστέρας εἰδήσεις περὶ τῶν αὐτῶν

1) Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 32ιη' κ. ἐ.

2) Πρβλ. Ζ. Ἄ. Σιδερίδη, ἐνθ' ἀνωτέρω, σελ. 176 κ. ἐ. Καὶ ἐν βραχείᾳ ἰταλικῇ ἐκθέσει περὶ τῆς Ἀλώσεως, διασωθείση ἐν τῷ κώδικι V.F.4 τῆς ἐν Νεαπόλει βιβλιοθήκης Brancacciana, ἐκδεδομένη δὲ ὑπὸ Σ. Π. Λάμπρου, «Νέος Ἑλληνομνήμων», τόμ. Ε' (1908) σελ. 259-260 ἀναγινώσκωμεν: «et l'imperatore fu ucciso hauendosi l'habito mutato per non essere conosciuto».

3) Ἱστορία πολιτικῆ Κωνσταντινουπόλεως ἐν Μ. Crusii, TurgoGraecia (ἐν Βασιλείᾳ 1584), σελ. 12. Πρβλ. καὶ Ζ. Ἄ. Σιδερίδη, ἐνθ' ἀνωτέρω, σελ. 177 κ. ἐ., 183 κ. ἐ.

4) Ἐκδ. Βόννης, σελ. 287-8.

ἀμφιβολιῶν περιέχει ὁ λεγόμενος «Θρῆνος τῆς Κωνσταντινουπόλεως», ὁ θεωρούμενος ὑπὸ τινων ἔργον τῆς περιόδου 1461—1483 καὶ προσγραφόμενος οὐχὶ ὀρθῶς εἰς τὸν Ρόδιον Ἐμμανουὴλ Γεωργιλλᾶν Λιμενίτην, τὸν στιχοπλόκον τοῦ «Θανατικοῦ τῆς Ρόδου» καὶ τῆς «Ἱστορικῆς ἐξηγήσεως περὶ τοῦ Βελισαρίου» Ἄλλ' ὁ λεγόμενος «Θρῆνος τῆς Κωνσταντινουπόλεως» οὗτος διὰ λόγους πραγματικῶν καὶ γλωσσικῶν δὲν προέρχεται ἐκ τῆς γραφίδος τοῦ Ἐμμανουὴλ Γεωργιλλᾶ Λιμενίτου, ἐγράφη δὲ πάντως βραχὺ μετὰ τὴν Ἰωάννην 1), ἐν ᾗ πρωτεύουσα τοῦ Ὄθωμανικοῦ κράτους ἦτο εἰσέτι ἡ Ἀδριανούπολις. Ὅπως δὴποτε ἐν τῷ κειμένῳ τούτῳ, τὸ ὁποῖον συνήθως κυκλοφορεῖ ὡς «Θρῆνος» ἢ «Ἰωάννης» τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὑπάρχουσι πολλοὶ στίχοι, ἐνίοτε μάλιστα στερεότυποι στίχοι, ἀναφερόμενοι εἰς τὸν κακόμοιρον, ἀλλὰ καὶ «πανφρόνιμον» καὶ «ἀνδρεῖον» Κωνσταντῖνον Παλαιολόγον. Ἐκ τῶν στίχων τούτων παραθέτω ἐνταῦθα τοὺς ἀμέσως πρὸς τὰ ἡμέτερα θέματα σχετιζομένους, τοὺς περιέχοντας δῆλον ὅτι φήμας περὶ τῆς τύχης τοῦ ὑστάτου τῶν μεσοχρονίων ἡμῶν ἡγεμόνων:

Νὰ δράμουν νὰ βοηθήσουσι 2) τὴν ταπεινὴν τὴν Πόλιν,
τὴν Πόλιν τὴν πανάτυχον, τὸ μέλος τὸ οἰκεῖον,
τὸν βασιλέα τὸν πτωχόν, τὸν ἄθλιον Κωνσταντῖνον,
ὅπουχε πάντα καὶ αἰεὶ σ' αὐτούς, νὰ τὸν βοηθήσουν,
τὸν πόθον καὶ τὴν πίστιν του καὶ ὄλον του τὸ θάρρος,
καὶ ἐγελάστην ὁ πτωχὸς κ' ἔχασε τὴν ζωὴν του,
καὶ ἀπέθανεν, ὡς λέγουσιν, ἐπάνω εἰς τὸ σπαθίν του.
Τὸ θάρρος ὅπου ἤλπιζεν εὐρέθην γελασμένος. 3)

Καὶ κατωτέρω ἀποτεινόμενος ὁ στιχοπλόκος πρὸς τὸν «αὐθέντην, τὸν δοῦκαν, κύριον τῆς Μπουργούνιας» λέγει πρὸς τοῖς ἄλλοις τὰ ἑξῆς:

Ἡ Πόλις, ἡ ἀγάπη σου, ἐπῆραν τὴν οἱ Τοῦρκοι·
ἡ Ὁδηγήτρια οὐ φαίνεται, ἡ Ἀγία Σοφία ἐχάθην,
ὁ φίλος σου ὁ βασιλεὺς οὐδὲ ποσῶς εὐρέθην·
τοὺς ἄρχοντας ἐκόψασιν τὰ τούρκικα μαχαίρια,
καὶ οἱ πτωχοὶ οἱ ταπεινοὶ ὄλοι ἠχμαλωτισθῆκαν. 4)

1) Πρβλ. πρὸ παντὸς A. Elissen ἐν "Göttingische Gelehrte Anzeigen" 1871, σελ. 1538—1566., 1874, σελ. 475—478, καὶ Γ. Χατζιδάκιν ἐν «B. Z.», τόμ. Γ' (1894) σελ. 581—598 (=τοῦ αὐτοῦ: Μεσαιωνικά καὶ Νέα Ἑλληνικά. Τομ. Α'. Ἐν Ἀθήναις 1905, σελ. 537—560). Πρβλ. καὶ K. Krumbacher, GBL² § 366 Σ. Π. Λάμπρου, «Νέος Ἑλληνομνήμων», τόμ. Ε' (1908) σελ. 194, Γ'.

2) =οἱ Φράγγοι καὶ οἱ λοιποὶ Χριστιανοί.

3) E. Legrand, Bibliothèque grecque vulgaire. Τόμ. Α'. Ἐν Παρισίοις, 1880, σελ. 175, στίχ. 184—191.

4) Αὐτόθι, σελ. 181, στίχ. 375—379.

Καί πάλιν ὁ στιχοπλόκος ἐν ἀποστροφῇ πρὸς τὸν ἡμέτερον αὐτοκράτορα ἀναφωνεῖ:

ὦ βασιλεῦ, καὶ νᾶχες ζῆν καὶ μ' εἶχες ἀποθάνειν!
 ποῦ εἶν' οἱ ἄρχοντες αὐτοὶ τοῦ παλατιοῦ τῆς Πόλης
 καὶ ποῦ ὁ αὐτοκράτορας βασιλεὺς τῶν Ρωμαίων;
 ὦ Κωνσταντῖνε βασιλεῦ, Δράγαζη τὸ πινόμιν,
 εἰπέ μοι ποῦ εὐρίσκεσαι· ἐχάθης; ἐκρυβήθης;
 [ἦ] ζῆς; ἦ καὶ ἀπέθανες; ἐπάνω στὸ σπαθί σου;
 ὅτι ὁ σκύλος ἀμηρᾶς, ὁ Μαχουμέτ ὁ κράτωρ,
 ὁποῦ αὐθέντευσεν λοιπὸν τὴν ἄτυχον τὴν Πόλην,
 πολλὰ γὰρ ἐψήλάφησε τὰ κομμένα κεφάλια,
 καὶ τὰ κορμιά ἐδιέγερνεν, λέγω, τὰ κεκομμένα,
 τὸ γύρευεν, οὐδὲν ἤυρε· οὐκ οἶδα τίς ἢ χρεῖα·
 νεκρὸν σῶμα, λέγω, τὸ σὸν τί τό θελεν ὁ σκύλος,
 ἦ τὴν τιμίαν κεφαλὴν, αὐθέντα, τὴν δικὴν σου.¹⁾

Πολὺ σπουδαιοτέρα διὰ τὸ ζήτημα ἡμῶν εἶναι ἢ πρὸς τὸ τέλος τοῦ αὐτοῦ κειμένου ἀπαντῶσα ἀποστροφή:

ὦ Κωνσταντῖνε βασιλεῦ, τί νᾶναι ἀπὸ σέναν;
 λέγουν ὅτι ἀπέθανες ἐπάνω στὸ σπαθί σου,
 ἤκουσα πάλιν νὰ λέγουσιν καὶ εἶσαι κεκρυμμένος
 ὑπὸ χειρὸς τῆς πανσθενοῦς δεξιᾶς τοῦ Κυρίου·
 μακάρι νὰ 'σαι ζωντανός, σὰν εἶσαι ἀποθαμμένος!²⁾

Ἐχαρακτήρισα ἤδη τὴν ἀμέσως ἀνωτέρω ἀποστροφήν πολὺτιμον, διότι αὕτη βεβαιοῖ, ὅτι ἤδη βραχὺ μετὰ τὴν "Ἄλωσιν εἶχε σχηματισθῆ κυριώτατον σημεῖον τοῦ θρύλου τοῦ Μαρμαρωμένου Βασιλιᾶ, ἦτοι ἐκεῖνο, καθ' ὃ οὗτος ἀφηρηπάγη καὶ ἐκρύβη θεία θελήσει καὶ συνεργεῖα. Παρατηρητέον, ὅτι ὁ στιχοουργὸς τοῦ ἀνωτέρω κειμένου δὲν ἔχει σχηματίσει ὠρισμένην πίστιν περὶ τοῦ τέλους τοῦ αὐτοκράτορος· τονίζει ὅμως κατ' ἐπανάληψιν,³⁾ ὅτι οὐδὲ λείψανον αὐτοῦ εὐρέθη· διὰ τούτου ἴσως ἤθελεν ἐν τούτοις νὰ ἐνισχύσῃ τὴν ἤδη διαδεδομένην παράδοσιν, ὅτι ὁ τελευταῖος Παλαιολόγος ἔχει κρυβῆ

ὑπὸ χειρὸς τῆς πανσθενοῦς δεξιᾶς τοῦ Κυρίου.

1) Αὐτόθι, σελ. 195-6, στίχ. 821-833 (ἀντιθέτως ἀνωτέρω, σελ. 32ιθ' κ. ἐ., λέγουσι τὰ κείμενα σχετικῶς πρὸς τὴν ἀνεύρεσιν τῆς κεφαλῆς τοῦ αὐτοκράτορος, περὶ δὲ τῆς ταφῆς αὐτοῦ πρβλ. πρὸ πάντων Ζ. 'Α. Σιδερίδη ν, ἐνθ' ἀνωτέρω, σελ. 182 κ. ἐ.

2) E. Legrand, ἐνθ' ἀνωτέρω, τόμ. Α', σελ. 202, στίχ. 1014-1018. Πρβλ. Ν. Γ. Πολίτη ν, Παραδόσεις, τόμ. Β', σελ. 661. Ζ. 'Α. Σιδερίδη ν, ἐνθ' ἀνωτέρω, σελ. 181.

3) E. Legrand, ἐνθ' ἀνωτέρω, τόμ. Α', σελ. 181, στίχ. 377, σελ. 196, στίχ. 827-831.

Καὶ ἄλλα σημεῖα τοῦ θρύλου τοῦ Μαρμαρωμένου Βασιλιᾶ ἐλέγχονται ἐν χρόνοις ἤδη παλαιοῖς ἐσχηματισμένα ἢ καὶ στοιχεῖα ἱστορικά ὄντα. Οὕτω λέγει ὁ θρύλος «ὅταν ἦρθε ἡ ὥρα νὰ τουρκέψη ἡ Πόλη, καὶ μπῆκαν μέσα οἱ Τοῦρκοι, ἔτρεξε ὁ Βασιλιᾶς μας καβάλλα ἔς τᾶλογό του νὰ τοὺς ἐμποδίση. Ἦταν πλήθος ἀρίφνητο ἡ Τουρκιά, χιλιάδες τὸν ἔβαλαν ἔς τὴ μέση κ' ἐκεῖνος χτυποῦσε κ' ἔκοβε ἀδιάκοπα μὲ τὸ σπαθί του. Τότε σκοτώθη τᾶλογό του κ' ἔπεσε κι' αὐτός. Κ' ἐκεῖ πού ἕνας Ἀράπης σήκωσε τὸ σπαθί του νὰ χτυπήσῃ τὸ βασιλιᾶ ἦρθε ἄγγελος Κυρίου καὶ τὸν ἄρπαξε...»¹⁾). Περὶ τῶν ἀπεγνωσμένων ἀγώνων τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου μετὰ τὴν εἰσβολὴν τῶν ἔχθρῶν εἰς τὴν Πόλιν πρβλ. ὅσα πρὸς τὰ τοῦ θρύλου πλησιάζοντα λέγει ὁ Γεώργιος Φραντζῆς²⁾): «ὁ δὲ [βασιλεὺς] τὸν ἵππον κεντήσας δραμῶν ἔφθασεν ἔνθα τὸ πλήθος τῶν ἀσεβῶν ἤρχετο, καὶ ὡσπερ ὁ Σαμφῶν ἐπὶ τοὺς ἀλλοφύλους ἐποίει, καὶ τοὺς ἀσεβεῖς ἐν τῇ πρώτῃ συμπλοκῇ ἐκ τῶν τειχῶν ἀπεκρήμνισεν, ὡς ἰδεῖν θαῦμα ξένον τοὺς ἐντυχόντας καὶ βλέποντας· βρυχώμενος ὡς λέων καὶ τὴν ρομφαίαν ἐσπασμένην ἔχων ἐν τῇ δεξιᾷ πολλοὺς τῶν πολεμίων ἀπέσφαξε· καὶ τὸ αἷμα [τῶν ὑπ' αὐτοῦ σφαγέντων] ποταμηδὸν ἐκ τῶν ποδῶν καὶ τῶν χειρῶν αὐτοῦ [ἐφίππου ὄντος] ἔρρεεν».³⁾ «Ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος ἦτο ἐφιππος καὶ ἐκράτει σπάθην, ἐν ᾧ διὰ τῶν ἐρειπωθέντων τμημάτων τοῦ τείχους στίφη Τούρκων εἰσέβαλον εἰς τὴν Πόλιν, — ὅπως δηλαδὴ *mutatis mutandis* καὶ ὁ θρύλος θέλει ἀναφέρεται καὶ ὑπ' ἄλλων πηγῶν συγχρόνων καὶ μεταγενεστέρων τῆς Ἀλώσεως.⁴⁾ Ἡ δ' ἐκδοχὴ, ὅτι ἔπεσεν ὁ αὐτοκράτωρ ἀπὸ τοῦ ἵππου ἀπαντᾷ καὶ ἐν τῇ μακρᾷ περὶ τῶν κινδύνων καὶ συμφορῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπιστολῇ τοῦ Θεοδοσίου Ζυγομαλαῖ πρὸς τὸν καθηγητὴν Μαρτίνον Κρούσιον·⁵⁾ μόνον ἐν τῇ ἐπιστολῇ λέγεται, ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ «φεύγων ἔπεσεν ἀπὸ τοῦ ἵππου καὶ ἀπέθανεν», ἐν ᾧ κατὰ τὸν θρύλον «σκοτώθη τᾶλογος» τοῦ αὐτοκράτορος «κ' ἔπεσε κι' αὐτός». Κατὰ τὸν θρύλον τοῦ Μαρμαρωμένου Βασιλιᾶ ἐπιχειρεῖ «Ἀράπης» διὰ τῆς σπάθης νὰ φονεύσῃ τὸν αὐτοκράτορα· κατὰ τινες θρύλους τουρκικοὺς, τοὺς ὁποίους διέσωσεν ὁ νεώτερος Ὀθωμανὸς ἱστορικὸς Ἀχμέτ Μουχτάρ, ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος φεύγων ἐφονεύθη ὑπὸ τινος «Ἀράπη» ἢ «Ἀζάπη»⁶⁾ κατ' ἄλλους

1) Ν. Γ. Πολίτης, ἐνθ' ἄνωτέρω, τόμ. Α', σελ. 22, ἀριθ. 33. Πρβλ. καὶ Κ. Γ. Ζησίου, «Ἀλωσις τῆς Πόλεως. Ἐν Ἀθήναις 1907, σελ. 42--43.

2) Ἐκδ. Βόννης, σελ. 286.

3) Πρβλ. Ζ. Α. Σιδερίδην, ἐνθ' ἄνωτέρω, σελ. 175.

4) Αὐτόθι, σελ. 178 κ. ἔ.

5) Μ. Crussii, *Turcograecia*, σελ. 96. Πρβλ. καὶ Ζ. Ἀ. Σιδερίδην, ἐνθ' ἄνωτέρω, σελ. 181 κ. ἔ, 191.

6) Περὶ τῆς λέξεως πρβλ. Σ. Ζανθοῦδίδην, Ἐρωτόκριτος. Ἐν Ἡρακλείῳ Κρήτης 1915, σελ. 481.

μὲν «ἐπὶ τῆς ἀνωφερείας τῆς ὁδοῦ, ἣτις νῦν φέρει τὸ ὄνομα Βεφᾶ τζαμῆ γιοκουσοῦ», κατ' ἄλλους δὲ κατὰ τὴν ὁδὸν Ζεϊρέκ γιοκουσοῦ.¹⁾ Ἄλλὰ καὶ καθ' ἑλληνικὰς παραδόσεις «κοντὰ ἔς τὸ Βεφᾶ Μειϊδάνι, ἔς ἓνα χάνι μέσα, ἔς τὴν αὐλή, εἶναι θαμμένος ὁ βασιλιάς... Καὶ ἔς ἄλλη μεριά ἔς τὸ ἴδιο χάνι ἔχουν τὸν Ἀράπη ποῦ τὸν ἐσκότωσε σκεπασμένο ὄλο λαχούρια καὶ χαλιά.»²⁾ Περί ἄλλων σημείων τοῦ θρύλου τοῦ Μαρμαρωμένου Βασιλιᾶ, τὰ ὁποῖα ἐλέγχονται αἰωνόβια—ἀσφαλως κατὰ πολὺ ἀρχαιότερα τῆς Ἀλώσεως—γίνεται λόγος κατωτέρω, προκειμένου περὶ τῶν στοιχείων, ἐξ ὧν συναποτελέσθη ὁ θρύλος οὗτος.

Εἶναι ἀληθὲς ἀτύχημα, ὅτι ὁ ἀείμνηστος Νικόλαος Γ. Πολίτης ἐκωλύθη ὑπὸ τοῦ θανάτου νὰ ἐκδώσῃ ἰδίαν διεξοδικὴν μελέτην περὶ τῶν στοιχείων, τὰ ὁποῖα ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἐκ τοῦ θησαυροῦ τῶν ἐθνικῶν αὐτοῦ παραδόσεων ἔλαβε, ἵνα διὰ τῆς φαντασίας αὐτοῦ πλάσῃ τὸν θρύλον τοῦ Μαρμαρωμένου Βασιλιᾶ. Ἔχομεν ὅμως εὐτυχῶς ἐπιτομον ἐκθεσιν τῶν πορισμάτων τῆς ἐρεύνης, τὴν ὁποίαν ὁ ἰδρυτὴς τῆς Νεοελληνικῆς Λαογραφίας ἐπεχείρησε, ὅπως καθορίσῃ τὰ διάφορα συγγενῆ στοιχεῖα, ἐξ ὧν ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος θρύλος συναποτελέσθη.³⁾ «Τὸ πρῶτον στοιχεῖον εἶναι—κατὰ τὸν Ν. Γ. Πολίτην⁴⁾—ἡ ἀπιστία περὶ τοῦ θανάτου ἐπιφανῶν ἀνδρῶν, καὶ δὴ ἡγεμόνος, ἐξ οὗ πᾶσαι τοῦ λαοῦ αἱ ἐλπίδες ἐξαρτῶνται, ἂν μάλιστα δὲν πρόκεινται ἀρίδηλα μαρτύρια τῆς συμφορᾶς. Βλέπων ἀποτόμως συντριβομένης τὰς ἐλπίδας του, ὁ λαὸς ἀδυνατεῖ νὰ πιστεύσῃ εἰς τὴν ἀλήθειαν τοῦ γεγονότος, καὶ στερρῶς ἐχόμενος καὶ τῶν ἐλαχίστων ἀμβολιῶν, πιστεύει μᾶλλον ὅτι ἡ ἐξαφάνισις τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου εἶναι πρόσκαιρος, καὶ ὅτι θὰ ἐπανέλθῃ ποτὲ ὅπως ἀποκαταστήσῃ τὰ πράγματα συμφώνως πρὸς τὸ δίκαιον καὶ πρὸς τοὺς πόθους τοῦ λαοῦ του. Τοσοῦτον πολυάριθμα εἶναι τὰ παραδείγματα τῶν τοιούτων παραδόσεων, ὥστε δύναταί τις νὰ εἴπῃ ὅτι πᾶς λαὸς ἔχων ἱστορικὴν συνειδησιν διατηρεῖ τὴν πίστιν περὶ τῆς ἐπανόδου νεκροῦ τινος ἥρωος, ὅστις θ' ἀναδειχθῇ ὁ μέλλον σωτὴρ αὐτοῦ». Οὕτω ἐκ τῶν γειτόνων ἡμῶν οἱ μὲν Ἀλβανοὶ ἀναμένουν ν' ἀναφανῇ ὁ Σκεδέρμπεης, οἱ δὲ Σέρβοι ν' ἀναφανῇ ὁ βασιλεὺς Μᾶρκος Κραλίεβιτς (1371—1394), τὸν ὁποῖον διεκδικεῖ τόσον ἡ ἱστορία ὅσον καὶ ὁ θρύλος.⁵⁾ Οἱ δ' Ἑλβετοὶ πιστεύουσιν, ὅτι ὁ μυθικὸς Γουλιέλμος Τέλλ, εἰς ὃν

1) Πρβλ. Ζ. Ἀ. Σιδερίδη ν, ἐνθ' ἄνωτέρω, σελ. 182.

2) Ν. Γ. Πολίτου, Παραδόσεις, τόμ. Α' σ. 22 κ. ἐ., ἀριθ. 34, τόμ. Β', σελ. 675 κ. ἐ., Κ. Γ. Ζησιόου, ἐνθ' ἄνωτέρω σελ. 39. Πρβλ. καὶ Ζ. Ἀ. Σιδερίδη ν, ἐνθ' ἄνωτέρω, σελ. 189 κ. ἐ.

3) Παραδόσεις, τόμ. Β', σελ. 661 κ. ἐ., Λαογραφικὰ σύμμεικτα, τόμ. Α', σελ. 20 κ. ἐ.

4) Παραδόσεις τόμ. Β'. σελ. 658 κ. ἐ., Λαογραφικὰ σύμμεικτα, τόμ. Α', σελ. 21 κ. ἐ.

5) Πρβλ. προχείρως C. Jirecek, ^v Geschichte der Serben. Τόμ. Β'. Ἐν Γόρην 1918, σελ. 105 κ. ἐ., καὶ τῆς αὐτόθι ἀναγραφομένην βιβλιογραφίαν.

ἀποδίδουσι τὴν ἔλευθερίαν τῆς πατρίδος αὐτῶν τῷ 1307, καὶ ἄλλοι ὁμῶνυμοι πάτριοι ἥρωες κοιμῶνται ὕπνον αἰώνιον, ἐξ οὗ οὗτοι ἐγείρονται μόνον ὁσάκις ἡ Ἑλβετία κινδυνεύει κίνδυνον μέγαν, ὅπως σώσωσιν αὐτήν.¹⁾ Κατὰ ταῦτα καὶ μεταξύ τῶν Ἑλβετῶν ἐπιζῆ Ὀθῦλος ἐθνικός παράλληλος πρὸς τὸν ἡμέτερον τοῦ Μαρμαρωμένου Βασιλιᾶ, τοῦθ' ὅπερ συμβαίνει καὶ μεταξύ τῶν Γερμανῶν, οἱ ὅποιοι πιστεύουσιν εἰς τὴν ἀναβίωσιν τοῦ Σίγφριδ, τοῦ μεγάλου Καρόλου, τοῦ Καρόλου τοῦ Ε', τοῦ Φρειδερίκου τοῦ Πυρροπώγωνος, τοῦ Ὀθωνος τοῦ μεγάλου καὶ ἄλλων ὀνομαστῶν ἀνδρῶν.²⁾ Καὶ κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας καὶ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν ἡμῶν διεπλάσθησαν πολλαχοῦ Ὀθῦλοι, καθ' οὓς ἡγεμόνες, πολιτικοὶ καὶ ἄλλοι ἐπίσημοι ἄνδρες δὲν ἀπέθανον.³⁾ Ὁ γράφων τὰς λέξεις ταύτας ἐπανελθὼν μετὰ πολυετῆ ζωὴν ἐν τῇ ξένῃ εἰς τὴν ἀγαπητὴν πατρίδα, ἤκουσε κατὰ τὸ θένος τοῦ 1926 χωρικούς τῶν Ἀρκαδικῶν βουνῶν, τοὺς μὲν λέγοντας ἐπιμόνως, ὅτι ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος ὁ Β' δὲν ἀπέθανε, τοὺς δὲ λέγοντας μετ' ἀδυναστείας πίστεως, ὅτι ναὶ μὲν ἀπέθανεν ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Β', ἀλλὰ «μίαν ἡμέραν θ' ἀναστηθῆ γιὰ τὴν Πατρίδα». Ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ ἄς τονισθῆ, ὅτι ἡ λαϊκὴ δοξασία, καθ' ἣν ἐξαιρετικοὶ ἄνδρες εἶναι ἀνώτεροι τοῦ θανάτου, ἀποτελεῖ παλαιὰν κληρονομίαν, τῆς ὁποίας πολλὰ μαρτύρια ἔχομεν ἐν τῷ ἀρχαίῳ Ἑλληνικῷ κόσμῳ. Ὁ Ν. Γ. Πολίτης⁴⁾ περισυνέλεξε καὶ μαρτύρια ἐκ τῆς ἐκκρίτου ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος, καθ' ἣ ἥρωες, ἀλλὰ καὶ ἀπλοῖ ἄνθρωποι θεοφίλητοι μεθίστανται εἰς ἄλλον κόσμον χωρὶς ν' ἀποθάνωσι. Ἀπὸ δὲ τῶν Μακεδονικῶν χρόνων καὶ ἐξῆς πολλάκις ἐκυκλοφόρησε μεταξύ τῶν Ἑλλήνων τὸ μύθευμα, ὅτι βασιλεῖς ἐκ τοῦ κόσμου τούτου ἀφανισθέντες μετέστησαν διῆθεν πρὸς τοὺς θεοὺς.⁵⁾ Παλαιοτάτη δὲ κληρονομία Ἑλληνικὴ εἶναι ἡ δοξασία, ὅτι θεοὶ καὶ ἥρωες ἐπιχώριοι ἐπιφαίνονται ἐν καιρῷ πολέμων ἐπίκουροι καὶ σωτῆρες κινδυνεύοντων συμπολιτῶν. Ἡ δὲ τοιαύτη δοξασία ἔχει ἐπιβίωσιν καὶ ἐν τῷ Χριστιανισμῷ.⁶⁾ Οὕτω—ὅπως ὑπενθυμίσω παγκοίνως γνωστὰ πράγματα—συμφώνως πρὸς τὰς συναξαριακὰς διηγήσεις ἡ Θεοτόκος, ἡ «ὑπέρμαχος στρατηγός», πολλάκις ἔσωσε τὴν Βασιλεύουσιν· ὁ δὲ

1) Πρβλ. Ν. Γ. Πολίτην, Λαογραφικὰ σύμμεικτα. Τόμ. Α', σελ. 68—69.

2) Πρβλ. πρὸ πάντων τὰ ἔργα W. Bousset, Der Antichrist (ἀνωτέρω, σελ. 203¹⁾) Franz Kamper (ἀνωτέρω σελ. 205³⁾), A. N. Veselowskij, (ἀνωτέρω, σελ. 207⁸⁾), Friedrich Pfister, Die deutsche Kaisersage und ihre antiken Wurzeln. Würzburg, 1928. Ἡ σχετικὴ Γερμανικὴ βιβλιογραφία κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ηὔξθη μέγαν.

3) Πρβλ. Ν. Γ. Πολίτην, Παραδόσεις, τόμ. Β', σελ. 662.

4) Αὐτόθι, σελ. 663 κ. ἐ.

5) Αὐτόθι.

6) Αὐτόθι.

μυροβλύτης καὶ ἁγιοφόρος ἅγιος Δημήτριος, ὁ πάτρων τῆς Θεσσαλονίκης, πλεόν ἢ ἅπασ ἔσωσε τὴν νύμφην τοῦ Θερμαϊκοῦ κινδυνεύουσαν, μάλιστα δὲ πολεμουμένην ὑπὸ Σλάβων. Ὁ δὲ ἀπόστολος Ἀνδρέας, ὁ κατὰ τινα ἀπόκρυφα κείμενα ἐν Πάτραις τῆς Ἀχαΐας μαρτυρήσας,¹⁾ ἔσωσε τὴν πόλιν ταύτην ἐπίσης ὑπὸ Σλάβων, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ ὑπ' Ἀράβων πολιορκουμένην.²⁾ Καὶ ὁ Ἅγιος Εὐγένιος, ὁ προστάτης τῆς Τραπεζοῦντος, κατ' ἐπανάληψιν ἔσωσε τὴν μεγαλόπολιν ταύτην ἐξ ἐφόδων παντοδαπῶν βαρβάρων.³⁾ Ὅπως δὲ κατὰ τὰς ἀρχαίας παραδόσεις οἱ πατρῷοι θεοὶ καὶ οἱ ἐπιχώριοι ἥρωες μάχονται μετὰ τῶν ἀνθρώπων, π.χ. ἐν Μαραθῶνι, ἐν Σαλαμίनि, κλ. οὕτω καὶ οἱ ἅγιοι, περὶ ὧν ἐγένετο ἀνωτέρω λόγος, κατέρχονται «ὀφθαλμοφανῶς» μετὰ τῶν Χριστιανῶν εἰς ἀγῶνα κατ' ἀπίστων καὶ ἀλλοφύλων, ὅπως σώσωσι τὰς ὑπ' αὐτῶν προστατευόμενας πόλεις. Σπουδαιότατον δὲ διὰ τὴν συνέχειαν τῆς Ἑλληνικῆς Φυλῆς εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι ἡ δοξασία περὶ ἡρώων—ἐν χριστιανικῷ πνεύματι ἁγίων, ἐπιφαινομένων σωματικῶς, ὅπως βοηθήσωσι τοὺς πολίτας τῶν ὑπ' αὐτῶν προστατευομένων πόλεων—ἡ δοξασία αὕτη, λέγω, ἐπιζῆ μέχρι σήμερον παρ' ἡμῖν. Οὕτω κατὰ τοὺς Βαλκανικοὺς πολέμους (1912—1913) Ἕλληνες εὐζῶνοι «πλήρεις πίστεως» διΐσχυρίζοντο, ὅτι «εἶδαν μὲ τὰ μάτια τους» τοὺς μεγαλομάρτυρας ἁγίους Γεώργιον καὶ Δημήτριον ἐπίππους προπορευομένους τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ, κατὰ δὲ τὴν μάχην τοῦ Σαρανταπόρου ἐνσπείροντας τύφλωσιν εἰς τοὺς ἐχθρούς.⁴⁾ Παρομοίως—ὅπως ἀντλήσω παράδειγμα ἐκ τῆς μεσοχρονίου ἡμῶν παραδόσεως, παράδειγμα συγγενές καὶ πρὸς τὸν θρύλον τοῦ Μαρμαρωμένου Βασιλιᾶ—τῷ 813, ὅτε οἱ Βούλγαροι ὑπὸ τὸν πολεμικὸν Κροῦμον εἶχον προχωρήσει μέχρι τῶν πυλῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐκινδύνευε δὲ τὸ Βυζαντιακὸν κράτος μονονουχὶ ἐκ θεμελίων, ἐπίστευσαν πολλοί, ὅτι ἀνέστη ἐκ τοῦ τάφου του καὶ ἐφιππος ἐπορεύθη κατὰ τῶν ἐχθρῶν ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Ε', ὁ λεγόμενος μὲν «κοπρώνυμος», πράγματι δὲ μεγαλάνυμος αὐτοκράτωρ! Ἄλλὰ καὶ ὁ Βασίλειος ὁ Βουλγαροκτόνος,

1) Acta apostolorum apocrypha post Constantinum Tischendorf... Partis alteris volumen ed. M. Bonnet. Ἐν Λειψίᾳ 1898, σελ. 1-37, 46-57, 58-64. Πρβλ. καὶ Bibliotheca hagiographica Graeca³, σελ. 14 κ. ἐ. (πρὸς θες καὶ Στ. Θωμοπούλου, Ὁ Ἀπόστολος Ἀνδρέας [ἐν Ἀθήναις 1899] σελ. 23-65. Μ. Ν. Speranskij, Die apokryphen Akten des Apostels Andreas. Ἐν Μόσχᾳ 1894. Π. Γ. Ζερλέντοφ, Μηλιγγοὶ καὶ Ἐζερίται Σλάβοι ἐν Πελοποννήσῳ [ἐν Ἐρμουπόλει 1922] σελ. 3 κ. ἐ.)

2) Πρβλ. ἐπ' ἐσχάτων Π. Γ. Ζερλέντην, ἐνθ' ἀνωτέρω, σελ. 13 κ. ἐ.

3) Τὰ σχετικὰ κείμενα προχείρως παρὰ Α. Papadopoulos-Kerameus, Fontes historiae imperii Trapezuntini. Ἐν Πετροπόλει 1897, σελ. 30 κ. ἐ.

4) Πρβλ. Ἄ. Ἀδαμαντίου, Ἡ Βυζαντινὴ Θεσσαλονίκη. Ἐν Ἀθήναις 1914, σελ. 49 κ. ἐ.

ὡς λέγεται, ἀνέστη ποτὲ ἐκ τοῦ τάφου του, ὅπως ὀρμήσῃ ἐναντίον τῶν ἐχθρῶν τοῦ κράτους.¹⁾

Ἐκράτουναν δὲ τὰς ἑλληνικὰς λαϊκὰς δοξασίας, καθ' ὅσας ἐπιφανεῖς ἄνθρωποι δὲν ὑπόκεινται εἰς θάνατον καὶ μέλλουσι νὰ ἐμφανισθῶσι καὶ πάλιν ἐπὶ τῆς γῆς, παράλληλοι Ἰουδαϊκαὶ παραδόσεις, ἀπαντῶσαι ἐν ἀποκρύφοις μάλιστα κειμένοις· κατὰ ταύτας προώρισται εἰς τὸν Μωϋσῆν, εἰς τὸν Ἐνῶχ καὶ εἰς τὸν προφήτην Ἥλιαν,—οἱ ὅποιοι ἄλλως τε δὲν ἀπέθανον, ἀλλ' ἀνελήφθησαν εἰς τοὺς οὐρανοὺς—, εἰς τὸν Ἐσδραν, εἰς πάντας τούτους προώρισται νέα ἐπιφάνεια ἐπὶ τῆς γῆς. Συνεδέοντο δὲ αἱ Ἰουδαϊκαὶ αὗται παραδόσεις πρὸς τὸν Ἰουδαϊκὸν μεσσιανισμόν καὶ τὰς περὶ αὐτοῦ προφητείας. Συγγενεῖς δὲ πρὸς Ἰουδαϊκὰς παραδόσεις εἶναι χριστιανικαὶ παραδόσεις, εὐρύτατα διαδεδομέναι, ἀναφερόμεναι δὲ εἰς τὴν μετάστασιν τῆς Θεοτόκου καὶ τοῦ Ἰωάννου, τοῦ Ἠγαπημένου τοῦ Κυρίου καὶ Θεολόγου, ὁ ὅποιος κατὰ τὸν Ψευδοαυγουστίνον, ἀλλὰ καὶ ἄλλα κείμενα²⁾ δὲν ἀπέθανε, ἀλλὰ ζῆ κοιμώμενος ἐν τῷ τάφῳ αὐτοῦ· μεγάλως δὲ ποτὲ ἦτο διαδεδομένη ἡ πίστις, ὅτι ἐκ τοῦ ἐν Ἐφέσῳ τάφου τοῦ Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου ἀναβλύζει κόνις, προερχομένη ἐκ τῆς ἀναπνοῆς τοῦ τεθαμμένου μέν, ἀλλ' ἀπλῶς κοιμώμενου ἁγίου· μάλιστα οἱ προσκυνηταὶ τῶν ἱερῶν τῆς Ἐφέσου κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας ἐφαντάζοντο, ὅτι ἤκουον τὴν ἀναπνοὴν τοῦ Θεολόγου ἐξερχομένην ἐκ τοῦ αὐτόθι τάφου του. Κατ' ἄλλας παραδόσεις ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Θεολόγος μετέστη εἰς οὐρανοὺς ὅπως ποτὲ ὁ Ἐνῶχ καὶ ὁ Ἥλιος³⁾. Ὅπως δὴ ποτε τὰ φερόμενα περὶ τοῦ Ἰωάννου Θεολόγου ὡς κοιμώμενου ἐν τῷ τάφῳ αὐτοῦ ἀποτελοῦσι παράλληλα πρὸς τὸν θρύλον τοῦ Μαρμαρωμένου Βασιλιᾶ.

Αἱ χριστιανικαὶ δοξασίαι περὶ ἀπαλλαγῆς ἁγίων μάλιστα ἀνδρῶν ἀπὸ τοῦ θανάτου καὶ νέας ἐπιφανείας αὐτῶν ἐπὶ τῆς γῆς συνεδέθησαν—κατὰ τὴν ὀρθὴν παρατήρησιν τοῦ Ν. Γ. Πολίτου⁴⁾—πρὸς παραδόσεις ἐσχατολογικὰς καὶ μάλιστα ἀναφερομένας εἰς τὴν ἔλευσιν τοῦ Ἀντιχρίστου. Χωρίον τι τοῦ διδακτικοῦ ἐκείνου βιβλίου τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, τὸ ὅποιον ἐβραϊστὶ μὲν ὀνόμαζεται Κοχέλεθ, τοῦθ' ὅπερ ὑπὸ τῶν Ἑβδομήκοντα ἀποδίδεται διὰ τῆς λέξεως Ἐκκλησιαστής, ὑπὸ παραδόσεων δὲ Ἰουδαϊκῶν καὶ χριστιανικῶν προσγράφεται εἰς τὸν βασιλεῆ Σολομῶντα, ἐν ᾧ ὑπὸ νεωτέρων ἐρευνητῶν θεωρεῖται καθ' ὅλου

1) Χρονογραφία Θεοφάνου, ἔκδ. Βόννης, σελ. 781, ἔκδ. De Boor, σελ. 501. Πρβλ. καὶ Ν. Γ. Πολίτην, Παραδόσεις, τόμ. Β', σελ. 662 κ. ἑ., Λαογραφικὰ σύμμεκτα, τόμ. Α', σελ. 22.

2) Πρβλ. πρὸ παντὸς R. A. Lipsius, Apostelgeschichte-und Legenden. Τόμ. Α', σελ. 66.

3) Πρβλ. Γ. Α. Σωτηρίου, Ὁ ναὸς Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου ἐν Ἐφέσῳ. Δεύτερον ἔτος ἀνασκαφῶν. Ἐν Ἀθήναις 1924, σελ. 122, 130 κ. ἑ.

4) Παραδόσεις, τόμ. Β', σελ. 664 κ. ἑ.

ἔργον ἢ τοῦλάχιστον ἐπεξεργασία τῆς Ἑλληνιστικῆς περιόδου (μετὰ τὸ 300 π.χ.) λέγει κατὰ τοὺς Ἑβδομήκοντα (Θ', 14—15): «Πόλις μικρὰ καὶ ἄνδρες ἐν αὐτῇ ὀλίγοι, καὶ ἔλθῃ ἐπ' αὐτὴν βασιλεὺς μέγας καὶ κυκλώσῃ αὐτὴν καὶ οἰκοδομήσῃ ἐπ' αὐτὴν χάρακας μεγάλους· καὶ εὖρη ἐν αὐτῇ ἄνδρα πένητα σοφόν, καὶ διασώσει αὐτὸς τὴν πόλιν ἐν τῇ σοφίᾳ αὐτοῦ· καὶ ἄνθρωπος οὐκ ἐμνήσθῃ σὺν τοῦ ἀνδρὸς τοῦ πένητος ἐκείνου».¹) Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τὸ χωρίον τοῦτο ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὴν διάπλασιν ὀλοκλήρου κύκλου χρησιμῶν, κατὰ τοὺς ὁποίους ὁ πένης βασιλεὺς θὰ βασιλεύσῃ ἐν πάσῃ δικαιοσύνῃ, θὰ φέρῃ πᾶσαν εὐτυχίαν, θὰ ταπεινώσῃ διάφορα ἔθνη, π.χ. Ἀγαρηνοὺς, Ἰουδαίους, Ἰσμαηλίτας, θὰ ἐξημερώσῃ τὰ ξανθὰ γένη, τὰ ὁποῖα ἐθεωροῦντο ποτὲ ἐχθρικά πρὸς τοὺς Βυζαντινοὺς,²) καὶ ἐν τέλει θὰ καταπαύσῃ πάντα πόλεμον. Συνεδέθησαν δὲ οἱ χρησιμοὶ οὗτοι πρὸς προφητεῖαν περὶ ἐλεύσεως τοῦ Ἀντιχρίστου καὶ συμπεριελήφθησαν ὑπὸ διαφόρους διασκευὰς καὶ εἰς τὰς λεγομένας «Ὁράσεις» τοῦ Δανιήλ,³) περὶ ὧν ἐγένετο λόγος ἀνωτέρω (μέρος Α', σελ. 4 κ.έ.) Κατὰ τινὰς διασκευὰς τῶν «Ὁράσεων» τούτων ὁ ἀναμενόμενος πτωχὸς καὶ δίκαιος βασιλεὺς οὗτος καλεῖται «Πτωχολέων».⁴) Ἄνωνυμος δὲ χρησμός περὶ τῶν βυζαντιακῶν πραγμάτων, ὁ ὁποῖος ἴσως ἀνάγεται καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς εἰκονομαχικοὺς χρόνους, ἀφ' οὗ ἐκθέτει τὰ δεινὰ, τὰ ὁποῖα θὰ δοκιμάσῃ ἡ ἀνθρωπότης, προλέγει ὡς ἐξῆς τὰ κατὰ τὸν δίκαιον βασιλέα: «ἔξαναστήσεται αἰφνίδιος βασιλεὺς δίκαιος ἀφωμοιωμένος τῷ υἱῷ τοῦ Θεοῦ... καὶ προσκαλέσεται τὴν Ἰνδιάν καί... συμπαραλάβει αὐτήν... καὶ ἐξελεύσεται διὰ τῆς θαλάσσης τῆς μεγάλης Αἰθιοπίας, συμπαραλάβει δὲ Αἴγυπτον καὶ Ἀφρικὴν καὶ ἐξελεύσεται εἰς τὰ ὄρη τῆς Συρίας ποιῶν πολέμους μεγάλους καὶ ἰσχυροὺς καὶ περάσει τὸν Ἰορδάνην καὶ εἰσελεύσεται εἰς τὸ φρέαρ τοῦ ὄρκου ποιῶν πολέμους μετὰ τῶν υἱῶν Ἰσμαὴλ καὶ συγκόψει αὐτοὺς ἐν τῇ ἐπιφανείᾳ δόξῃ αὐτοῦ καὶ ποιήσῃ πολέμους ὀκτώ· ὅταν δὲ εἰσελεύσεται μέσον Τύρου καὶ Ἀδάνης ὅπου ἐπολέμησεν Ἰησοῦς ὁ τοῦ Ναυί, ἐκεῖ γὰρ ὤρισε Κύριος ὁ Θεὸς συντριβῆναι καὶ ἀποδοθῆναι τοῖς υἱοῖς Ἰσμαὴλ ἀντὶ τῶν αἱμάτων ὧν ἐξέχεαν ἐν τῇ χώρᾳ τῶν χριστιανῶν, ἐκχυθήσεται τὸ αἷμα αὐτῶν ὡσεὶ ὕδωρ καὶ αἱ σάρκες αὐτῶν ὡς βολβίτις· καὶ συναχθήσονται οἱ υἱοὶ Ἰσμαὴλ ἐκ πασῶν

1) Septuaginta, ἔκδ. A. Rahlfs, τόμ. Β', σελ. 256. Τὸ χωρίον τοῦτο ἀναφέρει καὶ ὁ Μιχαὴλ Χωνιάτης (ἔκδ. Σ. Π. Λάμπρου, τόμ. Α', σελ. 222²³—223¹) ἐν τῷ ἐγκωμιαστικῷ αὐτοῦ λόγῳ εἰς τὸν αὐτοκράτορα Ἰσαάκιον Ἀγγελον.

2) Πρβλ. Ν. Γ. Πολίτην, Παραδόσεις, τόμ. Β', σελ. 666: ξανθὰ γένη κατὰ τοὺς χρησμούς τῶν τελευταίων αἰώνων λέγονται κατ' ἐξοχὴν οἱ Ρῶσοι καὶ δὴ οἱ Μοσχοβίται, ἐν ᾧ κατὰ παλαιότερους χρησμούς ξανθὰ γένη εἶναι οἱ Νορμανδοὶ καὶ τὰ λατινικὰ ἔθνη τῆς Δύσεως. Πρβλ. καὶ σελ. 32μ'.

3) Πρβλ. Ν. Γ. Πολίτην, ἐνθ' ἀνωτέρω, τόμ. Β', σελ. 666.

4) Αὐτόθι, σελ. 665 κ. ἐ. Πρβλ. καὶ κατωτέρω, σελ. 32λς'.

τῶν πόλεων αὐτῶν εἰς ἓνα τόπον, ὅστις δύναται ράβδον ἄραι ἐκεῖ ἀπελεύσεται· ἔστι δὲ τὸ ὄνομα τοῦ τόπου ἐκείνου Γογώδης. Καὶ συγκροτήσῃσι πόλεμον μετ' αὐτούς μέγαν καὶ ἰσχυρὸν ἀρχόμενον ἀπὸ ὥρας πρώτης ἕως ὥρας ἐνάτης, εἰς τὸν ἓνα μὴ ὑπερνικήσῃσι· πεσοῦνται δὲ ἐκ δύο μερῶν λαοὶ πολλοί, ὥστε καὶ οἱ πύξοι τῶν ἵππων πλησθήσονται τοῦ αἵματος. Καὶ κράξονται οἱ υἱοὶ Ἰσμαήλ λέγοντες· δὸς ἡμῖν νικᾶν αὐτούς ὡς τὸ πρότερον καὶ οὐκ εἰσακουσθήσονται· τότε προσεύξεται καὶ ὁ βασιλεὺς ἐκεῖνος ὁ δίκαιος καὶ εἶπει· Κύριε, Κύριε, ἕως πότε οὐκ ἔλεεις τὸ αἷμα τῶν χριστιανῶν; καὶ εἰσελεύσεται ἡ προσευχὴ αὐτοῦ εἰς τὰ ὦτα Κυρίου Σαβῶθ καὶ κατελεύσεται ἄγγελος Κυρίου καὶ πατάξῃ τὰς φυλάς τοῦ Ἰσμαήλ, ἐωθινής γεναιμένης, καταδιώξῃ καὶ ἀπολέσῃ αὐτούς ἕως τῆς ἀρχαίας αὐτῶν πατρίδος τοῦ Αἰθρίβου, καὶ βάλῃ τὴν ῥομφαίαν αὐτοῦ εἰς τὸ Αἰθρίβον¹⁾ καὶ ὑποστρέψας εἰσελεύσεται εἰς τὴν ἁγίαν πόλιν περιβαλλόμενος σάκκον καὶ σποδὸν προσευχόμενος ἐπὶ ἡμέρας ἑπτὰ· ἀναστήσεται δὲ ὡς ἐξ ὕπνου καὶ οἴνου κραιπαλικός, ἀγαλλιάσεται ὄρος Ἑρμόνων καὶ ὄρη τὰ Θαβῶρια· εὐφράνθητι ὁ θρόνος Ἀντιοχίας καὶ ὄρη Κιλικίας, ὅτι καταστήσῃ ἐν σοὶ εὐσεβεῖς νόμους καὶ κριτάς, καὶ ἐξελεύσεται εἰς γῆν Ἑλλήνων ἐν ὀργῇ καὶ θυμῷ ἐπὶ πάντας τοὺς ἡγουμένους αὐτῆς. Καὶ τότε κινήσεται ὁ βασιλεὺς καὶ οἱ μεγιστᾶνες αὐτοῦ ἐπὶ σοι, Ἐπτάλοφε, καὶ ἀπελάσουσι λαοὺς μυριάδας καὶ οὐς ἔχουσιν ὑπὸ στρατόπεδον καὶ οὐς οὐκ ἔχουσιν, πάντας ἐνδύσουσιν ὄπλα πολεμικὰ καὶ κινήσουσιν λαοὺς μυριάδας, ὥστε καὶ τὴν γῆν ἔμπροσθεν αὐτοῦ σαλεύεσθαι. Καὶ τότε συναντήσῃσι βασιλείαν... καὶ ἐκεῖ πεσεῖται ἡ φυλὴ τῶν Ἰσάυρων· εὐφράνθητι, ἑπτάλοφε Βαβυλών, ὅτι ἤξει ἐν σοὶ βασιλεὺς ἀπὸ Ἀνατολῆς γηραλέος καὶ κατορθώσει πάντα τὰ διηρημένα σοι καὶ ἀποδώσει πάσας τὰς θυγατέρας σου ἐν εἰρήνῃ καὶ [σ]τηρίξει αὐτὰς εἰς εὐσέβειαν, σαλεύσει θρόνους πατριαρχικούς καὶ πατέρων ὑψώσει τὸ κέρας. Ἔσται δὲ ὁ θυμὸς τοῦ βασιλέως ἐκείνου ἐπὶ πάντας τοὺς ἀρνησαμένους ἐν εἰκόνι τὸν Κύριον καὶ ἐπὶ πάντας τοὺς ἄρχοντας καὶ ἀποδώσει αὐτούς ἀπὸ δηναρίου. Γενήσεται δὲ εἰρήνη καὶ ἀγαλλίασις ἐπὶ τὴν γῆν καὶ ἐπὶ πάντας τοὺς κατοικοῦντας αὐτὴν καὶ προσκαλέσεται πάντας τοὺς ἐν κώμαις καὶ δεσμοῖς καθημένους καὶ ἀποδώσει αὐτούς ἕκαστον εἰς τόπον αὐτῶν καὶ τότε ἡ γῆ δώσει τὸν καρπὸν αὐτῆς· ἔσται δὲ εἰρήνη καὶ ἀγαλλίασις ἐπὶ ἔτη λέ.»²⁾

Ἄλλοι χρησμοὶ λέγουσι «Περὶ τοῦ βασιλέως τοῦ ὀρθοδόξου», ὁ ὁποῖος μέλλει νὰ φανῇ ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις.³⁾ Ἀντιθέτως δὲ πρὸς τὰ κείμενα ἐν τῷ ἀνωτέρω περὶ τῶν βυζαντιακῶν πραγμάτων χρησμῷ,

1) Περὶ τοῦ τοπωνυμικοῦ πρβλ. Ν. Γ. Πολίτην, ἐνθ' ἀνωτέρω, τόμ. Β', σελ. 671.

2) A. Vassiliev, ἐνθ' ἀνωτέρω σελ. 48-50 (ἰδὲ καὶ σελ. XXIII κ. ἐ.). Πρβλ. καὶ Ν. Γ. Πολίτην, ἐνθ' ἀνωτέρω, σελ. 665 κ. ἐ.

3) Πρβλ. π.χ. S. P. Lambros, ἐνθ' ἀνωτέρω, τόμ. Α', σελ. 298, ἀριθ. 3290.6.

τὸν ὁποῖον παρεθέσαμεν ἄνωτέρω, ὁ πένης βασιλεὺς κατὰ τὴν «ἐσχάτην ὄρασιν τοῦ Δανιήλ»,¹⁾ παραδεδομένην ἤδη ἐν κώδικι τοῦ ΙΔ' τελευτῶντος αἰῶνος, θὰ ἐκδιώξη τοὺς Ἰσμηλίτας μέχρι τοῦ Μ ο ν ο δ ε ν δ ρ ί ο υ²⁾. Κατὰ δὲ λόγον τινὰ Ψευδοχρυσοστομικὸν «ἐκ τὴν ὄρασιν τοῦ Δανιήλ», ἐκδεδομένον ἐκ κώδικος τοῦ ἔτους 1497, «οὐχ ὅτι ἀγοσῆ Κύριος ὁ Θεὸς τὸν Ἰσμαήλ διδώσει αὐτῷ τὴν ἐξουσίαν τοῦ κρατῆσαι τῆς γῆς τῶν Ῥωμαίων, ἀλλὰ διὰ τὰς ἁμαρτίας κατοικούντων ἐν αὐτῇ· καὶ ἀρθῆσεται ἡ τιμὴ τῶν ἱερέων καὶ ἐκλείψει ἡ θυσία ἀπὸ τῶν ἐκκλησιῶν καὶ πληρωθῆσεται ἡ κακία ἐπὶ τοὺς ἀνθρώπους καὶ γενήσονται ὁ λαὸς ὡς ἄγρια θηρία καὶ ἔσονται ἱερεῖς ὡς ὁ κοινὸς λαός. Ἐν τῷ καιρῷ ἐκείνῳ, ἦτοι τῷ ἑβδοματικῷ χρόνῳ, ἐν ᾧ πληροῦται ὁ ἀριθμὸς τῶν Ἰσμηλιτῶν καὶ τῆς δυναστείας αὐτῶν, ἧς κατεκράτησαν καὶ ἠρήμωσαν Ῥωμανίαν τε καὶ Πισιδίαν καὶ τὰς λοιπὰς νήσους εὐρισκομένας πλησίον Ῥώμης, Καλαβρίαν καὶ Σικελίαν τὴν καλουμένην Τυρανίδα πόλιν. Τότε βλασφημήσαντες οἱ Ἰσμηλίται ἐροῦσιν, ὅτι οὐκ ἔχουσιν ἀνάρρυσιν ἐκ τῶν χειρῶν ἡμῶν οἱ Ῥωμαῖοι. Τότε αἰφνιδίως ἐξέλθωσιν οἱ τῆς πόλεως ἐκείνης τῆς καλουμένης Τυραννίδος καὶ εὐροῦσιν δι' ἀποκαλύψεως Θεοῦ μέσον τῆς αὐτῶν πόλεως ἀνθρωπὸν τινα, οὔτινος τὸ ὄνομα ἦν ἔλαττον ἐν τῷ κόσμῳ. Καὶ τοῦτον κρατήσαντες ἀπάξουσιν αὐτὸν μέχρι δίνης κάκει χρίσουσιν αὐτὸν εἰς βασιλέα, ὃ ν ε ἰ - χ ο ν ο ἰ ἄ ν θ ρ ω π ο ι ὡ σ ε ἰ ν ε κ ρ ὸ ν κ α ἰ ο ὔ δ ἐ ν χ ρ η σ ἰ μ ε ὑ ο ν τ α... Οὗτος ἐξελεύσεται εἰς τοὺς Ἰσμηλίτας ἐν τόπῳ τινὶ λεγομένῳ Πετρίνω³⁾ καὶ συγκροτήσουσιν πόλεμον ἰσχυρόν· ἐν δὲ τῷ τόπῳ ἐκείνῳ ἐστὶν φρέαρ δίστομον κάκει συγκόφονται ἀλλήλους, ὥστε ἐκ τῶν αἱμάτων τῶν Ῥωμαίων καὶ τῶν Ἰσμηλιτῶν μεστὸν γενέσθαι τὸ φρέαρ. Καὶ παραδώσει Κύριος ὁ Θεὸς τὸν Ἰσμαήλ εἰς χεῖρας τοῦ βασιλέως καὶ μετὰ ταῦτα ἀποστελεῖ εἰς τὰς χώρας αὐτῶν καὶ ποιήσει κατασκευὴν πλοίων καὶ ὀρνεύσει αὐτὰ. Καὶ ἄλλους ἀγγέλους αὐτοῦ ἀποστελεῖ εἰς τὰ ἐνδότερα μέρη τῆς Ῥώμης καὶ ἡμερώσει τὰ ξανθὰ ἔθνη καὶ ὁμοῦ διώξουσιν τὸν Ἰσμαήλ· καὶ τότε πληρωθῆσεται ἡ προφητεία ἡ λέγουσα, ὅτι κύων καὶ σκύμνος διώξουσιν ἀγρόν...»⁴⁾ Ἡ δὲ «Ὁρασις τοῦ Δανιήλ περὶ τοῦ ἐσχάτου καιροῦ καὶ περὶ τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος», ἡ ὁποία ἀποτελεῖ παραλλαγήν τοῦ Ψευδοχρυσοστομικοῦ λόγου, τοῦ ὁποίου μικρὸν ἀπόσπασμα παρεθέσαμεν ἄνωτέρω, προλέγει, ὅτι «ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις», ἀναστήσεται μεῖράκιον ἐκ τῶν υἱῶν Ἰσμαήλ καὶ ἐξελεύσεται ἐπὶ τὰς χώρας καὶ ἐπέκεινα

1) A. Vassiliev, ἐνθ' ἄνωτέρω, σελ. 33-38.

2) Ἰδὲ ἄνωτέρω, σελ. 32 ιγ'.

3) Πρβλ. περὶ τοῦ τοπωνυμικοῦ τούτου Ν. Γ. Πολίτην, ἐνθ' ἄνωτέρω, σελ. 671.

4) A. Vassiliev, ἐνθ' ἄνωτέρω, σελ. 36, πρβλ. καὶ Ν. Γ. Πολίτην, ἐνθ' ἄνωτέρω, σελ. 666.

καὶ ἐν παντὶ τόπῳ καὶ νήσῳ ἐν λάρναξι ξυλίνοις, ἐν τοῖς τόποις τῆς Ῥωμανίας¹⁾ ἅμα καὶ τὰς νήσους ἀπάσας καὶ δώσει τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἀπέναντι φόνου μαχαίρας καὶ ταπεινώσει μεγιστάνους αὐτοῦ καὶ ὀλέσει ἄνδρας δυνατοῦς...»²⁾ Ἐν τούτοις κατὰ τὴν αὐτὴν Ὀρασιν τοῦ Δανιήλ ἐκ τῆς πόλεως Τυράννου ἢ Τυραννίδος «ἐξελεύσεται ἄνθρωπος ἐκ πολυφόρου ἐπιφερόμενος σημεῖα ἔχων τίτλωμα ἐπὶ τὸν δάκτυλον αὐτοῦ· ἡ λαλιὰ αὐτοῦ ἠδεῖα, ἡ ρίς αὐτοῦ ἐπίκυφος, κολοβὸς τῇ στάσει·» καὶ τὸν ἄνδρα αὐτόν, «ὃν ἐδόκουν οἱ ἄνθρωποι ὡς νεκρὸν εἶναι καὶ εἰς οὐδὲν χρησιμεύειν», δι' ἀποκαλύψεως Θεοῦ θὰ χρίσωσι βασιλέα πρὸς σωτηρίαν τοῦ ἔθνους· διότι ὁ βασιλεὺς οὗτος «τῶν Ῥωμαίων» θὰ νικήσῃ «ἐν τόπῳ Παρτηνῆς³⁾ τοὺς Ἰσμαηλίτας καὶ μετὰ τῶν συμμάχων ξανθῶν γενῶν θὰ ἐκδιώξῃ αὐτοὺς ἐν τέλει «εἰς ἄκραν»³⁾).

Αἱ «Ὀράσεις τοῦ Δανιήλ», αἱ προλέγουσαι τὰ κατὰ τὸν ἐκ πτωχῶν καὶ ἀσήμενων προερχόμενον βασιλέα, τὸν προωρισμένον παρὰ ταῦτα ν' ἀποβῆ σωτὴρ τοῦ ἔθνους, ἐκυκλοφόρου καὶ πρὸ τῆς β' Ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλὰ καὶ κατ' αὐτὴν τὴν πολιορκίαν αὐτῆς — ὅπως ἄλλως τε καὶ ἄλλοι χρησιμοῖ — εἶχον κατακτήσει τὰς ψυχὰς τῶν λαϊκῶν μαζῶν. Πρβλ. τὰ γραφόμενα ὑπὸ τοῦ Δούκα⁴⁾ ἐν σχέσει πρὸς τὰ γεγονότα τῆς αὐγῆς τῆς ἀποφράδος 29 Μαΐου 1453: «πᾶσαι οὖν γυναῖκες καὶ ἄνδρες, μοναχοί, μονάζουσαι, ἐν τῇ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ⁵⁾ ἔθειον, βασταζόντες ἐν ταῖς ὠλέναις τὰ νήπια αὐτῶν ἄνδρες τε καὶ γυναῖκες, ἀφέντες τοὺς οἴκους αὐτῶν τῷ βουλομένῳ χωρεῖν. Καὶ ἦν ἰδεῖν ἀγυιὰν ἐκείνην πεπεκνωμένην πλήρη ἀνθρώπων. Τὸ δὲ προσφεύγειν ἐν τῇ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ τοὺς πάντας τί; ἦσαν πρὸ πολλῶν χρόνων ἀκούοντες παρά τινων ψευδομάντεων πῶς μέλλει Τούρκοις παραδοθῆναι ἢ Πόλις καὶ εἰσελθεῖν ἐντὸς μετὰ δυνάμεως καὶ κατακόπτεσθαι τοὺς Ῥωμαίους παρ' αὐτῶν ἄχρι τοῦ κίονος τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου⁶⁾ μετὰ δὲ ταῦτα καταβὰς ἄγγε-

1) = ἡ χώρα τῶν Ῥωμαίων, τὸ Βυζαντιακὸν κράτος, οὕτω, Ῥωμανία, λεγόμενον καὶ ἐν δημοτικοῖς κειμένοις τοῦ Ποντιακοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἅτινα καὶ σήμερον εἶναι τοπικῶς λίαν διαδεδομένα.

2) Περὶ τοῦ τοπωνυμίου πρβλ. Ν. Γ. Πολίτην, ἐνθ' ἄνωτέρω, τόμ. Β', σελ. 670-671.

3) A. Vassiliev, ἐνθ' ἄνωτέρω, σελ. 38 κ. ἐ., πρβλ. καὶ Ν. Γ. Πολίτην, ἐνθ' ἄνωτέρω, σελ. 666.

4) Ἔκδ. Βόννης, σελ. 289 - 290.

5) = Ἀγία Σοφία.

6) Ἐννοεῖται ἡ κατὰ τὸ λεγόμενον Μίλιον στήλη τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, πρβλ. προχείρως V. Schultze, Konstantinopel. Ἐν Λειψίᾳ 1913, σελ. 18 - Πιθανῶς δὲ ἡ ἐν Μιλίᾳ στήλη τοῦ Μ. Κωνσταντίνου ἐννοεῖται ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 6146 Ἀγιορειτικῷ κώδικι, ἐν τῷ σημείῳ τοῦ Ἱ. Π. Σεριφίου τοῦ Λακεδαιμονίου, γραφέν κατὰ τὰ μέσα τοῦ 10^{ου} αἰῶνος καὶ μνημονεῦον χρησιμολογικῆς χρονολογίας, αἱ ὁποῖαι «ὡς εἴπασι εὐρίσκονται εἰς ἓνα κίονιον παλαιόν». Πρβλ. S. P. Lambros, ἐνθ' ἄνωτέρω, τόμ. Β', σελ. 408 καὶ κατωτέρω, σελ. 32μ'.

λος φέρων ρομφαίαν παραδώσει τὴν βασιλείαν σὺν τῇ ρομφαίᾳ ἀνωλύμῳ τινὶ ἀνδρὶ εὐρεθῆντι τότε ἐν τῷ κίονι ἰσταμένῳ, λίαν ἀπερίττω καὶ πενιχρῶ, καὶ ἐρεῖ αὐτῷ «λάβε τὴν ρομφαίαν ταύτην καὶ ἐκδίκησον τὸν λαὸν Κυρίου.» Τότε τροπὴν ἔξονται οἱ Τοῦρκοι, καὶ οἱ Ῥωμαῖοι καταδιώξουσιν αὐτοὺς κόπτοντες, καὶ ἐξελάσουσιν καὶ ἐκ τῆς πόλεως καὶ ἀπὸ τῆς Δύσεως καὶ ἀπὸ τῶν τῆς Ἀνατολῆς μερῶν ἄχρις ὀρίων Περσίας, ἐν τόπῳ καλουμένῳ Μονοδενδρίῳ.¹⁾ Ταῦτά τινες ὡς ἀποβησόμενα ἔχοντες ἔτρεχον καὶ τοὺς ἄλλους ἐσυμβούλευον τρέχειν· αὕτη ἦν τῶν Ῥωμαίων ἡ σκέψις, ἦν καὶ πρὸ χρόνων πολλῶν ἦσαν μελετῶντες τὸ νῦν πραχθῆν, ὅτι «εἰ καταλείψομεν τὸν κίονα τοῦ σταυροῦ²⁾ ἐξόπισθεν ἡμῶν, φευξόμεθα τῆς μελλούσης ὀργῆς.» Καὶ αὕτη ἦν ἡ φυγὴ τῆς ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ εἰσόδου. ἐγένετο οὖν ἐν μιᾷ ὥρᾳ ὁ ὑπερμεγέθης ἐκείνος ναὸς πλήρης ἀνδρῶν τε καὶ γυναικῶν, καὶ κάτω καὶ ἄνω καὶ ἐν τοῖς περιουλίαις καὶ ἐν παντὶ τόπῳ ὄχλος ἀναρίθμητος. Κλείσαντες δὲ τὰς θύρας εἰστήκεσαν τὴν παρ' αὐτοῦ σωτηρίαν ἐλπίζοντες. Ὁ δὲ Λαόνικος Χαλκοκονδύλης³⁾, διεξερχόμενος καὶ αὐτὸς τὰ κατὰ τὴν ἐκπόρθησιν τῆς Βασιλευούσης ὑπὸ τῶν Τοῦρκων καὶ τὰ τῆς καταφυγῆς τῶν ἀτυχῶν κατοίκων αὐτῆς εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἀγίας Σοφίας, μνημονεύει «χρησὸν ἀδόμενον ἐν τῇ Πόλει», καὶ ὅτι οἱ πολέμιοι ἤθελον μὲν προβῆ «ἄχρι τοῦ Ταύρου», ἦτοι τοῦ φόρου τοῦ Θεοδοσίου Α',⁴⁾ ἀλλὰ περαιτέρω θεία συνάρσει ἐμελλον ἀμέσως οἱ Βυζαντινοὶ νὰ ἐκδιώξωσιν ἐκ τῆς πόλεως τοὺς πολεμίους. Ἄλλ' ὡς γνωστὸν, παρ' ὅλους τοὺς χρησμούς τότε, τῇ 29 Μαΐου 1453, οὔτε ἄγγελος ἐξ οὐρανῶν οὔτε ὁ ἐξ ἀσῆμων προερχόμενος—ὁ πένης—βασιλεὺς ἐνεφανίσθη. Ἐν τούτοις μεταξύ τῶν δούλων προγόνων δὲν ἐξέλιπε ποτὲ ἡ πίστις εἰς τὴν ἐθνικὴν ἀναγέννησιν καὶ εἰς τὴν ἐμφάνισιν τοῦ σωτῆρος ἡγεμόνος. Ἐξ αὐτῶν τῶν Ἑλλήνων ἱστορικῶν, οἱ ὁποῖοι ἐξιστόρησαν τὰ κατὰ τὴν Ἄλωση, ὁ Λαόνικος Χαλκοκονδύλης⁵⁾ πιστεύει ρητῶς εἰς τὴν δημιουργίαν νέου Ἑλληνικοῦ Κράτους, ὁ δὲ Γεώργιος Φραντζῆς εἰς μελλοντικὴν ἀλλαγὴν τῶν πολιτικῶν καταστάσεων τῆς Ἀνατολῆς. Κατὰ τὸν Γεώργιον Φραντζῆν οἱ μὲν διῆσχυρισμοὶ τῶν Λατίνων, οἱ ὁποῖοι ἔλεγον, «ὅτι

1) Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 32ιγ', 32λα'.

2) Ἀναγνωστέον: τοῦ Ταύρου; (Πρβλ. ἀνωτέρω τὸ χωρίον τοῦ Λ. Χαλκοκονδύλης).

3) Ἐκδ. Βόννης, σελ. 396 - 397, Darkó, τόμ. Β', σελ. 160 - 161.

4) Πρβλ. προχείρως V. Schultze, ἐνθ' ἀνωτέρω, σελ. 80.

5) Ἐκδ. Βόννης, σελ. 5, Darkó, τόμ. Α', σελ. 2. «ἦ γε τῶν Ἑλλήνων φωνὴ πολλαχῆ ἀνά τὴν οἰκουμένην διέσπαρται καὶ συχναῖς ἐγκαταμέμικται. καὶ κλέος μὲν αὐτῇ μέγα τὸ παραυτικά, μείζον δὲ καὶ ἐξ αὐθις, ὅποτε δὴ ἀνά βασιλείαν οὐ φαύλην Ἑλληνας τε αὐτὸς βασιλεὺς καὶ ἐξ αὐτοῦ ἐσόμενοι βασιλεῖς, οἱ δὲ καὶ οἱ τῶν Ἑλλήνων παῖδες συλλεγόμενοι κατὰ σφῶν αὐτῶν ἔσιμα ὡς ἡδιστα μὲν σφίσι αὐτοῖς, τοῖς δὲ ἄλλοις ὡς κράτιστα πολιτεύοντο.»

διὰ τὰς ἀμαρτίας ἡμῶν¹⁾ καὶ διὰ τὸ μὴ ὀρθῶς φρονεῖν ἡμᾶς²⁾ ἀπωλέσαμεν τὴν βασιλείαν» εἶναι ἀβάσιμοι, ἡ δὲ καταστροφή τοῦ 1453 ἦτο «κρίσις ὄντως Θεοῦ,³⁾ πάλαι κυρωθεῖσα πρὸς ἐσχατίας καταβῆναι δυστυχημάτων τὰ Ρωμαίων πράγματα»· λαμβάνων δὲ περαιτέρω ὑπ' ὄψιν ὁ Γεώργιος Φραντζῆς καὶ τὰς παλαιὰς προφητείας καὶ τὰς ἐρμηνείας αὐτῶν, τὰς κυκλοφορούσας ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ψευδοδανιήλ, τοῦ Στεφάνου τοῦ Ἀλεξανδρέως, τοῦ Λέοντος τοῦ σοφοῦ⁴⁾ καὶ ἄλλων—ἀποφαίνεται ὅτι «ὡσπερ τοίνυν ἡ τῶν Ἀσσυρίων βασιλεία κατελύθη ὑπὸ τῶν Βαβυλωνίων, ἡ δὲ τῶν Βαβυλωνίων ὑπὸ τῶν Περσῶν, ἡ δὲ τῶν Περσῶν ὑπὸ τῶν Μακεδόνων, ἡ δὲ Μακεδόνων ὑπὸ τῶν Ρωμαίων, οὕτως καὶ ἡ τῶν Ῥωμαίων [=Βυζαντινῶν] κατελύθη ὑπὸ τῶν Ὀθμανλίδων· τὸ δὲ τέλος ταύτης ἦξει ἐν τῷ προσήκοντι καὶ ὠρισμένῳ καιρῷ, καὶ καταλυθήσεται καθὼς φησὶν ὁ Θεοπέσιος Ἡσαΐας ἐν τῷ τῆς Ἰδομαΐας ὄραματι...»⁵⁾

Εἶναι δὲ λίαν συγκινητικόν, ὅτι ἡ εὐθὺς μετὰ τὴν Ἄλωσιν ἀναφαινομένη ἐλπὶς τῆς Ἑθνικῆς Ἀναγεννήσεως ἀνέκαθεν δὲν ὑπῆρξε κτῆμα μόνον τῶν Ἑλλήνων λογίων, ἀλλὰ καὶ τῶν Ἑλληνικῶν μαζῶν· αὐταὶ διέπλασαν παλαιότερους χρησμούς εἰς τὸν θρύλον τοῦ Μαρμαρωμένου Βασιλιᾶ· περιέχονται δὲ οἱ παλαιότεροι χρησμοί, ἐξ ὧν διεπλάσθη ὁ θρύλος, καὶ ἐν τῷ Βερολιναίῳ χρησμολογίῳ⁶⁾ καὶ ἐν ἄλλαις συλλογαῖς⁷⁾ πραγματεύονται δὲ περὶ τῆς ἀναγεννήσεως τοῦ κράτους τῆς Ἑπταλόφου διὰ τοῦ «θρυλουμένου πτωχοῦ ἐκλεκτοῦ βασιλέως, τοῦ γνωστοῦ καὶ ἀγνωστοῦ, τοῦ κατοικοῦντος ἐν τῇ πρώτῃ ἄκρα⁸⁾ τῆς Βυζαντίδος». Οὗτος κατὰ τὰς διαφόρους παραλλαγὰς τῶν σχετικῶν χρησμῶν καὶ τῶν ἐρμηνειῶν αὐτῶν—κατάγεται ἐκ βασιλέων καὶ εἶναι υἱὸς βασιλέως, ἀλλ' ἔχει ἐκδιωχθῆ ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων ἐκ τῆς οἰκίας αὐτοῦ καὶ κατοικεῖ ἐν ὑγρῷ τόπῳ,⁹⁾ ἢ—ὡς ἄλλαι παραλλαγαὶ τῶν χρησμῶν θέλουσι—καθεύδει ἐνδεδυμένος πενιχρὸν καὶ βύσσινον φόρεμα «ἐπάνω εἰς δύο πολυ-

1) = τῶν Βυζαντινῶν.

2) = διὰ τὸ ἡμᾶς ἀνθενωτικούς εἶναι.

3) Καὶ κατὰ τὸ περίφημον δημοτικὸν ᾄσμα τῆς Ἀλώσεως αὕτη εἶναι «Ἐλεῖμα Θεοῦ» (πρβλ. προχείρως Ν. Γ. Πολίτην, Ἐκλογή ἀπὸ τὰ τραγούδια τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἔκδ. Β', Ἀθην. 1925, σελ. 5, στίχ. 11).

4) Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 4 κ.έ., 9 κ.έ., 11.

5) Ἐκδ. Βόννης, σελ. 318 κ.έ., ἰδὲ μάλιστα σελ. 314. 13—20, 328. 11—12. Πρβλ. Κ. Κ r u m b a c h e r, GBL² § 132, 134.

6) Πρβλ. ἀνωτέρω, ἰδίᾳ σελ. 22 κ.έ., ἀριθ. 6-8, 12, σελ. 32 κ.έ., ἀριθ. 27-34, 37, 38, σελ. 32κθ' κ.έ.

7) Πρβλ. Ν. Γ. Πολίτην, Παραδόσεις, τόμ. Β', σελ. 667 κ.έ. ὡς καὶ τὰς ἐν τῇ προηγουμένη ὑποσημειώσει παραπομπάς.

8) Κατ' ἄλλην παραλλαγὴν: ἀγρῷ (πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 32η', ἀριθ. 33).

9) Πρβλ. Ν. Γ. Πολίτην, Παραδόσεις, τόμ. Β', σελ. 667 κ.έ., καὶ ἀνωτέρω, σελ. 237 κ.έ., ἀριθ. 27, 28.

μορφα θηρία»¹⁾ Κατὰ δὲ τὴν θραυμασιωτάτην διασκευὴν τῆς φημηγορίας εἶναι ὁ θρυλούμενος βασιλεὺς νεκρὸς καὶ κεῖται ἐν πετρίνῳ τάφῳ, κατὰ τὰ δυσμικὰ τῆς Ἑπταλόφου²⁾. τοῦτον λοιπὸν τὸν «νεκρὸν ἦδη καὶ πᾶσι λελησμένον», βασιλέα θὰ ἐγείρη ἐκ τοῦ μνημείου «τοῦ ποιμαίνειν λαὸν περιούσιον» ἄγγελος Κυρίου, ἀποκαλυπτόμενος ὡς ἄνθρωπος λευκοφόρος εὐνοῦχος. Καὶ ὁ ἀναστηθεὶς βασιλεὺς θὰ εἶναι κατὰ χρησμούς, προσγεγραφομένους κατ' ἐξοχὴν εἰς Λέοντα τὸν σοφόν, μέσος τὴν ἡλικίαν, φαλακρὸς, ὠχρὸς, μικρὸν πολίος, κεκαρμένος καὶ ρακενδύτης·³⁾ κατ' ἄλλας διασκευὰς γέρων, ἔχων δρεπανωτὰς χεῖρας καὶ τὸν δεξιὸν πόδα ἐλλατωματικὸν ἢ ἰδιαιτέρως ταχύν⁴⁾ Πραότητα, εὐπροσηγορίαν, ὀξύδερκειαν καὶ ἄλλας πνευματικὰς καὶ ἠθικὰς ἀρετὰς προσγράψουσιν εἰς τὸν θρυλούμενον βασιλέα τὰ διάφορα χρησμολογία⁵⁾. τὰ δὲ ἱστορημένα ἐκ τούτων εἰκονίζουσιν αὐτὸν ἐν τάφῳ κείμενον καὶ ἄνωθεν αὐτοῦ τὸν ἄγγελον, ὁ ὁποῖος θὰ ἐγείρη τὸν ἀναμενόμενον⁶⁾. Ὡσαύτως τὰ ἱστορημένα χρησμολογία περιέχουσι παράστασιν τοῦ νεοφανοῦς θρυλουμένου βασιλέως, ἐν ᾧ οὗτος στέφεται ὑπὸ τοῦ ἀγγέλου Κυρίου,⁷⁾ ὁ ὁποῖος ἀνήγειρεν αὐτόν, ἐπίσης δὲ παράστασιν τοῦ αὐτοῦ βασιλέως, προσφωνομένου ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου⁸⁾. οὗτος κατὰ τινα νεωτερικὴν ἐρμηνείαν χρησμοῦ⁹⁾ θὰ προεῖπη εἰς τὸν νεοφανῆ θρυλούμενον βασιλέα, καὶ ζημίας καὶ βλάβας συμβησομένας εἰς αὐτὸν ἐκ φθόνου τῶν φθονερῶν. Ὅπως δὴ ποτε κατὰ κοινὴν συμφωνίαν τῶν χρησμῶν ὁ θρυλούμενος βασιλεὺς θὰ καταβάλη τοὺς Ἰσμαηλίτας καὶ θ' ἀναδειχθῆ ὁ σωτὴρ τοῦ ἔθνους· ἡ ἀρχὴ αὐτοῦ θὰ διαρκέσῃ 32 ἢ 36 ἔτη.¹⁰⁾ Καὶ ταῦτα μὲν κατὰ τὰ χρησμολογία, ἀλλὰ διάφορος εἶναι ἐν σχέσει πρὸς ὠρισμένα σημεῖα ὁ θρυλὸς τοῦ Μαρμαρωμένου Βασιλιᾶ. «Καίτοι δὲ χρησμοὶ καὶ παραδόσεις— ὡς παρατη-

1) Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 33 κ. ἐ., ἀριθ. 27.

2) Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 32 κ. ἐ., ἀριθ. 26-31.

3) Πρβλ. Ν. Γ. Π ο λ ί τ η ν, ἐνθ' ἀνωτέρω, τόμ. Β', σελ. 667 κ. ἐ., καὶ κατωτέρω σελ. 16, 32 κ. ἐ., σελ. 32λα' - 32λβ' (ὅπου τὰ σημεῖα τοῦ πτωχοῦ βασιλέως ὀρίζονται: τίτλωμα ἐπὶ «τὸν δάκτυλον αὐτοῦ», ἡδὺς τὴν λαλίαν, ἐπίκυφος τὴν ῥίνα, κολοβὸς τὴν στάσιν).

4) Πρβλ. ἐνθ' ἀνωτέρω, σελ. 22 κ. ἐ., ἀριθ. 7, σελ. 22, ἀριθ. 24, σελ. 32λ', 32λβ'.

5) Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 22 κ. ἐ., ἀριθ. 7, 8, σελ. 24, ἀριθ. 12, σελ. 23 κ. ἐ., ἀριθ. 27.

6) Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 32β', 32γ'.

7) Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 32ς' ἀριθ. 31, πρβλ. ἀφ' ἑτέρου σελ. 27, ἀριθ. 10, σελ. 32 κ. ἐ., ἀριθ. 26, σελ. 32δ' κ. ἐ., ἀριθ. 28.

8) Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 13 τόμ. Α', σελ. 329'.

9) Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 32ς', ἀριθ. 32.

10) Αὐτοὶ εἶναι οἱ συνήθως ἀναφερόμενοι ἀριθμοί. Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 24, ἀριθ. 12.

ρεῖ ὁ διδάσκαλος Ν. Γ. Πολίτης)—τὴν αὐτὴν ἔχουσιν ἀφετηρίαν καὶ τὸν αὐτὸν σκοπὸν, καὶ ἐν τοῖς κυριωτάτοις συμπίπτουσιν, ἀλλ' ὅμως αὐταὶ ἀκραιφνῆς οὐσαι τοῦ λαοῦ ἔργον, ἔχουσι ποιητικὸν κάλλος, τοῦ ὁποῦ ἀμοιροῦσιν οἱ ὑπὸ λογίων ποιηθέντες χρησμοί, οἱ πολλαχοῦ ἐμφαίνοντες τὴν ἐπήρειαν ἐκκλησιαστικῶν ἀναγνωσμάτων καὶ ἐπιτηδεύοντες ῥητορικοὺς τρόπους καὶ ἀπειρόκολον χρησμοφδικὴν ἀσάφειαν. Ὁ σωτὴρ τοῦ ἔθνους κατὰ τὰς παραδόσεις δὲν εἶναι ὁ ῥακενδύτης τῶν χρησμῶν, ἀλλ' αὐτὸς ὁ ἠρωϊκὸς μέχρις ἐσχάτων προμαχῆσας τοῦ ἔθνους τελευταῖος βασιλεὺς αὐτοῦ, καὶ δὲν παρίσταται διατελῶν ἐν τῇ ἀορίστῳ καταστάσει ὕπνου καὶ νεκροφανεῖας· ἀντὶ τούτου ὁ ἑλληνικὸς λαὸς εὗρε τὸ ποιητικώτατον πλάσμα τοῦ Μαρμαρωμένου Βασιλέως. Ὡς δὲ τὸ πάλαι ἐν τῇ πατριδί αὐτοῦ μεγάλοι τεχνῖται ἐνεφύσησαν πνοὴν ζωῆς εἰς τὰ μάρμαρα καὶ προσέδωκαν εἰς αὐτὰ ἀθανασίαν, οὕτως ἔπλασεν ὅτι θεῖα τις δύναμις θ' ἀποδώσῃ τὴν ζωὴν εἰς τὸ μαρμαρωθὲν σῶμα τοῦ βασιλέως, ἵνα ἐγερωθῇ οὗτος τιμωρὸς τῶν παθημάτων τοῦ ἔθνους 1)» "Ὅτι δὲ καὶ οἱ Γερμανοὶ ἔχουσι θρύλους περὶ ἀπολιθωμένου βασιλέως, μέλλοντος ποτὲ ν' ἀναζήσῃ, ἐλέχθη ἡδη ἀνωτέρω σελ. 32κς'. Τῶν δ' Ἑλλήνων οἱ θρύλοι περὶ ἀπολιθώσεως ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν εἶναι λίαν συνήθεις. 2) Τὸ δὲ σπήλαιον, «ὅπου μένει μαρμαρωμένος ὁ Βασιλιᾶς καὶ καρτερεῖ τὴν ὥρα νάρθη πάλι ὁ ἄγγελος νὰ τὸν σηκώσῃ», τίθεται ὑπ' αὐτοῦ τούτου τοῦ θρύλου «κοντὰ στῆ Χρυσόπορτα». «Οἱ Τοῦρκοι — προσθέτει ὁ θρύλος — δὲν μποροῦν νὰ βροῦν τὴ σπηλιά πού εἶναι ὁ βασιλιᾶς· γι' αὐτὸ ἔχτισαν τὴν πόρτα πρὸς ξεῦρον πῶς ἀπ' αὐτὴ θὰ ἔμπῃ ὁ βασιλιᾶς γιὰ νὰ τοὺς πάρῃ πίσω τὴν Πόλη» 3). Κατ' ἄλλον θρύλον, ἐπιχωριάζοντα ἐν Κωνσταντινουπόλει, «μέσα εἰς τὴν Χρυσόπορταν εἰς τοὺς Ἑπτὰ Πύργους κοιμᾶται ὁ Ἰωάννης ὁ Εὐαγγελιστής, ἡ ὅπως ἄλλοι λέγουν ὁ Ἰωάννης ὁ Παλαιολόγος», ὁ ὁποῖος—κατὰ τὸν αὐτὸν θρύλον μέλλει ἐν τακτῇ ἡμέρᾳ νὰ ἐγερωθῇ τοῦ μακραίωνος ὕπνου του. 4) Προῆλθε δὲ προφανῶς ὁ θρύλος οὗτος ἐκ συμφυρμοῦ τοῦ θρύλου περὶ τοῦ Μαρμαρωμένου Βασιλιᾶ πρὸς τοὺς χρησμούς περὶ τοῦ πτωχοῦ βασιλέως, ὁ ὁποῖος ἐνίοτε κατ' αὐτοὺς λέγεται Ἰωάννης 5). Ἐξ ὁμοίου συμφυρμοῦ προῆλθε καὶ ἄλλη παραλλαγή τοῦ θρύλου τοῦ Μαρμαρωμένου Βασιλιᾶ, καθ' ἣν οὗτος «κοιμᾶται μέσα εἰς ἓνα κουβούκλιον τῆς

1) Ν. Γ. Πολίτου, Παραδόσεις, τόμ. Β', σελ. 668 κ. ἐ.

2) Πρβλ. Ν. Γ. Πολίτην, ἔνθ' ἀνωτέρω, τόμ. Α', σελ. 76, ἀριθ. 143, σελ. 149 κ. ἐ., ἀριθ. 275 κ. ἐ., τόμ. Β', σελ. 758, ἀριθ. 143, σελ. 863 κ. ἐ., ἀριθ. 275 κ. ἐ., κ. λ., κ. λ.

3) Αὐτόθι, τόμ. Α', σελ. 22, ἀριθ. 33, τόμ. Β', σελ. 669 κ. ἐ.

4) Αὐτόθι, τόμ. Β', σελ. 674.

5) Αὐτόθι. Πρβλ. καὶ ἀνωτέρω, σελ. 32 (ὅπου ὁμοίως γίνεται λόγος περὶ πατριάρχου) καὶ Εὐλόγιον Κουρίλαν Λαυριώτην, ἐν «Θρησκευτικῶν», τόμ. Ε' (1934) σελ. 88, καὶ «Εἰς μνήμην Σ. Λάμπρου», ἐν Ἀθήναις 1935, σελ. 247 κ. ἐ.

‘Αγίας Σοφίας»¹⁾ Ἀρκούντως δὲ παλαιὰ φαίνεται διήγησις, καθ’ ἣν δύο μοναχοὶ ἀνεκάλυψαν ἐντὸς ὑπογείου ναοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει τὸν κοιμώμενον βασιλέα²⁾.

Συμφώνως πρὸς τὴν κυριωτάτην διασκευὴν τοῦ θρύλου τοῦ Μαρμαρωμένου Βασιλιᾶ κατὰ τὴν ἀνάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων «θὰ γίνη μεγάλος σκοτωμὸς ποῦ θὰ κολυμπήσῃ τὸ μουσκάρι στὸ αἷμα» (εἶναι δὲ ἡ εἰκὼν αὕτη καὶ ἄλλως συνήθης εἰς τὸ στόμα τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ ἀνάγεται εἰς χωρίον τῆς Ἀποκαλύψεως, ΙΔ, 2)³⁾. Ἄλλη δὲ παραλλαγή, Δωδεκανησιακὴ, τοῦ θρύλου λέγει, ὅτι «πρὸς ἀνάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως... θὰ γίνη πόλεμος δεινός. Ὅλοι οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς θὰ μάχωνται διὰ νὰ τὴν κυριεύσουν. Ὁ δὲ Χριστὸς θὰ κάθεται εἰς τὸν θρόνον καὶ θὰ βλέπῃ ἀπὸ μακρὰν. Ἀφ’ οὗ δὲ κυριεύσουν οἱ βασιλεῖς τὴν Πόλιν, θὰ πολεμήσουν πρὸς ἀλλήλους ἐρίζοντες περὶ τῆς κατοχῆς αὐτῆς⁴⁾. Τόσον πολὺ αἷμα θὰ τρέξῃ, ὥστε δώδεκα μηνῶν δαμάλι θὰ πιυγῇ, καὶ ἀπὸ τό αἷμα τὸ πολὺ ποῦ θὰ χυθῇ τῶν Ἑλλήνων τὰ χρυσοῦ πτερὰ τῶν ἀγγέλων θὰ γίνουιν μαῦρα»⁵⁾.

Προφανῶς εἰς τὸν «Μαρμαρωμένον Βασιλιᾶν», ἦτοι τὸν Κωνσταντῖνον Παλαιολόγον, εἰς τὰ ἔργα αὐτοῦ ἐν Πελοποννήσῳ καὶ εἰς τὰ μέλλοντα τῆς χερσονήσου ταύτης ἀναφέρεται χρησμός δῆθεν «Γρηγορίου τοῦ θεολόγου». Ἐγράφη ὁ χρησμός οὗτος, ὁ ὁποῖος εἶναι ἀπλή παραλλαγή ἐτέρου προμνημονευθέντος χρησμοῦ,⁶⁾ πιθανώτατα ἐν Πελοποννήσῳ βραχὺ μετὰ τὴν Ἀλωσιν· τὸ δὲ κείμενον αὐτοῦ ἔχει ὡς ἑξῆς: «Ἦξει γὰρ τότε πολυμήχανος ἀνὴρ, λειοπώγων, ξανθὸς τε, γρυπὸς, βραχὺς, πολίος, Ἑλλήνων ἀρχηγός· ὃ γε τειχίσει Ἰσθμόν, τείχη δ’ οὐκ ἔσται τούτου μετὰ. Ἐς αὖθις γὰρ ὠραιότης, ἰσχύς τειχέων ὀλεῖται τοξοφόρων ἀνδρῶν πάρα ἀρηιφίλων. Ἐντεῦθεν μέγα σθένος ἤδη μεγαλορρητέρων Ἑλλήνων ἐν μάχαις οὐκ ἔτ’ ἐσσεῖται· ἐκβεβλημένοι δ’ ἐκ βάρων πάτρης ἀλλοτρίαν οἰκήσουσι. Τότε χεῖρ πολεμίων [αὐ]τοὺς ὀχλήσει· τῆς σφῶν ἀπολωλίας γὰρ κοιρανίης, πολεμίων πάρα κυριευθήσονται. Αὐτίκα δὲ γε τοῖσιν ἦξει ὀμήγουρις βοηθὸς πολυειδῆς τε πολύχειρ καὶ χαλκόπους, τίσιν, δίκην αἰτοῦσα, ἣ καταβαλεῖ μένος τούτων θρασυτήτᾳ τε πολεμίων, πολὺ πλῆθος αὐτῶν πάμπαν ὀλοῦσα. Βυζάντιόν γε μὴν ἐλευθερωθήσεται·

1) Ν. Γ. Πολίτου, Παραδόσεις, τόμ. Β', σελ. 673.

2) «Ἡ λύσις τοῦ Ἀνατολικοῦ ζητήματος καὶ ἡ ἔγερσις τοῦ ἁγίου βασιλέως ἐν Κωνσταντινουπόλει δαπάνη Γ. Α. Ἀθῆναι 1877», σελ. 72, σχ. 16 (πρβλ. «Θρακικά», τόμ. Ε', [1934], σελ. 152, ὑπόσημ.).

3) Πρβλ. Ν. Γ. Πολίτην, ἐνθ' ἀνωτέρω, τόμ. Α', σελ. 22, ἀριθ. 33, τόμ. Β', σελ. 672 κ. ἑ.

4) Τοῦτο συμφωνεῖ πρὸς τὰ χρησμολόγια, πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 244i9' κ. ἑ.

5) Ν. Γ. Πολίτου, Λαογραφικὰ σύμμεικτα, τόμ. Α', σελ. 19.

6) Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 3, 5, 14.

ὑπερόριοι πάντες οἴκοι ἀθροισθήσονται καὶ ἐν ἰδίοις ἀνακαλεσθήσονται. Ἄλλ' αἱματός ἐστι χύσις μέγιστος. Τότε ἐλπίς ὑπερασπισμός τε τῶν Πελοποννησίων ἀνδρείων ἐδρασθήσεται· ζεύγη γὰρ ὑποπεπτωκότων τῶν πολεμίων, γαλήνη μέγιστος ἔσται. Μακάριος ἀνὴρ ὁ οἰκίῃσων τότε τὴν Πελοπόννησον.»¹⁾

Ἐν ᾧ τὰ δημοτικὰ ἄσματα περὶ τῆς Ἀλώσεως τῆς Βασιλευούσης πολὺ ἀορίστως καὶ τελείως μοιρολατρικῶς προλέγουσι τὰ κατὰ τὴν ἀνάστασιν τοῦ Βυζαντίου,²⁾ οἱ σχετικοὶ χρῆσιμοί, πολλῶ μᾶλλον αἱ ἐρμηνεῖαι αὐτῶν, ὀρίζουσιν ἐνίοτε καὶ τὸν χρόνον, καθ' ὃν μέλλει νὰ συμβῆ τούτο.³⁾ Ἐννοεῖται, ὅτι διὰ μέσου τῶν αἰώνων πολλακίς διεψεύσθησαν αἱ παλαιαὶ προφητεῖαι περὶ τῶν συμβησομένων πολιτικῶν πραγμάτων ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Οὕτω ὁ Θρύλος περὶ τοῦ Μαρμαρωμένου Βασιλιᾶ, ὁ ὁποῖος γενικῶς ὑπῆρξε πηγὴ φαιδρῶν ἐθνικῶν ἐλπίδων, πλέον ἢ ἅπαξ μετεβλήθη διὰ τοὺς προγόνους ἡμῶν καὶ εἰς ἀφορμὴν ἀπογοητεύσεων. Δὲν ἔλειψαν δὲ καὶ λόγιοι τοῦ ἡμετέρου γένους, οἱ ὁποῖοι ἐπεχείρησαν νὰ διασειώσῃ τὴν λαϊκὴν πίστιν εἰς τοὺς λεγομένους πολιτικούς χρῆσμούς.⁴⁾ Οὕτω ἐκφράζεται κατὰ ψευδοπροφητικῶν καὶ χρῆσμων ὁ ἐκ Πωγωνιανῆς τῆς Ἠπείρου καταγόμενος μητροπολίτης Μυρέων Ματθαῖος⁵⁾, συγγραφεὺς καὶ ἄλλων ἔργων καὶ τῆς ἐμμέτρου Ἱστορίας τῆς Οὐγγροβλαχίας, ἐν ἣ περιέχεται καὶ Θρήνος ἐπὶ τῇ Ἀλώσει τῆς Βασιλευούσης⁶⁾, διασκευασθεὶς βραδύτερον καὶ συντομευθεὶς ὑπὸ τοῦ Σερραίου Παπα-Συναδηνοῦ.⁷⁾ Ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τῆς Οὐγγροβλαχίας, ἣ ὁποία συνετελέσθη περὶ τὸ ἔτος 1618, ὁ Ματθαῖος Μυρέων ἀφ' οὗ διαλαλεῖ εἰς τοὺς συγχρόνους αὐτοῦ Ἕλληνας, ὅτι εἶναι ἀνοη-

1) Σ. Π. Λάμπρου, «Νέος Ἑλληνομνήμων», τόμ. Δ' (1907) σελ. 21—22 (ἐνιαχοῦ διώρθωσα σιωπηλῶς τὸ κείμενον).

2) Πρβλ. Ἄλκην Θρύλον, Στοχασμοὶ γιὰ τὸ δημοτικὸ τραγούδι καὶ ἄλλοι στοχασμοί. Κριτικὴ μελέτη IV. Ἐν Ἀθήναις 1928, σελ. 14 κ. ἔ.

3) Κατὰ προτίμησιν ὀρίζεται ὁ χρόνος οὗτος εἰς 320 ἢ 345 ἢ 400 ἔτη μετὰ τὴν Ἀλωσιν· πρβλ. σελ. 7 καὶ 32μγ', Ν. Γ. Πολίτην, Λαογραφικὰ σύμμεικτα, τόμ. Α', σελ. 25—26, Π. Κοντογιάννην. Οἱ Ἕλληνες κατὰ τὸν πρῶτον ἐπὶ Αἰκατερίνης Β' Ῥωσσοτουρκικὸν πόλεμον (1768—1774). Ἐν Ἀθήναις 1903, σελ. 92 κ. ἔ, «Θρακικά» τόμ. Ε' (1934) σελ. 128 κ. ἔ. Πρβλ. καὶ λαϊκὴν παράδοσιν Μαλαγάρων: «Πόσο θὰ διαρκέσῃ ἡ κατοχὴ τῆς Πύλης ἀπὸ τοὺς Τούρκους» ἐν «Ἀρχεῖφ Θρακικοῦ Λαογραφικοῦ καὶ Γλωσσικοῦ Θησαυροῦ», τόμ. Γ' (1936—37) σελ. 209.

4) Πρβλ. Ν. Γ. Πολίτην ἐνθ' ἀνωτέρω, τόμ. Α', σελ. 26.

5) Πρβλ. Β.—Ng. Jb., τόμ. Γ' (1922) σελ. 160.

6) Δ. Ροῦσσος ἐν Σ. Π. Λάμπρου «Νέφ Ἑλληνομνήμωνι», τόμ. ζ' (1909) σελ. 495—499 πρβλ. καὶ τὴν αὐτόθι ἀναγραφομένην βιβλιογραφίαν.

7) Οὐχὶ ἀνευ ἐπιφυλάξεων ἐθεωρήθη ὁ περὶ οὗ λόγος Θρήνος ἔργον πρωτότυπον τοῦ Παπα-Συναδηνοῦ ὑπὸ Σ. Π. Λάμπρου, ἐν «Ἐστί», τόμ. ΚΒ' (1882) σελ. 823 κ. ἔ. καὶ ἐν «Νέφ Ἑλληνομνήμωνι», τόμ. Ε' (1908) σελ. 250 κ. ἔ.

σία ν' ἀναμένωσι βοήθειαν ἐκ τῆς Ἰσπανίας καὶ τῆς Βενετίας καὶ ἀλλοχόθεν προςθῆται:

Ἐλπίζομεν κ' εἰς τὰ ξανθὰ γένη νὰ μᾶς γλυτώσουν
νᾶρθουν ἀπὸ τὸν Μόσχοβον, νὰ μᾶς ἐλευθερώσουν.

Ἐλπίζομεν εἰς τοὺς χρησμούς, σταῖς ψευδοπροφητεῖαις
καὶ τὸν καιρὸν μας χάνομεν σταῖς ματαιολογίαις¹⁾

Ὁ δὲ Ἀναστάσιος ὁ Γόρδιος, ὁ ἐξ Ἀγράφων (+8 Ἰουνίου 1729),²⁾ ἐπιστευεν μὲν γενικῶς εἰς τὰς προφητείας, ἀλλὰ στηριζόμενος ἀκριβῶς εἰς αὐτὰς καὶ δὴ εἰς τὴν ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἀγίου Ἰωάννου Ἀποκάλυψιν, περὶ τὴν ἐρμηνείαν τῆς ὁποίας ἰδιαιτέρως εἶχεν ἐνδιατρίψει, ἐχαρακτήριζε τὰ περὶ τοῦ Μαρμαρωμένου Βασιλιᾶ καὶ τὰ παρόμοια ὡς φροῦδα· προέβαινε δὲ μέχρι τοῦ σημείου ὁ Ἀναστάσιος ὁ Γόρδιος, ὥστε νὰ πιστεύη καὶ νὰ γράφῃ, ὅτι ἡ «βασιλεία τῶν Ρωμαίων», ἦτοι τῶν Ἑλλήνων, δὲν μέλλει πλέον ν' ἀναστηθῆ³⁾. Ἀλλὰ καὶ χρησμοί, ἀποδιδόμενοι εἰς ἕτερον τέκνον τῶν Ἀγράφων, εἰς τὸν περίφημον Διονύσιον τὸν ἐκ Φουρνᾶ (ΙΖ'-ΙΗ' αἰῶν⁴⁾) οὐδὲν μνημονεύουσι περὶ τῆς ἀναστάσεως τῆς βασιλείας τῶν Ρωμαίων, ἀντιθέτως προλέγουσι «τὴν ἐρήμωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως», συμβησομένην τῷ 1767 καὶ ἔν ἔτος μετὰ ταῦτα τὸν «καταποντισμὸν τῆς Ἐγκλητέρας»⁵⁾.

Παρὰ δὲ τὴν πολεμικὴν τοῦ Ματθαίου Μυρέων ἡ ἰδέα, ὅτι οἱ Μοσκόβοι θέλουσιν ἀποβῆ σωτῆρες καὶ λυτρωταὶ τῶν Ἑλλήνων, ἐπέδωκε βεθμηδόν· νέας δυνάμεις ἔλαβεν ἡ ἰδέα αὕτη ἰδίᾳ ἀπὸ τῆς ἐν ἔτει 1589 γενομένης διὰ τοῦ Ἱερεμίου Β' τοῦ Τρανοῦ χειροτονίας τοῦ πρώτου πατριάρχου τῆς Ῥωσικῆς αὐτοκρατορίας ἐν Μόσχᾳ. Περίπου τεσσαράκοντα ἔτη μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Ματθαίου Μυρέων σύνταξιν τῆς ἱστορίας τῆς Οὐγγροβλαχίας, ἦτοι τῷ 1656, ὁ Παῖσιος Λιγαρίδης προσεφώνησε τὸ πολῦτιμον αὐτοῦ χρησμολόγιον εἰς τὸν αὐτοκράτορα τῆς Ῥωσσίας Ἀλέξιον Μιχαηλοβίτζην, εἰς τὸν ὁποῖον καὶ ἄλ-

1) Ἐκ τῶν πολλῶν ἐκδόσεων τῆς Ἱστορίας τῆς Οὐγγροβλαχίας τοῦ Ματθαίου Μυρέων ἰδὲ προχειρότερον τὴν παρὰ E. Legend, Bibliothèque grecque vulgaire, τόμ. Β' (ἐν Παρισίοις 1881) σελ. 314, πρβλ. Ν. Γ. Πολίτην, Παραδόσεις, τόμ. Β', σελ. 666, Δ. Ροῦσσον, ἐνθ' ἄνωτέρω, σελ. 499, Εὐλόγιον Κουρίαν Λαυριώτην ἐν «Θρακικοῖς», τόμ. Ε' (1934) σελ. 91 κ. ἔ.

2) Περὶ τοῦ ἀνδρὸς πρβλ. B.-Ng. Jb., τόμ. Δ' (1923) σελ. 369 κ. ἔ. καὶ τὴν αὐτόθι βιβλιογραφίαν.

3) Κ. Ν. Σάθα, Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη, τόμ. Γ', σελ. 119, πρβλ. καὶ Π. Κοιτογιάννην, ἐνθ' ἄνωτέρω, σελ. 94, ὑπόσημ. 1, Εὐλόγιον Κουρίαν Λαυριώτην, ἐνθ' ἄνωτέρω, τόμ. Ε' (1934) σελ. 96 κ. ἔ.

4) Περὶ τοῦ ἀνδρὸς πρβλ. B.-Ng. Jb., τόμ. Δ' (1923) σελ. 117 κ. ἔ.

5) Δ. Μ. Σάρρου, Παλαιογραφικὸς ἔρανος. (Ἀνατύπωσις ἐκ τοῦ ΛΓ' τόμου τοῦ περιοδικοῦ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου). Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1914, σελ. 35=83.

λος "Ελλην, ό Νικόλαος Σπαθάριος, ό Λακεδαιμόνιος, άφιέρωσε τήν «μετάφρασιν τών Σιβυλλών», τά «ιερογλυφικά» καί άλλα χρησμολογικά καί περιηγητικά έργα¹⁾. Διά λόγων δέ καί έργων ένίσχυσε τήν ιδέαν, ότι ή έλευθερία τών 'Ελλήνων καί καθ' όλου τών Χριστιανών τής 'Ανατολής θέλει προέλθει έκ τής 'Ρωσσίας, ό φιλόδοξος τζάρος αύτής Πέτρος ό μέγας. 'Από τών ήμερών αύτοϋ, έξαιρουμένων όλίγων περιπτώσεων, ή έλληνική χρησμολογική φιλολογία στρέφεται πλέον άποκλειστικώς προς τούς 'Ρώσσους. Τά δέ ξανθά γένη, τά όποία οί παλαιοί χρησμοί ήθελον πλέον σύμμαχα καί φίλα τών 'Ελλήνων²⁾, έταυτίζοντο κατά προτίμησιν προς τούς 'Ρώσσους³⁾. 'Εν έτει 1698 έξεδόθη έν Τριγοβύστω τής Βλαχίας άξιώσει τοϋ ήγεμόνος 'Ιωάννου Βασσαράβα τό «Προγνωστικόν τών Μοσκόβων», τοϋθ' όπερ είναι έλληνική διασκευή τοϋ κατά τό αύτό έτος υπό τοϋ Stanislas Reinter von Axtelmeier έν «Αϋγουστη τών Ουίνδελικών» δημοσιευθέντος έργου, τό όποιον σκοπεί νά διαδώση τήν ιδέαν, ότι ό μέγας Πέτρος τής Ρωσσίας θεόθεν προώριστα νά καταλάβη οϋχι μόνον τόν θρόνον τής 'Ανατολικής βασιλείας, αλλά καί τόν θρόνον τοϋ Οίκουμενικοϋ πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως· τήν αύτήν ιδέαν άλλως τε αναγινώσκομεν έπ' αύτής ταύτης τής προμετωπίδος τοϋ «Προγνωστικοϋ τών Μοσκόβων», άπαντώμεν δέ μετά παραλλαγών καί έν μακρᾶ σειρᾷ έλληνικών έντύπων καί χειρογράφων⁴⁾.

'Η φιλόρρωσος έλληνική χρησμολογία έξηκολούθησε καί μετά τόν θάνατον τοϋ μεγάλου Πέτρου, ιδία έπί τής άρχῆς 'Αννης (1730-1740) καί τής 'Ελισάβετ (1741-1762), έξαιρέτως δέ κατά τά πρώτα έτη τής άρχῆς τής Αικατερίνης, ότε παρεσκευάζετο ύπ' αύτής ή 'Ελληνική 'Επανάστασις τοϋ 1770. Κυρίως έπί τών ήμερών τής τζαρίνης 'Ελισάβετ συνετάχθη κατά μίμησιν τών βιβλικών προφητικών βιβλίων καί δῆ τής έπ' όνόματι τοϋ άγίου 'Ιωάννου φερομένης 'Αποκαλύψεως ή συλλογή εκείνη χρησμών, ή όποία κοινώς λέγεται 'Αγαθάγγελος, είχε δέ μέχρι τών ήμερών ήμων μεγίστην διάδοσιν καί επίδρασιν έπί τās ψυχάς τών λαϊκών μαζών⁵⁾. Κατά τās διαβεβαιώσεις χειρογράφων καί έντύπων ό

1) Πρβλ. άνωτέρω, σελ. 12, Εϋλόγιον Κουρίλαν Λαυριώτην, ένθ' άνωτέρω, τόμ. Ε' (1934) σελ. 94 κ. έ.

2) Πρβλ. άνωτέρω, σελ. 32κθ', 32λβ'.

3) Κατά τούς τελευταίους χρόνους, διαρκοϋντος τοϋ μεγάλου πολέμου 1914-1918, παρετηρήθη ή τάσις τά ξανθά γένη τών χρησμών νά ταυτισθώσι προς τούς Γερμανούς. Πρβλ. Εϋλόγιον Κουρίλαν Λαυριώτην έν τοίς «Θρακικοίς», τόμ. Ε' (1934) σελ. 80 κ. έ. 90, κ. έ.

4) Πρβλ. Π. Κοντογιάννην, ένθ' άνωτέρω, σελ. 6 κ. έ., Ν. Γ. Πολίτην, Λαογραφικά σύμμεικτα, τόμ. Α', σελ. 23 κ. έ., Εϋλόγιον Κουρίλαν Λαυριώτην έν «Θρακικοίς», τόμ. Γ' (1932) σελ. 91 κ. έ., 121, Δ' (1933) σελ. 133 κ. έ., τόμ. Ε' (1934) σελ. 96 κ. έ.

5) Πρβλ. Ν. Γ. Πολίτην, ένθ' άνωτέρω, τόμ. Α', σελ. 24 κ. έ., καί έν τῷ «'Εγκυκλοπαιδικῷ Λεξικῷ», τόμ. Α', (έν 'Αθήναις 1890) σελ. 30 κ. έ.

χρησμός ἦτοι προφητεία τοῦ «μακαρίου ἱερομονάχου Ἁγαθαγγέλου» ἢ ἢ «Ὀππασία τοῦ Ἁγαθαγγέλου» συνετάχθη ὑπὸ τούτου ἑλληνιστὶ τῷ 1279 ἐν Μεσσήνῃ, ἐτυπώθη δὲ ἐν ἰταλικῇ μεταφράσει τῷ 1555 ἐν Μιλάνῳ, ἐκ δὲ τῆς μεταφράσεως ταύτης ἐξηλληνίσθη τῷ 1751 ὑπὸ τοῦ ἀρχιμανδρίτου Θεοκλήτου Πολυειδοῦς, ἔχοντος ὑπ' ὄψιν ἕκδοσιν τῆς συλλογῆς ταύτης τοῦ ἔτους 1708.¹⁾ Ἄλλ' ἢ ἔρευνα ἀπέδειξε, ὅτι παρὰ τὰς ἀνωτέρω διαβεβαιώσεις χειρογράφων καὶ ἐντύπων ἢ συλλογῆ τῶν ἐπ' ὄνοματι τοῦ Ἁγαθαγγέλου χρησμῶν εἶναι κατασκευάσμα αὐτοῦ τοῦ δῆθεν μεταφραστοῦ, ἦτοι τοῦ Θεοκλήτου Πολυειδοῦς²⁾, ἀνδρὸς Ἀδριανουπολίτου μὲν τὴν πατρίδα, Ἀγιορείτου δὲ καὶ δὴ Ἰβηρίτου τὴν κουράν³⁾. Γεννηθεὶς ὁ Θεόκλητος Πολυειδῆς κατὰ τὰ τέλη τοῦ ΙΖ' αἰῶνος, ἐχειροτονήθη ὑπὸ τοῦ πρώην Νεοκαισαρείας Ἰακώβου διάκονος τῷ 1713, ὁπότε καὶ ἐξέδωκεν ἐν Βενετίᾳ λατινιστὶ τὴν ἱστορίαν τῆς Παναγίας τῆς Πορταϊτίσης,⁴⁾ τῆς προστάτιδος τῆς μονῆς τῶν Ἰβήρων, μετὰ δὲ περίπου ἕξ ἔτη, τῇ 10 Μαΐου 1719, προχειρίσθη εἰς ἱερομόναχον. Βραχὺ μετὰ ταῦτα—ὡς φαίνεται—μετέβη ὁ Θεόκλητος Πολυειδῆς εἰς Τοκαίαν τῆς Οὐγγαρίας ὡς ἐφημέριος τῶν ἐκεῖ ὀρθοδόξων, ἵνα μετὰ πενταετίαν ἐπανεῖθῃ εἰς τὴν πατρίδα καὶ ὄντισαθῇ ἀρχιμανδρίτης τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας καὶ Μέγας Ἐκκλησιάρχης· τὸ δ' ἐν τῷ τίτλῳ τῶν χρησμῶν τοῦ Ἁγαθαγγέλου συνήθως λεγόμενον, ὅτι ὁ Θεόκλητος Πολυειδῆς ὑπῆρξε καὶ «χωρεπίσκοπος Πολυανῆς καὶ Βαρδάρων» πιθανῶς δὲν ἀνταποκρίνεται πρὸς τὰ πράγματα. Βραδύτερον, ἰδίᾳ κατὰ τὰ ἔτη 1727-1733, ἀπαντῶμεν τὸν δραστήριον καὶ πατριωτικώτατον κληρικὸν ἀπεσταλμένον τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου εἰς Γερμανίαν πρὸς συλλογὴν ἐράνων χάριν αἰχμαλώτων καὶ καταδικῶν, ἐρχόμενον εἰς ἐπικοινωνίαν μετ' ἐπιφανῶν τῆς χώρας προσώπων καὶ ἰδρυμάτων καὶ ὑπὲρ τῆς πατρίδος καὶ τῆς ἐλευθερίας αὐτῆς ἐργαζόμενον. Ὡς φαίνεται, καὶ εἰς Ῥωσσίαν δις μετέβη ὁ Θεόκλητος Πολυειδῆς, ὁ ὁποῖος καὶ πρὸς τοὺς Ῥουθῆνους ἠγεμόνας ἦλθεν εἰς ἐπαφήν.⁵⁾

1) Αὐτόθι, πρβλ. ἐξ ἄλλου Εὐλόγιον Κουρίλαν Λαυριώτην, ἔνθ' ἀνωτέρω, τόμ. Ε' (1934) σελ. 141 κ. ἐ.

2) Πρβλ. Ν. Γ. Πολίτην, ἔνθ' ἀνωτέρω, τόμ. Α', σελ. 24.

3) Περὶ τοῦ Θεοκλήτου Πολυειδοῦς πρβλ. Ἀνδρόνικον Δημητράκοπουλον, Προσθήκαι καὶ διορθώσεις εἰς τὴν Νεοελληνικὴν Φιλολογίαν τοῦ Κ. Ν. Σάθα (ἐν Λειψίᾳ 1871), σελ. 81 κ. ἐ., Ν. Γ. Πολίτην, ἔνθ' ἀνωτέρω, σελ. 24 κ. ἐ., Π. Κοντογιάννην, ἔνθ' ἀνωτέρω, καὶ μάλιστα Εὐλόγιον Κουρίλαν Λαυριώτην ἐν «Θρακικοῖς», τόμ. Γ' (1932) σελ. 84-149, Δ' (1933) σελ. 129-199, 384-385, τόμ. Ε' (1934) σελ. 68-162, τόμ. Ζ' (1936) σελ. 83-143 (ὁ συγγραφεὺς ἐν πολλοῖς ὑπερτιμᾷ τὸν Θεόκλητον Πολυειδῆ).

4) Περὶ ἄλλων ἔργων τοῦ Θεοκλήτου Πολυειδοῦς ἰδὲ πρὸ πάντων Εὐλόγιον Κουρίλαν Λαυριώτην, ἐν «Θρακικοῖς», τόμ. Ε' (1934) σελ. 152 κ. ἐ.

5) Πρβλ. Εὐλόγιον Κουρίλαν Λαυριώτην, ἔνθ' ἀνωτέρω, τόμ. Γ' (1932) σελ. 132 κ. ἐ., τόμ. Δ' (1933) σελ. 155.

Τῷ 1743 κατὰ πρόσκλησιν τῶν Ἑλλήνων ἐμπόρων, οἱ ὅποιοι ἐπεσκέπτοντο τὴν ἐν Λειψία πανήγυριν, ἴδρυσεν ὁ Θεόκλητος Πολυειδῆς αὐτόθι τὸ πρῶτον παρεκκλήσιον Ὁρθοδόξων ἐπ' ὀνόματι τῆς Ἁγίας Τριάδος. Τῷ 1758 ἀπαντῶμεν αὐτὸν ἐν Ἄθῳ, βραδύτερον ἐφημέριον τῆς ἐν Μαῶνι τῆς Μινόρκας ἑλληνικῆς παροικίας, βραδύτερον προηγμένον εἰς ἐπίσκοπον Συλάδων¹⁾. Τῷ 1751 ἤ ὀλίγον μετὰ ταῦτα ἐξέδωκεν ὁ Θεόκλητος Πολυειδῆς ἐν Λειψία τοὺς χρησμούς τοῦ Ἀγαθαγγέλου, οἱ ὅποιοι ἔκτοτε πολλακίς ἀνετυπώθησαν καὶ διεσκευάσθησαν, ἐκυκλοφόρησαν δὲ χειρογράφως κατὰ πολὺ περισσότερον ἢ διὰ τοῦ τύπου²⁾. Ὁ συντάκτης τῶν χρησμῶν φαίνεται στρεφόμενος ὅτε μὲν πρὸς τὴν Γερμανίαν, ὅτε δὲ πρὸς τὴν Ῥωσίαν. Οἱ φιλόρρωσσοι ὁμῶς ἐρμηνευταὶ αὐτοῦ καὶ οἱ πράκτορες τῆς Αἰκατερίνης Β' ἐχρησιμοποίησαν ἐπιτυχῶς τὸ ἔργον τοῦ Θεοκλήτου Πολυειδοῦς διὰ τὰς Ῥωσικὰς βλέψεις ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Φιλορρωσσότατος ἐρμηνευτὴς τῶν χρησμῶν τοῦ Ἀγαθαγγέλου ἀνεδείχθη ὁ κατὰ τὸ β' ἡμισυ τοῦ ΙΗ' αἰῶνος ἀκμάσας Πανταζῆς ὁ Λαρισαῖος³⁾. Ἐπίσης ὁ Μετζοβίτης διδάσκαλος τοῦ Γένους Νικόλαος Ζερτζούλης, ὁ Νεκτάριος Τέρπος καὶ ὁ συγγραφεὺς τοῦ ἐν Μοσχοπόλει, ἴσως περὶ τὸ ἔτος 1768, τυπωθέντος περιέργου βιβλίου «Ἡ ἀλήθεια κριτῆς»⁴⁾ καὶ ἄλλοι χρησμολόγοι τῆς περιόδου 1750-1780 ἔχουσιν ὑποστῆ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἔργου τοῦ Θεοκλήτου Πολυειδοῦς, ἀλλὰ καὶ δυσλεύουσιν εἰς τὴν Ῥωσικὴν πολιτικὴν⁵⁾.

Ὁ προμνημονευθεὶς Νικόλαος Ζερτζούλης ἔγραψε τῷ 1767 «ἐρμηνείαν περὶ Ἀναστάσεως Κωνσταντινουπόλεως σύντομον εἰς τοὺς χρησμούς Λέοντος τοῦ σοφοῦ»⁶⁾. ὠριζε δὲ διὰ τῆς ἐρμηνείας ταύτης, ὡς καὶ ἄλλων χρησμῶν, ὅτι τῷ 1784 οἱ Ῥῶσσοι ἤθελον γίνεαι κύριοι τῆς

1) Π. Κοντογιάννης, ἐνθ' ἀνωτέρω, σελ. 49, Εὐλόγιος Κουρίλας Λαυριώτης, ἐνθ' ἀνωτέρω, τόμ. Δ' (1933) σελ. 176, τόμ. Ε' (1934) σελ. 83, 102, 162.

2) Ἡ παρὰ Εὐλόγιον Κουρίλαν Λαυριώτην, τόμ. Ε' (1934) σελ. 141 κ. ἐ., τόμ. Ζ' (1936) σελ. 142 κ. ἐ. ἀναγραφὴ χειρογράφων καὶ ἐκδόσεων τῶν χρησμῶν τοῦ Ἀγαθαγγέλου, εἶναι λίαν πτωχὴ.

3) Περὶ τοῦ ἀνδρὸς πρβλ. ἐπ' ἐσχάτων Ἐ. Γ. Φαρμακίδην, Ἡ Λάρισα (Βόλος 1926), σελ. 174, Εὐλόγιον Κουρίλαν Λαυριώτην, ἐνθ' ἀνωτέρω, τόμ. Ε' (1934) σελ. 73, 90 κ. ἐ.

4) Περὶ τοῦ βιβλίου τούτου ὑπάρχει διεξοδικὴ βιβλιογραφία, ἐξ ἧς μνημονεῦται ἐνταῦθα: Π. Λάμπρος, ἐν «Χρυσάλλιδι», τόμ. Γ' (1865) σελ. 401-402. Κ. Ν. Σάθας, Τουρκοκρατουμένη Ἑλλάς, σελ. 365. Ε. Legrand-L. Petit-H. Perno, Bibliographie hellénique... au XVIIIe siècle, τόμ. Α', σελ. 387-394. Ἄριστον ἀντίτυπον τοῦ βιβλίου κατέχει τὸ Μουσεῖον Μπενάκη, ἐφθαρμένον ἀντίτυπον ἢ ταπεινότητος μου,

5) Πρβλ. Εὐλόγιον Κουρίλαν Λαυριώτην, ἐνθ' ἀνωτέρω, τόμ. Ε' (1934) κ. ἐλ. 102 κ. ἐ.

6) Γ. Ἰ. Ζαβίρα, Νέα Ἑλλάς ἢ ἑλληνικὸν θέατρον ἐκδοθὲν ὑπὸ Γ. Π. Κρέμου Ἀθήνησι 1872, σελ. 496.

Κωνσταντινουπόλεως· και άλλοι “Ελληνες χρησολόγοι είχαν προείπει όμοια και παρόμοια κατά τας παραμονάς η τήν διάρκειαν τών ‘Ρωσσοτουρκικών πολέμων επί Αικατερίνης Β’, αλλά διεψεύσθησαν οίκτηρως. Γενικώς δέ αί άποτυχίαι τών Ρώσσων τότε προεκάλεσαν δυσπιστίαν πρὸς τοὺς πολιτικούς χρησμούς και ἐν μέσῳ ἀκόμη τῶν κύκλων ἐκείνων, οί όποιοι πρηγουμένως συμπαθῶς διέκειντο πρὸς τοὺς ‘Ρώσσους και ἄνευ ἐπιφυλάξεων ἐπίστευον εἰς τὰ ὑπὲρ αὐτῶν χρησολόγια. Οὕτω ὁ Κωνσταντίνος και ἐν μοναχοῖς Καισάριος ὁ Δαπόντες (+ 4 Δεκ. 1784), ὁ ἄλλοτε ποτὲ πιστεῦων εἰς πολιτικούς χρησμούς και εἰς ὀράματα¹⁾, ἀπέβαλε μετὰ τας ῥωσσικὰς άποτυχίας τήν πίστιν εἰς ταῦτα και ἐκεῖνα και συνεφώνει πρὸς τὸν ‘Αναστάσιον τὸν Γόρδιον,²⁾ ἀποδεικνύοντα «μετὴν ‘Αποκάλυψιν ... ‘Ιωάννου τοῦ Θεολόγου ... ὅτι δὲν θέλει ἀναστηθῆ πλέον ἡ βασιλεία τῶν ‘Ρωμαίων, ὡς προείπασιν οί χρησμοί, και οί πτωχοί ‘Ρωμαῖοι πιστεῦοντες χαίρουσι’... και λέγω, ἐπειδὴ οί χρησμοί δὲν ἀλήθευσαν εἰς τοὺς χρόνους ὁποῦ γράφουσιν πῶς ἦτον νὰ ἀναστηθῆ, και δὲν ἀναστήθῃ, δὲν θέλει πλέον ἀναστηθῆ· ὅτι οί χρόνοι, ὁποῦ γράφουσιν οί χρησμοί νὰ ἀναστηθῆ, ἦτον εἰς τοὺς τριακοσίους εἴκοσι³⁾ μετὰ τήν ἄλωσιν· εἰς δὲ τοὺς τριακοσίους εἴκοσι τούτους χρόνους συνέβη και ἐσύντρεξαν αὐτοί οί ἕξ χρόνοι τῶν πολέμων, εἰς τοὺς ὁποίους [οί Ρῶσσοι] ἐπλησίασαν, ἐπερικύκλωσαν τήν Πόλιν, τήν ἐστένεψαν και νὰ τήν πάρουν, δὲν τήν ἐπῆραν. Διὰ τοῦτο δὲν θέλουν δυνηθῆ πλέον οί Ρῶσσοι νὰ τήν πάρουν με ὅσους τρόπους και ἂν μεταχειρισθοῦν, και ὅσας δυνάμεις και ἂν κατεβάσουν εἰς τὸ Κρίμι,... Διότι ἐὰν τὸ βεβαιωμένον διὰ χρησμῶν, ὁ Θεὸς βιασθῆς (νὰ με συγχωρήσῃ δὲ ὁ Θεός, ὁποῦ τολμῶ και τὸ λέγω) ἀπὸ τας ἁμαρτίας μας, τὸ ἐμπόδισε, παρεχώρησε, και δὲν ἔγινεν εἰς τὸν καιρὸν, ὁποῦ ἔπρεπε νὰ γίνῃ, προκρίνας καλλίτερον τὸ νὰ ἀργήσουν, νὰ ματαιωθοῦν τῶν τοιούτων και τοσοῦτων ἀνδρῶν, ἀστρονόμων και σοφῶν και ἀγίων του τὰ λόγια, παρὰ νὰ βασιλεύσουν οί βασιλείας ὄχι, ἀλλὰ και αὐτῆς τῆς ζωῆς τῆ ἀληθείᾳ ἀνάξιοι, πῶς εἶναι τρόπος λοιπὸν ἀπὸ τώρα και εἰς τὸ ἕξῃς νὰ γίνῃ ἡ ἀνάστασις τῆς ‘Ρωμαϊκῆς βασιλείας, ὁποῦ πλέον βεβαίωσις, χρησμός, και χρησολόγου ἄλλου τινὸς δι’ αὐτὴν δὲν ἀπέμεινε; Τούτων οὕτως ἐχόντων λοιπὸν, δὲν θέλουν βασιλεύσει πλέον εἰς τήν Πόλιν, οὔτε ‘Ρωμαῖοι, οὔτε ‘Ροῦσσοι, ἕως τῆς συντελείας. “Ἄς μᾶς ἐλεήσῃ δ’ ὁ πολυέλεος Θεός, και ἄς μᾶς δώσῃ τήν βασιλείαν του τήν οὐράνιον, και ἄς λείψῃ αὐτὴ ἡ ἐπίγειος». ⁴⁾ Τὰ τοῦ Κ. Δαπόντε ἀντιγράφει μετὰ παραλλαγῶν και ὁ Α. Κομνηνὸς ‘Υψηλάντης, ἀποφαινόμενος και αὐτός, ὅτι: «“Ἄν... εἰς καιρὸν διωρισμένον ἀπὸ τοὺς χρησμούς, και μετὰ τοσαύτας και τηλικαύτας νίκας τῶν Μοσχόβων κατά τῶν ‘Οθωμανῶν και εἰς τοιαύτην εὐκαιρίαν δὲν

1) Κ. Δ α π ὄ ν τ ε, Κσθρέπτῆς Γυναικῶν. Τόμ. Β’. ‘Εν Λειψία 1766, σελ. 400.

2) Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 32λθ’.

3) Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 32λη’³.

4) Κ. Ν. Σ ἄ θ α, Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη. Τόμ. Γ’, σελ. 119-120.

ήλευθερώθημεν οί 'Ρωμαίοι, δύσκολον πολλά τὸ νὰ γένη εἰς τὸ ἐξῆς ἡ ἀνάστασις τῆς 'Ρωμαϊκῆς βασιλείας, ὁποῦ χρησμός χρησμολόγου ἄλλου τινός δι' αὐτὴν δὲν ἔμεινε· καὶ οὐ μόνον δύσκολον, ἀλλὰ σχεδὸν καὶ ἀδύνατον, διὰ τὴν ἐπιμονὴν τῆς ἐδικῆς μας κακοηθείας, ἀσυμπνοίας τε καὶ τῆς πρὸς ἀλλήλους μνησικακίας, καὶ πολλάκις καὶ καταδρομῆς...»¹⁾

'Εν τούτοις καὶ ἄφ' οὗ διεψεύσθησαν οἱ εὐαγγελιζόμενοι τὴν ἀνάστασιν τοῦ Γένους διὰ τῆς Αἰκατερίνης Β', ἡ λαϊκὴ πίστις εἰς τοὺς πολιτικούς χρησμούς, εἰς τὸν Μαρμαρωμένον Βασιλιᾶν καὶ εἰς τὸν 'Αγαθάγγελον ἐπέζησεν ἰσχυρὰ καὶ παρήγορος. Πολλοὶ εἶναι οἱ χρησμοὶ περὶ τῆς ἀπελευθερώσεως τῶν 'Ελληνικῶν χωρῶν οἱ ἀποδιδόμενοι εἰς τὸν ἐθνομάρτυρα Κοσμάν τὸν Αἰτωλὸν (+24 Αὐγ. 1779), τοῦ ὁποίου διάφορα προφητικὰ λόγια καὶ σήμερον εἶναι γνωστὰ καὶ σεβαστά, μάλιστα ἐν 'Ηπείρῳ, Θεσσαλίᾳ καὶ Μακεδονίᾳ²⁾.

Μετὰ τὴν ἐπιβολὴν τοῦ Ναπολέοντος, ἰδίᾳ τὴν κατάλυσιν τοῦ Βενετικοῦ κράτους καὶ τὴν κατάληψιν τῶν 'Ιονίων νήσων ὑπὸ τῶν Γάλλων, ὑπῆρξαν οἱ πιστεύοντες, ὅτι διὰ τούτων, τῶν Γάλλων, θέλουσιν ἐκπληρωθῆ οἱ παλαιοὶ χρησμοί. Τότε ἐπλάσθη τὸ πλάσμα, ὅτι 345 ἔτη μετὰ τὴν "Ἀλωσιν"³⁾, ἤτοι ἀκριβῶς τῷ 1798, ἡ ἀνάστασις τοῦ Γένους θέλει κατὰ θεῖαν πρόνοιαν, συντελεσθῆ⁴⁾, ἀλλὰ δὲν συντελέσθη. 'Εν τούτοις κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἐμαρτύρησεν, ὡς γνωστόν, ὁ Ρήγας Βελεστινλῆς ἢ Φεραῖος, ὁ ὁποῖος—ὡς φαίνεται—πρὸς ἐκπλήρωσιν τῶν μεγάλων αὐτοῦ σχεδίων καὶ τοὺς παλαιοὺς χρησμούς καταλλήλως μετεχειρίζετο. 'Απαντῶμεν μάλιστα παρὰ τῷ λεγομένῳ «Ζηλοπροφήτῃ», ἐκδότῃ διαφόρων χρησμῶν ἐν 'Ερμουπόλει τῷ 1838⁵⁾, καὶ τὴν εἶδησιν, ὅτι ὁ Ρήγας προέβη ἐν Βιέννῃ καὶ εἰς ἔκδοσιν χρησμῶν, παραχαράξας μάλιστα τὰ κείμενα τούτων⁶⁾. 'Αλλὰ κατὰ πόσον ἡ εἶδησις αὕτη ἀνταποκρίνεται πρὸς τὰ πράγματα πρέπει νὰ ἐξελεγχθῆ.

Κατὰ τὴν παρασκευὴν τῆς Μεγάλης 'Επαναστάσεως τοῦ 1821 καὶ κατὰ τὴν διάρκειαν αὐτῆς ἡ πίστις τῶν λαϊκῶν μαζῶν εἰς τὸ ἀλάθητον τῶν παλαιῶν χρησμῶν ὑπῆρξε σημαντικὸς συντελεστής τῶν ἡμετέρων ἐπιτυχιῶν. 'Αλλὰ καὶ κατὰ τὴν παρασκευὴν καὶ τὴν διεξα-

1) Τὰ μετὰ τὴν "Ἀλωσιν, ἐκδίδ. Γερμανοῦ 'Αφρονίδου. 'Εν Κων/πόλει 1870, σελ. 534. Πρβλ. καὶ Π. Κοντογιάννην, ἐν⁹ ἀνωτέρω, σελ. 534.

2) Πρβλ. Ν. Γ. Πολίτην, Παραδόσεις, τόμ. Α', σελ. 114, τόμ. Β', σελ. 672, 800.

3) Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 7, 32λη', ὑποσημ. 3.

4) 'Εφημερίδες τοῦ ἐξωτερικοῦ, ἰδίως τῆς Γερμανίας, τοῦ ἔτους 1798 περιέχουσιν εἰδήσεις ἐξ 'Ανατολῆς, καθ' ἃς οἱ "Ἕλληνες ἐπίστευον τότε, ὅτι ἐπικεῖται ἡ πολιτικὴ αὐτῶν ἀποκατάστασις.

5) 'Εκ τοῦ τυπογραφείου τοῦ Μακεδόνος Γ. Μελισταγοῦς, σελ. κζ'+112, σχ. 16. Τοῦ βιβλίου τούτου ἑλλιπὲς ἀντίτυπον κατέχω καὶ ἐγώ.

6) Πρβλ. Ἐὐλόγιον Κουρίλαν Λαυριώτην, ἐν⁹ ἀνωτέρω, τόμ. Ε' (1934) σελ. 152 κ. ἔ.

γωγὴν τῆς Μεγάλης Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 δὲν ἔλειψαν ἄνδρες "Ἕλληνες, ἄριστοι κατὰ πάντα πατριῶται, οἱ ὅποιοι ἐν τούτοις διετίθεντο κατὰ τῆς Ἐπαναστάσεως, διότι βασιζόμενοι εἰς ὠρισμένας ἐρμηνείας τῶν ἱερῶν βιβλίων καὶ τῶν παλαιῶν χρησμῶν ἐπίστευον, ὅτι τὸ ἀπελευθερωτικὸν κίνημα τῶν πάππων ἡμῶν ἦτο ἄκαιρον καὶ προωρισμένον νὰ ἀποτυχη. Εἰς τοὺς καλοὺς "Ἕλληνας πατριώτας τῆς κατηγορίας αὐτῆς ἀνήκε π. χ. ὁ ἀπὸ Παλαιῶν Πατρῶν ἱερομόναχος Κύριλλος, ὁ συγγραφεὺς ὀκτατόμου ἐρμηνείας τῆς Ἐποκαλύψεως,¹⁾ ὁ ὁποῖος ἐνόμιζε, ὅτι ἐν αὐτῇ διέκρινε στοιχεῖα, προλέγοντα τὴν ἀποτυχίαν τῆς Ἐλληνικῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ παρατήρησις τοῦ Βαχίτ Πασᾶ, διοικητοῦ τῆς Χίου κατὰ τὸ ἔτος 1822, ὅτι οἱ "Ἕλληνες ἐπεχείρησαν τότε τὸ ἐπαναστατικὸν ἐπιχείρημα «πεπεισμένοι καὶ βοσκόμενοι ἀνέκαθεν ἐκ τινῶν παμπάλαιων χρησμῶν, ὅτι ἐπέστη ὁ χρόνος τῆς ἀπολυτρώσεως τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους²⁾. Δὲν ὑπῆρξεν ἀπελευθερωτικὴ ἐμπόλεμος κίνησις τῶν Ἑλλήνων καὶ μετὰ τὴν ἴδρυσιν τοῦ νέου κράτους αὐτῶν, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ θρυλὸς τοῦ Μαρμαρωμένου Βασιλιᾶ καὶ οἱ παλαιοὶ χρησμοὶ δὲν ἐφρονημάτισαν τὰ ἑλληνικὰ πλήθη. Αἱ διασκευαὶ τῶν χρησμῶν τοῦ Ἁγαθαγγέλου ἐκείναι, αἱ ὁποῖαι προλέγουσι τὴν ἀνάστασιν τοῦ Βυζαντιτικοῦ Κράτους μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τετρακοσίων ἐτῶν ἀπὸ τῆς καταλύσεως αὐτοῦ, συνεκίνησαν τοὺς "Ἕλληνας ἰδίως διαρκοῦντος τοῦ Κριμαϊκοῦ πολέμου³⁾. Τότε κατ' ἐξοχὴν ἀνεπτύχθη ὀλόκληρος φιλολογία ἀναφερομένη εἰς τοὺς χρησμοὺς τοῦ Ἁγαθαγγέλου. Διεκρίθησαν δὲ μεσοῦντος τοῦ ἸΘ' αἰῶνος ὡς χρησμολόγοι καὶ ἄλλοι⁴⁾ καὶ ὁ Ἰωάννης Παπαδόπουλος Σεριφίος, ὁ Λακεδαιμόνιος, τοῦ ὁποῖου τὰ ἐντυπα ἔργα⁵⁾ εἶναι σήμερον σπάνια, καθ'

1) Περὶ τοῦ Κυρίλλου τούτου καὶ τῆς ὑπ' αὐτοῦ συνταχθείσης ἐρμηνείας τῆς Ἐποκαλύψεως, πρβλ. ἐπ' ἐσχάτων Κ. Δυοβουνιώτην ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τόμ. ζ' (1931), σελ. 36 κ. ἑ. Θέλω καὶ ἐγὼ ἄλλοτε Πραγματευσθῆ διεξοδικώτερον περὶ τοῦ Κυρίλλου τούτου, ὁ ὁποῖος ὑπὸ σημείωσιν οὐχὶ μόνον τὴν Ἐλληνικὴν Ἐπαναστάσιν ἀποκηρύττει, ἀλλὰ καὶ κατὰ τοῦ Ρήγα Βελεστινῆ—Φεραίου καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντου ἐκφράζεται τραχύτατα. (Πρβλ. καὶ Κ. Ἄμαντον ἐν τοῖς «Ἐλληνικοῖς», τόμ. Ε' [1932] σελ. 54 κ. ἑ.).

2) Πρβλ. «Ἀπομνημονεύματα πολιτικὰ τοῦ Βαχίτ-Πασᾶ πρέσβεως ἐν Παρισίοις τῷ 1802, Ρεῖζ-ἐφέντη τῷ 1808 καὶ τοποτηρητοῦ τῆς Χίου ἐξ ἀνεκδότου τουρκικοῦ ἰδιοχειρογράφου ἑλευθέως μεταφρασθέντα καὶ σημειώσσει συνοδευθέντα ὑπὸ Δ. Ε. Δ. Ἐν Ἐρμουπόλει Σύρου, τύποις Μελισταγοῦς, Μακεδόνος, 1861.» Πρβλ. Ν. Γ. Πολίτην, Λαογραφικὰ σύμμεικτα, τόμ. Α', σελ. 27.

3) Πρβλ. Ν. Γ. Πολίτην, ἐνθ' ἀνωτέρω, τόμ. Α', σελ. 25. κ. ἑ.

4) Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 20, ὑποσημ. 1.

5) Ἀναγράφω ἐνταῦθα τὰ γνωστά μοι ἔργα τοῦ ἀνδρός: 1. Σύνταγμα, ἱερογραφικὸν ἐρμηνεύσιν ἀπὸ τὴν Παλαιάν καὶ Νέαν Γραφήν. Ἀθήναι (=Κων/πολις) 1841, σελ. 288+3 φύλλα. 2. Κλημακτῆρ ἄσματος ὠδῶν ἀνάβα κατὰβα ἐπὶ ἀναβαθμῶν, Ἀρδην ἄσον ἄσμοιολογῆ ἔτη προκείμενα συμβᾶν ἠχοιολογεῖ αὐμζ', αὐωμη', αὐωμθ'. Ἀθήναι 1848, σελ. 68. 3. «Συνέχεια τοῦ βιβλίου τούτου (Κλημακτῆρ) καὶ διασάφησις τοῦ παραγράφου σελίδος 45 τοῦ Προφήτου Δανιήλ.» [1848] σελ. 69-87. 4. Ἄσμα ὀκτάτηχον ἄδον τὰ συμβᾶντα τῶν ὀκτῶ χρόνων ἀρχομένων ἀπὸ τὰ 1848,

ὅσον κατεσχέθησαν ὑπὸ κρατικῶν ἀρχῶν καὶ παρεδόθησαν εἰς τὸ πῦρ, διότι δὲν περιεῖχον μόνον χρησμούς, ἀλλὰ καὶ λιβέλλους κατ' ἐπισήμων προσώπων. Ἰχνη τῶν ἔργων τοῦ Ἰωάννου Παπαδοπούλου Σεριφίου, τοῦ Λακεδαιμονίου, ἀπαντῶμεν καὶ ἐν τοῖς Ἀγιορειτικοῖς χειρογράφοις¹).

Ἡ τετρακοσιοστὴ ἐπέτειος τῆς Ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὰ ἀποτελέσματα τοῦ Κριμαϊκοῦ πολέμου ἐκλόνησαν τὰς πεποιθήσεις πολλῶν θιασωτῶν τοῦ Ἀγαθαγγέλου. Ἀλλ' οἱ λεγόμενοι Ἀγαθαγγελισταὶ καὶ γενικῶς οἱ πιστεύοντες εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν παλαιῶν πολιτικῶν χρησμῶν ἐπέζησαν μέχρι σήμερον. Ἀνεπτύχθη δὲ παρ' ἡμῖν καὶ κατὰ τὰ τελευταῖα ὀγδοήκοντα ἔτη διεξοδικὴ βιβλιογραφία ἐν πνεύματι τῶν παλαιῶν χρησμῶν ὡς καὶ πολεμικὴ κατ' αὐτῶν²). Ἀνεξαρτήτως ἐν τούτοις τῆς βιβλιογραφίας αὐτῆς, τὰ ἄδολα τέκνα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἐκεῖνα, τὰ ὅποια ὀλίγον ὑφίστανται τὴν ἐπίδρασιν τῶν βιβλίων, διατηροῦσι δὲ πάντοτε ὡς ἱερά κειμήλια τὰ πάτρια, — εἰς αὐτὰ τὰ ἄδολα τέκνα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ παραμένει ὡς σήμερον ἀκράδαντος ἡ πίστις περὶ ἀναστάσεως τοῦ Μαρμαρωμένου Βασιλιᾶ. Ἰδιαιτέρως συγκινεῖ ἡ Δωδεκαησιακὴ παραλλαγὴ τοῦ Θρύλου τούτου³), κςθ' ἦν ὁ ἴδιος ὁ Χριστὸς «θὰ πάρῃ τὸν ἔγγονον τοῦ τελευταίου βασιλέως Κωνσταντίνου, τὸν Γιαννάκη, ποῦ θὰ εἶναι δεκαοκτῶ χρονῶν, καὶ ἀφ' οὗ τελειώσει ἡ λειτουργία θὰ τὸν κορωνιάσῃ μὲ τ' ἀμάραντο στεφάνι στὴν Ἀγία Σοφιά... Τὸ Γιαννάκι, τὰ γγονάκι τοῦ Κωνσταντῆ [Παλαιολόγου], μπορεῖ νὰ (γ)εννήθῃκε κι' ὅλα. Ψὸς (ποιὸς) ἐξέρει;... Τὸ Γιαννάκι (γ)εννημένο πρέπει νὰ ναι»⁴).

Εἰς τὰς παραστάσεις τοῦ Θρύλου τοῦ «Μαρμαρωμένου Βασιλιᾶ» ἐπανερχόμενοι τονίζομεν, ὅτι οἱ Ἕλληνες τῶν δούλων ἡμερῶν οὐχὶ μόνον πρωτῆμως ἠθέλησαν τὸν Θρύλον αὐτὸν εἰκονογραφικῶς ν' ἀποδώσωσι, ἀλλὰ καὶ ὀλόκληρον κύκλον παραστάσεων περὶ αὐτὸν νὰ δημιουργήσωσι. Αἱ δὲ σχετικαὶ εἰκονογραφικαὶ παραστάσεις εἶναι μαρτύρια ἀψευδῆ καὶ τῆς παλαιότητος καὶ τῆς λαϊκότητος τοῦ ἔθνικου τούτου Θρύλου.

μέχρι τέλους τοῦ 1856. (Ἀθήναι 1849) σελ. 16. 5. Ἔξοδος συγγραφῆν καὶ ἐκδοθῆν παρὰ Ἰωάννου Παπαδοπούλου Σεριφίου. Ἀθήναι 1851, σελ. 125 εἰς 8ον.

1) Πρβλ. S. P. Lampros, ἐνθ' ἀνωτέρω, τόμ. Β', σελ. 328, ἀριθ. 5711. 125, 130 (πρβλ. καὶ τὴν ἀμέσως προηγουμένην ὑπόσημείωσιν, ἀριθ. 4), τόμ. Β', σελ. 408, ἀριθ. 6146.

2) Ὁ Εὐλόγιος Κουρίλας Λαυριώτης, ἐνθ' ἀνωτέρω, τόμ. Α' (1934) σελ. 151-154, τόμ. Ζ' (1936) σελ. 139-140 ἀναγράφει χρησμολογικά τινα δημοσιεύματα μάλιστα ἐκ τῶν ἀναγομένων εἰς τὴν λύσιν τοῦ Ἀνατολικοῦ ζητήματος (πρὸςθετέα καὶ τὰ ἐξῆς: Ἀντ. Σαμαρτζοπούλου, Ὁ γενικὸς πόλεμος καὶ τὸ Ἀνατολικὸν ζήτημα κατὰ τὸν Θεολόγον Ἁγίου Εὐαγγελιστῆν, ἦτοι τινὰ γεγονότα ἀπὸ τοῦ ἔτους 1845, καὶ τὰ συμβησόμενα ἀπὸ τοῦ ἔτους 1870 ἕως τοῦ 1873. Τρίπολις 1870, σελ. 32, σχ. 8. — Ὁ «Μαρμαρωμένος Βασιλιᾶς» ἦτοι ἡ πτώσις καὶ ἡ ἀνάστασις τοῦ Βυζαντίου ὑπὸ Σωτηρ. Π. Κυριαζοπούλου... Ἐν Ἀμαλιάδι, τύποις Κ. Θ. Ζάκα, 1920, σελ. 72, σχ. 8. [τὸ βιβλίον τοῦτο χαρακτηρίζεται, ἐν σελ. 72, ὡς ἐπιλόγος βιβλίου εὐρισκομένου ὑπὸ τὰ πιεστήρια, ἐπιγραφομένου δέ: «Τὸ σάλπισμα τοῦ ἑβδόμου ἀγγέλου ἢ πῶς θὰ λυθῇ τὸ Ἀνατολικὸν ζήτημα καὶ ἐν ἀληθείᾳ θὰ εἰρηνεύσῃ ἡ γῆ»).

3) Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 32λζ'.

4) Ν. Γ. Πολίτου, Λαογραφικὰ σύμμεκτα, τόμ. Α', σελ. 18 κ. ἔ.